

BOREČ

1973

8|9

Vprašanja urednikom ob dvojnem jubileju
Kapitulacija Italije
in razoroževanje italijanske vojske

Vpliv italijanske kapitulacije
na razvoj NOV na Štajerskem

Velika zmaga pri Kvasici

Znanilec oboroženega boja z Ostrožnega brda
Kmečki upori v slovenski likovni umetnosti

revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Glavni odbor Zveze borcev Slovenije

Izdaja: Zavod Borec

Uredniški svet: dr. Aleš Bebler, Ciril Cvetko, dr. Tone Ferenc, France Filipič, Rudi Janhuba, Ljuban Jakše, Franc Konobelj-Slovenko, dr. Lojze Krakar, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, Tone Svetina, Črtomir Šinkovec, dr. Julij Titl, Vera Visočnik, Zima Vrščaj, Milan Zevart

Uredniški odbor: Ciril Cvetko, dr. Tone Ferenc, France Filipič, Ljuban Jakše, Ivan Križnar, Radko Polič (predsednik), dr. Miro Stiplovšek, Črtomir Šinkovec (gl. in odg. urednik), Zima Vrščaj

Uredništvo sprejema sodelavce vsak delovni dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana, Beethovnova 10

Poštni predal 203, telefon 21-901

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 417 Vprašanja urednikom ob dvojnem jubileju
 424 **France Kosmač**: Povojne noči, pesem
 425 **Dr. Tone Ferenc**: Kapitulacija Italije in razoroževanje italijanske vojske
 444 **Črtomir Šinkovec**: Bard Adam Trovt, pesem
 445 **Dr. Miro Stiplovšek**: Vpliv italijanske kapitulacije na razvoj NOV na Štajerskem
 456 **Miha Klinar**: Mačice, pesem
 456 **Miha Klinar**: Nagrobnica, pesem
 457 **Radko Polič**: Velika zmaga pri Kvasici
 469 **Dr. Cene Logar**: Osvobodilni boj v Dolomitih
 477 **Marija Mencinger**: Testament, pesem
 478 **Črtomir Šinkovec**: Tri žanjice, pesem
 478 **Janez Menart**: Popotna pesem
 479 **Franci Strle**: Znanilec oboroženega boja z Ostrožnega brda
 491 **Emil Cesar**: Književnost narodnoosvobodilnega obdobja in njeni stiki s tujino
 497 **Ljudmila Gregorič-Anica**: Po izidu knjižice »Praznik neke vasi«
 502 **Marija Mencinger**: Naše ognjišče, pesem
 502 **Črtomir Šinkovec**: Rzsipen čas, pesem

Likovna umetnost

- 503 **Dr. Ivan Sedej**: Kmečki upori v slovenski likovni umetnosti

Književnost — Ocene

- 507 **Iztok Ilich**: Čeprav nam vzamejo življenje
 508 **Iztok Ilich**: Skupinska slika z gospo
 509 **Slavko Rupel**: Kritike in eseji Mateja Bora
 510 **Slavko Rupel**: Kronika stare Streharjeve družine
 511 **Slavko Rupel**: Salon Kitty
 512 **Prejeli smo v oceno**

Slika na naslovni strani ovitka: **Lojze Spacal**: Bazoviške žrtve, grafika, 1944

Naročila in reklamacije pošljite upravi na naslov: Zavod Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, telefon 22-607, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki in Ljubljani 502-61806-250-514. Celoletna naročnina znaša 50 dinarjev, polletna 25 dinarjev. Posamezna številka 5 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Mnenja

Vprašanja urednikom ob dvojnem jubileju

o »Borcu«

Odgovarjajo: Rado Zakonjšek, Bojan Ajdič, France Šušteršič, Drago Seliger in Črtomir Šinkovec

Letos proslavlja revija Borec kar dva pomembna jubileja — petindvajsetletnico in tridesetletnico svojega izhajanja.

Prvikrat je Borec izšel julija 1943 kot glasilo Cankarjeve brigade, redno pa je začel izhajati v avgustu 1949 — po ustanovitvi Zveze borcev — kot njeno organizacijsko glasilo. Borec s tem izpričuje, da je bil trdno zasidran v NOV, kot glasilo ene izmed štirih najslavnejših slovenskih partizanskih udarnih brigad, ki je bila poimenovana po Ivanu Cankarju. Ako pa prelistamo vse letnike Borca, ki so izšli kot glasilo Zveze borcev, zlahka ugotovimo pomembnost revije in vlogo, ki jo je odigrala zlasti na območju zgodovinopisja osvobodilnega boja slovenskega naroda, jugoslovanskih narodov in osvobodilnih revolucionarnih gibanj v svetu.

Glede na to, da je Borec prava zakladnica zgodovinskih in spominskih zapisov, pa tudi literarnih in umetniških prizadevanj v povojnem obdobju, mimo katere ne more nihče, ki se kakorkoli ukvarja z raziskovanjem tega obdobja, smo zastavili nekdanjim urednikom revije nekaj vprašanj, ki se nanašajo na vsebinsko usmeritev in na urejevanje posameznega urednika, še posebej, kako Borca usmerjati na čim bolj smotrno pot v prihodnje.

— Kakšna so bila tvoja izhodišča in s kakšnimi težavami si se srečaval pri urejevanju?

— Ali današnji Borec ustreza svojemu namenu? Kakšne nasvete, pobude in želje imaš ob sedanjem konceptu revije?

— Kakšen naj bi bil Borec v vsebinskem in oblikovnem pogledu v prihodnje, da bi čim bolj opravljal svojo namembnost in poslanstvo?

Vaše pismo me je presenetilo: kaj bo res že petindvajset let, odkar smo rojevali našega Borca? Dovolite, da se spomnim, kako je bilo. Na kongresu Zveze borcev, bilo je spomladi 1949 je bil sprejet sklep, da dobi organizacija ZB svoje glasilo. Tovariš Jože Borštnar me je povabil, naj pridem v Ljubljano in to zamisel uresničim. Takratni predsednik, tovariš Ivan Maček se je osebno močno zavzel, da bi naša revija, ki smo jo že na prvem sestanku krstili za »Borca«, čimprej zagledala beli dan. To pa ni bilo tako lahko. Bili smo že sredi leta in vsi kontingenti papirja so bili že razdeljeni. Tedaj je bil papir kot marsikaj drugega racioniran. Z veliko muko in na posebno intervencijo tovariša predsednika smo končno le dobili manjšo količino papirja, da smo lahko v tem letu izdali tri številke.

Za novo revijo je bilo naravnost izredno zanimanje. Ne le med številnimi sodelavci, ki so se že na prvo povabilo radi odzvali in napisali svoje prispevke, tudi nešteto drugih je nestrpno pričakovalo, kdaj bodo prejeli revijo. S sodelavci nisem imel težav, skoro vsak, ki sem ga povabil, da sodeluje pri novi reviji, se je z veseljem priključil v naš krog, tako da za gradivo nisem bil v skrbeh. Številni partizani, bivši borci so se lotili pisanja spominov. Tako tudi narodni heroj Stane Semič-Daki. Za njegov rokopis je sklenil uredniški odbor, da ga objavimo takega, kakor ga je napisal, brez kakih sprememb in popravkov, da bi tako predstavljal kot dokument naše revolucije.

Smernice pri urejevanju revije je dajal uredniški odbor, v katerem so bili dr. Metod Mikuž, Jože Borštnar, pokojni Edo Turnher in še nekateri vidni ljudje iz NOV. Izhodišče mojega urejevanja je bilo v razvijanju tradicij iz narodnoosvobodilne vojne, objavljanju tekstov s tematiko NOV, kar je imelo namen, vzpodbujati čim širši krog ljudi, bivših partizanov in drugih, ki so bili povezani z NOB, da bi s svojimi prispevki, drobnimi koščki mozaika ustvarili veličasten dokument naše enkratne revolucije.

Borec je bil tudi v veliko pomoč organizacijam Zveze borcev na terenu in spremljal njihovo udejstvovanje ter o tem tudi poročal. Brez težav seveda ni šlo. Moram pa priznati, da sem, kadarkoli je šlo za Borca, vedno našel razumevanje pri odločujočih forumih. Kar je bilo glavno, z denarjem ni bilo težav. Nismo pa razmetavali. Začeli smo skromno, prostore za uredništvo in upravo nam je dal na razpolago Glavni odbor v hiši na Erjavčevi cesti 16, kjer se je nahajal tudi sekretariat organizacije ZB. Dve tovarišici sta vodili posle uprave, skupno smo bili torej trije. Šele v drugem letu sem dobil pomočnika.

Na drugo in tretje vprašanje glede mojih želja kar zadeva Borca in eventualnih nasvetov, bi omenil le, da morda ne bi škodilo, če bi Borec s svojo tematiko kdaj pa kdaj zaoral tudi v današnji čas. Za nami je komaj polpreteklo obdobje, ko je marsikdo izmed nas čakal, kdaj se bo Borec (ali pa kdo drug) revolucionarno oglasil: fantje, tako pa ne gre... Poleg zgodovinske vloge, ki jo ima revija, ima tudi nalogo in dolžnost: »ohranjevanje revolucionarnih tradicij« — tako je vsaj napisano na drugi strani ovitka.

Vznemirja me nizka naklada revije. Škoda tako dragocenih prispevkov, da jih ne bere več ljudi. Vsaj podvojiti bi morali naklado. To doseči ne bi bilo lahko, ni pa nemogoče.

Moja želja Borcu: da bi še dolgo živel, pogoje ima za bogato življenje — vsaj kar zadeva tematike in gradiva in, da bi zanj vedelo čimveč ljudi!

RADO ZAKONJSEK

Hitro je minila »primopredaja«, ko sem sredi 1951. leta prevzel revijo »Borec«, zato mi tudi nadrobnejša izhodišča za prihodnje delo niso bila znana. Tudi nič kaj gradiva ni bilo za sprotno objavljanje, komaj »iz rok v usta«. In ker sem bil tedaj vaje dnevnega novinarstva (delal sem pri »Ljudski pravici«), je razumljivo, da sem se sprva srečal z mnogimi težavami. Priznati pa moram: že v nekaj mesecih je bilo vse najhujše za menoj, bila je to dobra šola za prihodnje. Tembolj — kar želim ob tej priložnosti posebej poudariti —, ker je v letu 1952 ustanovljeni uredniški odbor s polno odgovornostjo, z izrednim zanimanjem in enkratno prizadevnostjo sodeloval tako, kakor tega še do danes nisem nikoli doživel.

Hočem reči: bil je resničen uredniški odbor, poln pobud, predlogov, a tudi kritičen do vsega, kar je bilo programiranega in potem objavljeno. In tako so »izhodišča«, ki sem jih 1951. leta sprejel, namreč, da je potrebno objavljati o NOB in organizaciji Zveze borcev, postala mnogo več: resnična zasnova (koncept) vsebinske, grafične in sploh oblikovne strani za prihodnja obdobja mesečnika revije »Borec«.

Seveda samo od sebe tudi ni šlo, tembolj, ker je uredniška zasnova zahtevala vse več in več. A tudi bralci, saj se je kmalu zelo povečala naklada. In končno: čimbolj vsebinsko pestra, grafično prikupna je bila revija, tem več sodelavcev je dobivala. Razlog je bil preprost: videli so, da je mogoče tudi skromne spomine objaviti v reviji. In sodelavcev, katerih prispevki sicer niso bili »visoka« zgodovinska razprava, ampak drobni spomini, je bilo vse več. Počasi je (in ponosen sem na to) prav ta del sodelavcev začel sestavljati večino; rekel bi: svojevrsten mozaik prispevkov je bil, vsi skupaj pa so bili nenadomestljivo gradivo iz NOB.

Samo bežno še tole! S pomočjo tedanjega Muzeja revolucije smo uspeli povečati tudi strokovno stran prispevkov, natančneje, pomagali so nam razvolzati marsikatero zgodovinsko netočnost ali pretiranost.

In če so bila v prvem obdobju izhajanja revije zapostavljena marsikatera področja NOB (recimo aktivisti, interniranci, zaporniki itd.), smo le uspeli vključevati tudi tovrstno problematiko, ki je sestavni del NOB, v revijo. Še več! Kaj kmalu se je izkazalo, da je potrebno vključevati v vsebino tudi predvojno revolucionarno oz. sploh partijsko delo, torej delovanje komunistične partije. Sicer pa tedanje številke oz. sploh letniki to najbolj dokazujejo. Končno pa tudi Tomšičeva nagrada, ki je bila dodeljena uredniku za urejanje Borca. Lahko pa rečem, da so tedanji letniki nekakšen dokaj nadroben pregled vseh pomembnejših dogodkov celotne NOB Slovenije oz. Jugoslavije.

Zdi se mi, da je mogoče drugo in tretje vprašanje združiti oziroma odgovor strniti v enega. Naj bo tako!

A najprej tole! Menim, da ima revija »Borec« pet — da tako rečem — povojnih zgodovinskih obdobj. Najbrž je to dokaj razvidno tako po vsebinski oz. grafični in ilustrativni strani, predvsem pa po uredniški zasnovi. Zdi pa se mi, da sta si bila najbližja koncepta od leta 1952 do 1961, čeprav je bil prav ta (urednik F. Šušteršič) dokaj izpopolnjen in obogaten. Toda kasnejše, tako rekoč četrto obdobje, je popolnoma spremenilo uredniško zasnovo. Ne lastim si pravice ocenjevati vseh obdobj, a zdi se mi, da je bilo četrto obdobje po svoje preveč oddaljeno od prvotnih izhodišč in zatorej tudi revija preveč odmaknjena od tistih, ki jim je bila prvenstveno namenjena.

Samo po sebi se mi razumljivo (človeku, ki priraste nekaj k srcu, vsaj tako je prirastel k meni »Borec« pred tolikimi leti) zastavlja vprašanje: kakšen je bil in naj v prihodnje bo »Borec«, da bo izpolnjeval zastavljene naloge?

Načelen odgovor je zelo, zelo preprost: takšen naj bo, da ga bodo brali ne samo tisti, ki so bili ustvarjalci snovi, katero »Borec« objavlja, temveč tudi tisti, ki spoznavajo zgodovino naše polpretekle dobe oziroma veličino NOB iz pripovedovanja in tiskane besede. K popularizaciji »Borca« lahko nedvomno pripomore tudi zunanja oz. sploh grafična ureditev, ta pa se mi zdi, brez zamere, slabša, kakor je že bila (mislim si: razlog je pomanjkanje denarja!?). Izviren pa se mi zdi koncept, da posamezni letniki pretežno obravnavajo (oziroma je to teža) pomembnejše dogodke NOB in revolucije, ki se nanašajo na tisto leto. Začetek je tu, torej je potrebno to nadaljevati.

Preveč bi bilo, če bi se spuščal v naštevanje, kaj naj bi »Borec« še objavljal, da bi opravljal svoje poslanstvo v slovenskem kulturnem prostoru. Kajti to je bolj ali manj osebno mnenje, ki pa je lahko tudi v nasprotju z že sprejeto uredniško politiko (zasnovo). Zdi pa se mi, da bi lahko v začetku leta bila objavljena poglobljena zasnova za tekoče leto (mislim na tematiko). Tako bi na eni strani uredništvo laže izpopolnjevalo tekočo zasnovo, na drugi pa bi tudi sodelavci bili bolj obveščeni in ne bi bilo težav zanje. Kajti za revijo (kot vedno za vse časopise!) ni dobro, da se pojavljajo samo imena istih avtorjev, kajti bralec ima lahko občutek, da »imajo nekateri revijo ali časopis v zakupu«.

Ob koncu pa tole! Še mnogo je gradiva iz NOB in revolucionarne preteklosti, ki ni obdelano, še mnogo je področij, ki so dokaj zapostavljena v našem tisku, še mnogo je literarnih dragocenosti, ki zanje mnogi uredniki nimajo prostora, še nešteto je dokumentov, fotografij in podobnega arhivskega gradiva, ki čaka, da bo objavljeno. In tako naprej in tako dalje. Skratka: vse to zahteva zase določeno in upravičeno mesto pri obravnavanju in ohranjanju revolucionarnih tradicij. Ne samo zaradi tistih, ki so bili akterji tedanjih dogodkov, ne samo zaradi zgodovine, ne tudi samo zaradi bodočih rodov, ampak tudi zaradi zgodovinske resnice, zaradi dejstva, da je naša polpretekla doba še premalo opisana, obdelana, obravnavana.

Ena izmed nalog »Borca« v prihodnjem obdobju pa je, razumljivo, tudi poslanstvo v tej smeri. In zato želim »Borcu« v prihodnje še dolgo življenje, uredniku in sodelavcem pa kar najboljši občutek pri sestavljanju prihodnje zasnove in pisanju!

BOJAN AJDIČ

Urednik revije »Borec« sem postal na začetku leta 1959, ko je bila ta revija še glasilo Zveze borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije. Kot glasilo je moral Borec opravljati podobno nalogo, kot jo od leta 1963 dalje opravlja (seveda v širšem obsegu) tednik »TV 15«: povezoval je organizacije in članstvo Zveze borcev med seboj in z njihovim vodstvom, jih seznanjal z borčevsko zakonodajo, z njihovimi pravicami in dolžnostmi, spodbujal njihovo družbenopolitično dejavnost itd. Ta naloga že zato ni bila lahka, ker je kot revija izšel samo enkrat na mesec in torej s temi rečmi ni mogel biti dovolj »na tekočem«. Drugi del njegovega poslanstva je bilo ohranjanje in razvijanje revolucionarnih tradicij, uveljavljanje etičnih

prvin partizanstva, boj proti njihovemu zapostavljanju in pačenju in podobno. Prostor, ki je bil za vse to odmerjen, pa je bil pretesen (običajna številka je obsegala le tri do štiri tiskovne pole) in je marsikateri prispevek izpadel oziroma obležal v predalih samo zato, ker ga nisem mogel »stisniti« na pičlo odmerjene strani.

O Borcu iz tedanjih dni lahko rečem, da je bil pionir borčevskega tiska, oziroma tiska s tematiko NOB in revolucije. Za to ima seveda velike zasluge njegov tedanji uredniški odbor s tovarišem Janezom Vipotnikom in kasneje Mitjo Ribičičem na čelu.

Leta 1963 je prevzel vlogo glasila zveze borcev tednik »TV 15«, Borec pa je ostal le revija. Tisto in naslednje leto sem bil še njegov urednik, vendar se je bilo v novih razmerah težko znajti ter ohraniti revijo tako, da je naročniki kljub uveljavitvi tednika »TV 15« ne bi odklanjali. Veliko škode so tedaj napravili reviji razni svetovalci, ki bi jo bili radi čez noč spravili na neko višjo raven, ne da bi upoštevali sestavo njenih naročnikov. To se je kasnejša leta poznalo pri nakladi, ki je občutno padla.

Današnji Borec pomeni rehabilitacijo te revije po okusu in potrebah njenih bralcev. Prepričan sem, da revija taka, kakršna je, oziroma taka, kot jo usmerja sedanji uredniški odbor, čedalje bolj ustreza svojemu namenu. Ko pravim »čedalje bolj«, mislim na neprekinjeno vrsto dobrih dokumentarnih in memoarskih prispevkov v reviji ter na njen razgled po delih s tematiko NOB in revolucije. Hkrati izražam željo, da bi bile recenzije teh del še bolj poglobljene in po potrebi tudi polemične. Sicer pa je razveseljivo, da je sedanjemu uredniku in uredniškemu odboru uspelo z razmeroma skromnimi sredstvi in kljub obilici drugega čtiva s to tematiko zbuditi ugoden odmev in zanimanje za revijo.

Borec naj se razvija po poti, ki mu jo je začrtal sedanji uredniški odbor. Pridobil naj bi si še več kvalitetnih sodelavcev, toda ne takih, ki bi ga skušali po vsi sili in ne glede na želje bralcev spraviti na »višjo raven«, temveč takih, ki znajo pisati poglobljeno, logično in hkrati za slovensko ljudstvo dovolj razumljivo.

Ko izražam željo glede nadaljnjega razvoja te revije, mi prihaja na misel stari latinski pregovor »Non multa, sed multum«. (Po naše bi se to reklo: govōri malo, a povej veliko!)

Ta rek bi si lahko še marsikje drugje s pridom vzeli za vodilo.

FRANCE SUSTERSIČ

Da bi bili odgovori na Vaša vprašanja kar najbolj razumljivi in strnjeni, mi dovolite nekaj splošnih misli. Najprej bi dejal, da čas ko sem vodil uredništvo revije ni bil najbolj naklonjen borčevski publicistiki. Čemu? V javnosti je bilo dokaj različnih mnenj in gledanj na mesto in vlogo organizacij ZB. Omenil bi samo dve skrajni težnji, od katerih je prva hotela organizacije ZB utesniti samo v tako imenovane borčevske probleme pod katerimi so običajno razumeli socialne tegobe borcev, dočim je druga težnja zastopala mišljenje, da so edino organizacije ZB poklicane, da presojujejo in sodijo o vseh problemih, ki sta jih čas in razvoj prinašala. To se je nujno odražalo tudi v borčevski publicistiki in posebej v reviji »Borec«. Ponujale so se nam mnoge zasnove,

največkrat protislovne. Nekateri so utemeljevali zgodovinsko zasnovo revije, drugi so se navduševali nad literarno bojnim obeležjem revije. Za uredništvo, ki sem ga vodil, skrajnosti niso bile sprejemljive. Osnova za izhodišče pri zasnovi so nam bili naročniki, njihov družbenopolitičen in socialni položaj in razumljivo njihove želje in hotenja, ki so jih izražali. Zato smo se odločili, da mora biti revija predvsem angažirana družbenopolitična in zgodovinska revija. Po svoji vsebinski raznovrstnosti mora zadovoljevati najširši krog bralcev in utirati nova pota, zlasti med mladino. Zato nismo zapostavljali informativnosti v reviji, saj smo vedeli, da je obveščenost prvi pogoj vsakršne angažiranosti. Dobršen del smo posvečali spominom, ki so jih pisali aktivni udeleženci NOB. Želeli smo objavljati neposredna pričevanja, brez na silo »oblečenih« v literarno ali zgodovinsko obliko, saj smo samo v takih videli veliko vrednost za vsakršna bodoča ustvarjanja. Posebej smo vzpodbujali in vabili k pisanju in sodelovanju mladino, prepričani, da je eno od osnovnih poslanstev revije, da nenehno potrjuje in vnaša med mlade tiste humane vrednote revolucije, ki niso prenehale živeti z oboroženim bojem, ampak so ostale in morajo ostati vrednosti vsake družbe, ki želi biti boljša od včerajšnje.

To je bil nekakšen osnutek zasnove, ki smo jo včasih boljše, včasih tudi slabše posredovali bralcem. Če temu osnutku zasnove dodam še nič prijetno dejstvo, da smo na mnogih sejah uredniškega odbora — brez poklicnega urednika — govorili več o denarnih kot vsebinskih vprašanjih, ker je bilo stalno prisotno vprašanje: ali bomo še izšli? Zaradi pomanjkanja gmotnih sredstev, potem sem v ta kratek spomin vključil tudi glavne težave revije.

Na drugo in tretje vprašanje mi je nekolikanj težje odgovoriti. Gotovo je, da revija ustreza svojemu namenu, saj je njena današnja zasnova bolj čista, kar zadeva njeno mesto med publicistiko, ki je namenjena tej tematiki. Sodim, da so prispevki v njej kvalitetni in da nudijo to, kar v zasnovi piše, namreč, da je to revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij. Ob prebiranju se mi večkrat zastavlja vprašanje, kako opravlja revija poslanstvo ohranjevanja revolucionarnih tradicij in v kakšnem krogu. Delno bi si lahko odgovoril na to vprašanje, če bi poznal krog bralcev. Vem, da revije s specializirano problematiko, praviloma nimajo velike naklade. Tudi bi morali vedeti, da naša revolucija ni bila končana z oboroženim bojem in da je njeno nadaljevanje pogojeno s tem, koliko in v kakšni meri bodo mladi rodovi prevzemali bistvene smotre naše revolucije. Kako bodo bodoči rodovi gradili svoj j u t r i, je odvisno od tega, koliko poznajo naš v č e r a j i n d a n e s, zato si želim, da bi postala revija nepogrešljiva osnova vseh tistih dejavnikov, ki vsakodnevno z živo besedo ali sredstvi obveščanja vzgajajo naš mladi rod.

DRAGO SELIGER

Ko sem leta 1971 prevzel uredništvo Borca je izdajateljski svet pri predsedstvu ZZB NOV Slovenije izdelal za revijo določnejšo vsebinsko usmeritev, da bi čimbolje opravljala, kot edina revija te vrste v Sloveniji, svoje zgodovinsko pa tudi revolucionarno poslanstvo ter s tem upravičila svoj obstoj. V okviru tega koncepta si uredništvo prizadeva in postopoma uresničuje namembnost revije z zgodovinsko poglobljeno vsebino, z družbeno moralnoetičnimi pogledi, ki so pognali korenine v našem narodnoosvobodilnem boju. Kot tak Borec ni več namenjen samo nekdanjim borcem in tistim, ki se kakorkoli ukvarjajo z zgodovinskimi, socialnimi in moralnoetičnimi vprašanji v obdobju narodnoosvobodilnega boja, temveč

skriva v sebi še drugi namen: da bi služil šolnikom, šolski mladini, mladini na sploh kot zgodovinsko učno branje v šolah. Prav rod, ki raste, bo namreč moral na osnovah pridobitev osvobodilnega boja graditi svojo srečnejšo prihodnost.

In s kakšnimi težavami se srečujem? — Na prvem mestu so gmotne težave, zakaj ni prijetno urejevati nekaj, nad čimer vedno visi grozljivi Demoklejev meč deficita. Kako se izmotati in se deficitu izogniti, če pa urednik ne more vplivati, ob največji varčnosti, na ceno papirja, tiskanja in druge stroške. Naročnine pa ne kaže zviševati, ker bi s tem odbili določeno število naročnikov. Druga težava je v številu strokovnih sodelavcev, čeprav smo jih precej pridobili in se jih oglašča vedno več, z dosedanjim številom uredništvo ne more biti zadovoljno. V Sloveniji imamo veliko muzejev, ki se ukvarjajo z zgodovino NOV, v njih delajo kustosi in poklicni zgodovinarji, toda njihov odziv na vabilo k sodelovanju, je zelo pičel. Ob tem pa koncept zahteva, naj revija zaobjema ves slovenski narodnostni in kulturni prostor.

Ali današnji Borec ustreza svojemu namenu? — Pri urejevanju se držimo načela že po zgoraj omenjeni vsebinski usmeritvi. Tako smo v letu 1971 objavljali prispevke, ki so obravnavali najpomembnejše dogodke pred tridesetimi leti, se pravi, v letu 1941. To smo nadaljevali tudi v letniku 1972 in nadaljujemo v letošnjem. Na ta način bo v letnikih Borca od 1971 do 1975 zbrano in zaokroženo vsaj najpomembnejše gradivo iz let narodnoosvobodilne vojne. Da je takšna vsebinska usmeritev in urejevanje pravilno, se kaže zlasti v zadnjem času v vedno večjem številu novih naročnikov, med katerimi so šole na prvem mestu. Ob tem je treba pripomniti, da je pridobivanje afirmacije in odmevnosti dokaj dolgotrajna zadeva. Vsekakor pa bo treba, po teh prvih sadovih, ki se izražajo v večjem zanimanju za revijo, delo nadaljevati, ga razvijati s še bolj izbranim in zanimivim gradivom. Velika škoda pa bi bila, če bi revija morala umreti zaradi gmotnih težav.

Vsebina letošnjega letnika se nanaša predvsem na dogodke izpred tridesetih let, to je na leto 1943. V tem letu se je pri Stalingradu in tudi v Severni Afriki preokrenil izid druge svetovne vojne v korist zaveznikov. V tem letu so nastale prve slovenske divizije, ki so bile združene v prav tako na novo nastalem 7. in 9. korpusu. V tem letu je padel fašizem in kapitulirala Italija, na slovenskih in jugoslovanskih tleh pa se je ob podpori ljudske vojske utrdila naša ljudska oblast, ki je izpričala svoj vrhunec v Zboru slovenskih poslancev v Kočevju in na drugem zasedanju AVNOJ v Jajcu.

Vloga borca je široka in bo revija z moralnoetičnimi prispevki morala posegati tudi v sedanjost, da bo boljše opravljala svojo namembnost in poslanstvo.

ČRTOMIR ŠINKOVEC

Povojne noči

France Kosmač

*Ko psi zalajajo v noč,
iz sna prebudim se vroč —
začutim dolgo pot v nogah,
krog sebe tovarišev topli dah,
hruško za pasom, puško na ramah.*

*Slišim stopinje v rosni travi,
grome zamolke nekje v daljavi,
vidim vasico z razritimi vrta,
duham vonj po rožah smrti,
razsutih v nevidni bojni črti.*

*Ko psi zalajajo v noč,
spomnim se nizkih, samotnih koč:
ranjenci po tleh leže v omami,
po tleh in po klopeh na slami
in rezka pijača bojev jih drami.*

*O te oči, življenja žejne,
te oči, polne vere brezmejne,
oči, ki jim ni mogoče uiti —
niti najtišje jim misli skriti,
oči, ki jih ni moči pozabiti.*

*Ko psi zalajajo v noč,
zatulil bi z njimi divje v noč:
dovolj, dovolj je bilo krvavenja,
zadosti je po nedolžnem trpljenja
za sedem večnosti mirnega življenja.*

Zgodovina

Kapitulacija Italije in razoroževanje italijanske vojske

NOV Dr. Tone Ferenc

Priprave nemškega in italijanskega okupatorja na italijansko kapitulacijo

Ko se je narodnoosvobodilno gibanje v Sloveniji pripravljalo na zlom fašistične Italije, so se med nemškim in italijanskim okupatorjem v Sloveniji začeli kazati novi odnosi. Če je bilo prej njuno sodelovanje omejeno predvsem na odnos do slovenskega naroda in njegovega osvobodilnega boja, so umik iz Afrike maja 1943, izkrcanje zahodnih sil na Siciliji 10. julija in končno padec fašizma v Italiji 25. julija 1943 pred oba okupatorja v Sloveniji postavili nova vprašanja.

V svoje obrambne načrte za primer izkrcanja zahodnih sil v jugovzhodni ali južni Evropi brez sodelovanja italijanske vojske je nemško vrhovno vojaško poveljstvo zajelo tudi slovenske predele. V primeru ogroženosti grških otokov je namerala v prostor med Ljubljano in Ogulinom pripeljati kar dve nemški pehotni diviziji s štabom 23. armadnega korpusa. Velik del teh sil bi tedaj prispel na slovensko ozemlje. Nemški okupator je vedel, da si italijansko vojaško poveljstvo prizadeva umakniti večino italijanske vojske z zasedenih ozemelj na Balkanu in tudi iz Ljubljanske pokrajine.

Ob izkrcanju zahodnih sil na Siciliji in padcu fašizma v Italiji se je pozornost nemškega vrhovnega vojaškega poveljstva obrnila v južno Evropo in v zvezi s tem tudi v južni del Slovenije. Ko so npr. v Hitlerjevem glavnem stanu 26. julija 1943 opoldne Hitler, Göring, Himmler, Keitel in Jodl pretresali razmere v južni Evropi, so govorili tudi o zasedbi strateško zelo pomembnega ozemlja v Sloveniji in omenjali zlasti Ljubljano, Reko, Trst in Trbiž, kamor naj bi poslali oddelke s tanki in oklepni avtomobili. Konec julija in v avgustu 1943 je bila predmet razprav v Hitlerjevem glavnem stanu zlasti Ljubljana, kjer se je od pomladi 1943 ponovno vidno stopnjevalo uporniško razpoloženje ljudskih množic. Iz redkobesednih podatkov v vojnem dnevniku nemškega vrhovnega vojaškega poveljstva razberemo tudi, da je 13. avgusta sporočilo Himmlerju, da se bo v Ljubljanski pokrajini zagotovo povečala dejavnost partizanov, in hkrati tožilo, da za njeno zasedbo nima na voljo vojaških enot. Čez teden dni je ukazalo generalfeldmaršalu Erwinu Rommlu, ki ga je bilo konec julija odredilo za poveljnika vseh nemških čet v srednji in severni Italiji, naj takoj vkoraka v Ljubljano, če bi v njej izbruhnili vstaja, in naj se ne ozira na morebitno prisotnost italijanskega okupatorja.

Zaskrbljenost nemškega vrhovnega poveljstva glede usode Ljubljanske pokrajine in tudi Slovenskega Primorja ter Istre so krepila tudi aneksionistična prizadevanja nacističnih veljakov v sosednjih pokrajinah. Šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedrich Rainer je že 26. julija opozarjal Himmlerja na razmere na italijanskem zasedenem območju in predlagal, naj bi nemška vojska zasedla Kanalsko dolino in Slovensko Primorje ter tam in tudi v Ljubljanski pokrajini začela zatirati narodnoosvobodilno gibanje. Himmler je poslal generala Erwina Rösenerja v Ljubljano, da bi poizvedel, kakšne so razmere pri italijanskih ustanovah in pri slovenskem prebivalstvu. Rösener mu je poročal, da o italijanskih oblastnikih ni dobil neugodnega vtisa, kajti 28. julija so še vedno sedeli pod Mussolinijevo sliko, nosili fašistične znake in poslušali fašistično himno, pač pa je bil zelo razočaran nad razpoloženjem slovenskega prebivalstva v Ljubljani, ki da je javno izražalo željo, naj bi kmalu s političnega odra odšla še druga »svinja«, Hitler.

Zaradi zelo razvitega osvobodilnega boja slovenskega naroda je nemški okupator še posebej želel pravočasno zasesti tisto slovensko ozemlje, ki je bilo še pod italijansko okupacijo. Ko je pripravljalo divizije, ki naj bi krenile v srednjo in severno Italijo, je nemško vrhovno vojaško poveljstvo v začetku avgusta 1943 razmestilo na Koroškem in Gorenjskem 71. pehotno divizijo pod poveljstvom generalmajorja Wilhelma Raapkeja, ki je bila pripravljena, da jo lahko pošljejo v Italijo ali v jugovzhodno Evropo. Toda že sredi avgusta je bilo čedalje bolj jasno, da jo bo poslalo na strateško pomembno ozemlje v jugozahodni Sloveniji. Tega ukrepa ni terjala le nevarnost skorajšnje kapitulacije, temveč predvsem bojazen pred aktivnostjo močne narodnoosvobodilne vojske, ki bi lahko ob italijanskem zlomu uničila najpomembnejše prometne zveze in celo zasedla Ljubljano, in strah pred upornim prebivalstvom Ljubljane, ki bi se lahko nenadoma dvignilo v množičen upor. V primeru če bi 71. pehotno divizijo morali nujno poslati kam drugam, so nameravali za zadušitev množičnega upora v Ljubljani uporabiti oddelke graničarjev in po potrebi še motorizirani 14. SS-policijski polk, ki je bil na območju Zagreba.

Nemški okupator je torej računal s možnostjo ljudske vstaje v Ljubljani in je pripravjal enote, ki naj bi jo zadušile. Hkrati so nemški načrti predvidevali zasedbo vseh pomembnejših prometnih zvez v jugozahodni Sloveniji in Furlaniji, vendar tako, da bi nemška vojska ostala sprva zunaj večjih mest, kakor so npr. Gorica, Trst in Videm. Edina izjema je bila Ljubljana. Njo naj bi zasedli čimprej.

V drugi polovici avgusta 1943 je bila nemška zasedba zahodnega dela Slovenije le še vprašanje časa. Nemško vrhovno vojaško poveljstvo je izkoristilo že omenjeni napad Tomšičeve brigade na nemški transportni vlak pri Goričici med Preserjem in Borovnico 23. avgusta zvečer kot povod za premik svojih enot na italijansko ozemlje. Dne 26. avgusta opoldne so enote nemške okrepljene 71. divizije začele prodirati čez mejne prehode pri Šentvidu in Črnučah, Podbrdu in Trbižu. Italijanska poveljstva so proti temu le protestirala in krepila svoje posadke na mejnih prehodih, storila pa niso ničesar, da bi preprečila vdor dolgih nemških kolon, ki so jih vodili visoki nemški oficirji. Te so nezadržno prodirale naprej in se niso ozirale na začudene obraze oficirjev in vojakov italijanske vojske, ki je na prostoru med Alpami in morjem imela kar tri armadne korpuse.

Do 29. avgusta je 71. divizija dosegla predvidene cilje. Kolone, ki so šle skozi Ljubljano, so zasedle železnico in progo do Opčin pri Trstu (okrepljeni 211. grenadirski polk, 194. grenadirski polk in polk gorskih lovcev »Admont«), tista, ki je prodirala čez Podbrdo, je zasedla dolino Bače in Soče do Kanala (okrepljeni 171. topniški polk), ona čez Trbiž pa je prišla do Krmina v Furlaniji (okrepljeni 191. grenadirski polk). Štab divizije se je začasno nastanil v gozdu Planina na Rakeku.

Toda nemška vojska še ni bila zadovoljna. Nemški štab armadne skupine B, ki je bil že od sredine avgusta v severni Italiji, je zahteval še »odstranitev vseh enot italijanske vojske z območij severno od črte Reka—Trst—Videm—Vicenza—Verona—

Prihod prvega bataljona Tomšičeve brigade v Ribnico 10. septembra 1943

Brescia«, italijanska vojska naj bi na teh območjih zapustila tudi vse utrdbe, skrb nad železnicami pa naj bi prevzele nemške železničarske ustanove.

Tudi italijanska vojska, ki se je nemški zasedbi pomembnejših prometnih poti upirala le z besedami, je sama pripravljala načrte za umik, vendar ne tako in ne s tistih območij, kot je to zahtevala nemška stran. Ti načrti niso bili posledica kakšnega novega načelnega odnosa Italije do okupiranih ali priključenih pokrajin, temveč neugodnega položaja, v katerem se je ta znašla spomladi in poleti 1943. Ko bi bilo treba varovati Apeninski polotok, so bile njene armade drugeje, zlasti na Balkanu in v južni Franciji. Kaže, da je Italija svojo vojsko nameravala umakniti iz tistih pokrajin, ki jih je zasedla med drugo svetovno vojno, tudi iz Hrvatskega Primorja in Ljubljanske pokrajine, nikakor pa ne iz pokrajin, ki jih je dobila po prvi svetovni vojni, npr. iz Slovenskega Primorja in Istre. Italijanska poveljstva svojih zamisli o umiku niso skrivala pred nemškimi. O umiku iz Ljubljanske pokrajine in Hrvatske so razpravljali celo na sestanku med nemškimi in italijanskimi generali v Trbižu 6. avgusta 1943. Nemška stran je prosila italijansko, naj ji čas umika sporoči v ustreznem času, »ker gre za območje, ki še ni očiščeno banditov«. Poveljstvi 2. armade in 11. armadnega korpusa sta že imeli natančnejše načrte za umik glavnih operativnih enot z območja Karlovac—Ljubljana v treh ali štirih etapah za rapalsko mejo. Tik pred kapitulacijo Italije so začeli prevažati nekatere enote v Italijo, npr. divizijo »Re« iz Hrvatske, v Sloveniji pa je poveljnik 11. armadnega korpusa izdal ustrezno povelje šele 6. septembra. Seveda je uresničitev ukaza že prehitel zlom Italije.

Ko so pričakovali razpad Italije, je general Gambaro 22. avgusta generalštabu italijanske kopne vojske celo predlagal nekoliko liberalnejšo okupacijsko taktiko do Slovencev, s katero naj bi pridobili na svojo stran vse meščanske politične stranke in skupine ter celo OF, ki naj bi jo prej odtrgali od KPS. Ustvarili naj bi neko »slovensko enotnost«, ki bi ji po tem načrtu dali na razpolago okrog 200 strojníc in 10.000 pušk, da bi zavarovala umik italijanske vojske iz Slovenije. To je bil medel in zapoznel načrt za predajo oblasti meščanskim krogom, ki se več ni mogel

uresničiti. V svoji spomenici je Gambara načel tudi nekaj žgočih vprašanj, kakor je bilo vprašanje internirancev, vojaškega sodišča in revizije političnih obsodb, ob katerih je osvobodilno gibanje že nekaj časa nenehno zaostrovalo položaj v Ljubljani. Demonstracije proti okupaciji in zahteve po rešitvi teh vprašanj so naraščale. Italijansko poveljstvo se je balo, da bi jih mogel nemški okupator, ki je že čakal pred vrati Ljubljane, izkoristiti kot povod za vdor v mesto.

Prve dni septembra 1943 je poveljniku 11. armadnega korpusa italijansko vrhovno poveljstvo ukazalo, naj s premičnimi silami italijanske 2. in 8. armade vrže nemško vojsko iz Slovenskega Primorja in Furlanije ter onemogoči prihod novih nemških enot v Italijo. Toda tej nalogi očitno general Gambara ni ustrezal, ukaz pa je bil zelo pozen. Italijanska vojska, ki so jo dolga leta vzgajali v fašističnem duhu, takšne preusmeritve ni mogla uresničiti.

Razorožitev italijanske vojske na Dolenjskem in Notranjskem

V večernih urah 8. septembra 1943 je Italija razglasila brezpogojno vdajo svojih oboroženih sil. Vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja, ki se je že skoraj dva meseca intenzivno pripravljalo na ta pomemben dogodek, je moralo spričo naglo spreminjajočih se razmer ukrepati naglo in samostojno. Če primerjamo navodila vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije z navodili vodstva narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji partijskim in frontnim organizacijam ter vojaškim enotam, ugotavljamo, da so se ta skoraj popolnoma ujemale, čeprav so nastala neodvisno ena od drugih. Vodstva in posamezni organi narodnoosvobodilnega gibanja so ravno ob kapitulaciji Italije pokazali enotnost pogledov in polno sposobnost samostojnega ukrepanja v okvirih splošnih smernic centralnega komiteja KPS in izvršnega odbora OF.

Vsi vodstveni organi narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji, centralni komite KPS, izvršni odbor OF in glavni štab NOV in PO Slovenije, so ob prvih vesteh o kapitulaciji Italije izdali konkretna navodila svojim organom oziroma svojim enotam. Izdali so jih v poznih urah 8. in v zgodnjih urah 9. septembra.

Najprej je 8. septembra v poznih večernih urah glavni štab NOV in PO Slovenije pozval italijanska poveljstva in vojsko, naj brez kakršne koli sovražnosti sprejmejo oddelke NOV in PO Slovenije, ki bodo prišli v njihove postojanke in naj izpolnjujejo navodila poveljnikov teh oddelkov, ker bo le v tem primeru narodnoosvobodilna vojska zagotovila uresničevanje določb premirja na slovenskem narodnem ozemlju. Hkrati je glavni štab NOV in PO Slovenije ukazal štabom divizij in odredov, naj skupaj z odbori OF nastopijo brez vsakega odlašanja kot slovenska narodna oblast in izvrševalci premirja na slovenskem ozemlju. Najprej naj vzpostavijo stik s poveljstvi italijanskih posadk in skušajo priti v njihove postojanke, pri tem pa ne smejo preveč drobiti svojih sil. Italijanski vojski naj pojasnijo nove politične in vojne razmere in jo pozovejo v skupni boj proti nemškemu okupatorju, seveda pod vodstvom narodnoosvobodilne vojske. Če se italijanski vojaki niso pripravljani bojevati proti nemškim oboroženim silam, morajo takoj odložiti orožje in oditi domov, pri čemer jih narodnoosvobodilna vojska ne bo ovirala. Nastop narodnoosvobodilne vojske mora biti odločen. Enote se ne smejo spuščati v kakšna pogajanja, odnos do posameznih italijanskih enot pa mora ustrezati njihovemu vedenju in mora zagotoviti vključitev čimvečjega števila italijanskih vojakov in oficirjev v boj proti nemškemu okupatorju oziroma pridobitev čimvečjega števila orožja in čimvečjih količin streliva in opreme.

Povelje glavnega štaba je določalo tudi odnos do belogardističnih in plavogardiističnih enot. Te je treba takoj razorožiti. Če bi se temu upirale in tam, kjer ne bi bilo narodnoosvobodilne vojske, naj pokličejo poveljnike italijanskih enot, ki so jim bile belogardistične enote taktično podrejene, da jih pomagajo razorožiti. Zave-

Partizanski borci v osvobojenem Kočevju 12. septembra 1943

dene belogardiste in plavogardiste je treba pozvati, naj se vključijo v narodnoosvobodilno vojsko, voditelje in organizatorje pa zapreti kot netilce državljanske vojne.

Nadaljnja naloga narodnoosvobodilne vojske, ki jo je določalo povelje glavnega štaba, je bila onemogočiti nemškimi oboroženim silam vdor na ozemlje, ki so ga do tedaj zasedali Italijani. Sprva ni bilo mogoče v tej smeri storiti seveda nič drugega kot ukazati enotam, naj rušijo prometne zveze, zlasti tiste, po katerih bi lahko prodiral nemški okupator ali pa italijanski okupator odvažal vojsko, orožje in opremo proti Italiji.

Na ozemlju, ki bo osvobojeno okupatorjeve oblasti, naj enote narodnoosvobodilne vojske vzpostavljajo »oblast naše vojske in Osvobodilne fronte« in izvajajo splošno mobilizacijo po navodilih, ki jih je vodstvo osvobodilnega gibanja izdalo že pred italijansko kapitulacijo in ko je zvedelo zanjo.

V noči na 9. september ali tega dne zjutraj sta namreč tudi centralni komite KPS in izvršni odbor OF poslala svojim organom navodila za delo. Centralni komite je naročil okrožnim in rajonskim komitejem KPS, naj po vseh mestih, trgih in vaseh takoj vzpostavijo oblast Osvobodilne fronte, mobilizirajo vse za orožje sposobne moške, jih organizirajo v čete in bataljone ter z njimi zasedejo mesta in vasi. V pomoč odboru OF naj po mestih in vaseh ustanovijo narodno stražo, aretirajo plavogardistične in belogardistične voditelje, naj zberejo vse ljudstvo za odpor proti nemškemu okupatorju, ki bo verjetno za krajši čas zasedel pokrajino, rušijo prometne naprave itd. Izvršni odbor OF je okrožnim odborom in aktivistom OF naročil, naj brez odlašanja nastopijo kot ljudska oblast in izvajalci premirja, ki je bilo sklenjeno med zavezniki in Italijo, naj pomagajo vojski izvesti splošno mobilizacijo, onemogočijo beli in plavi gardi, da bi se dokopali do oblasti, naj vzpostavijo stike z italijanskimi poveljstvi in vojaki ter prevzamejo od njih orožje in opremo, oziroma jih pridobijo za skupni boj proti nemškemu okupatorju. Povsod naj ljudska oblast in enote organizirajo odpor proti vdoru nemške vojske na osvobojeno ozemlje.

Nasprotnika, ki sta si tik pred italijansko kapitulacijo stala nasproti v Ljubljanski pokrajini, sta bila številčno zelo različna. V obeh divizijah narodnoosvobodilne vojske in dveh samostojnih odredih, v Zahodnodolenjskem in Vzhodnodolenjskem, hkrati z ločenim Levstikovim bataljonom, ki je ščitil glavni štab in druge ustanove na Kočevskem Rogu, je bilo skupaj desetkrat manj borcev, kot sta jih imeli italijanski okupator ter bela in plava garda. Toda pripravljenost italijanske vojske, da bi se uprla zahtevi po izročitvi orožja, ni bila kdove kakšna, hkrati pa tudi ni bila pripravljena upreti se nemškemu okupatorju. Vojska se je želela vrniti čimprej domov. Italijanski poveljniki, navajeni izpolnjevati povelja nadrejenih štabov, so ob razglasitvi italijanske kapitulacije ostali brez konkretnih navodil, ker so se njihovi nadrejeni štabi že v glavnem umaknili v Italijo in se razšli ali pa jih je zajela nemška vojska. Poskušali so svoje manjše oddelke najprej zbrati v krajih svojih sedežev, nato pa so bodisi čakali povelja »od zgoraj« ali pa so skušali organizirano in z orožjem vred umakniti se v Italijo. To sta jim skušala preprečiti narodnoosvobodilna vojska in nemška vojska. Toda medtem ko je narodnoosvobodilna vojska italijanske vojake le razoroževala in usmerjala proti Italiji ter jim pri tem celo pomagala z etapnimi kuhinjami in drugimi ukrepi, jih je nemška vojska lovila in odvažala v ujetniška taborišča.

Celo v primerjavi z belogardističnimi in plavogardističnimi oddelki je bila narodnoosvobodilna vojska številčno šibkejša, močno pa jih je prekašala v moralno političnem in vojaškostrokovnem smislu. Osvobodilno vojsko so sestavljali skoraj sami prostovoljci, ki so se po večini vključili v osvobodilni boj iz globokega političnega prepričanja in trdne volje sodelovati pri osvobajanju svoje domovine, velika večina belogardistov pa je stopila v kontrarevolucionarne oddelke MVAC zlasti iz strahu pred nezaslišanim okupatorjevim nasiljem oziroma pod vplivom bogatih podeželskih veljakov, bivših politikov in tudi duhovnikov. Medtem ko se je narodnoosvobodilna vojska v pripravah na kapitulacijo Italije in tudi pozneje zanašala edino na svoje sile in na pomoč ter podporo večine slovenskega ljudstva, sta bela in plava garda ves čas računali na nekakšno zunanjo pomoč bodisi zahodnih sil, bodisi italijanskega ali nemškega okupatorja. V ljudstvu zakoreninjeno narodnoosvobodilno gibanje je bilo s tisočerimi nitmi povezano s terenom, narodnoosvobodilna vojska pa je imela široko politično zaledje v Osvobodilni fronti. Večino Dolenjske in Notranjske je prepredala mreža odborov OF, devet okrožnih in več kot petdeset rajonskih odborov, ki so združevali nekaj stotin preizkušenih oboroženih političnih delavcev ter veliko odborov mladinske in ženske protifašistične organizacije in Delavske enotnosti. Na tem ozemlju so bile še kurirske postaje, skupine varnostnoobveščevalne službe OF in oddelki narodne zaščite. Vsi skupaj niso pomenili le krepkega političnega dejavnika, temveč tudi krepko pomoč partizanski vojski.

V takšnih razmerah je narodnoosvobodilno gibanje poželo skoraj vse plodove italijanske kapitulacije. Bela in plava garda sta sicer poskušali prevzeti oblast od italijanskega okupatorja, vendar jima jo je moral odreči, ker ga je k temu prisilila narodnoosvobodilna vojska. Pred njo sta le še bežali ali se — spet v pričakovanju tuje pomoči in varuštva — utrdili v postojankah, kjer sta namesto tuje pomoči dočakali svoj neslavni konec.

Ob razglasitvi italijanske kapitulacije sta bili slovenski diviziji NOV ter oba odreda vsak na svojem operativnem območju, 14. divizija zahodno od železnice Kočevje—Ribnica, 15. severno od železnice Novo mesto—Trebne—Ljubljana, Vzhodnodolenjski odred na Gorjancih in v Beli krajini, Zahodnodolenjski odred pa v Suhi krajini in na Kočevskem. Za nagel in odločen nastop proti italijanski vojski in belogardističnim oddelkom je imela boljši položaj 15. divizija, saj je bila usmerjena proti črti Novo mesto—Trebne in proti Mirnski dolini in je vsaj z ene strani popolnoma obvladovala operativno območje italijanske divizije »Isonzo«. Takoj je zaprla glavno smer njenega umika. Seveda bi imela ta italijanska divizija za umik

Štab 14. divizije NOV in POJ in štab 52. pehotnega polka divizije Cacciatori delle Alpi po pogajanjih o predaji orožja v Ribnici 10. septembra 1943. Spredaj na desni je komandant 14. divizije NOV in POJ narodni heroj Mirko Bračič

proti zahodu na voljo še eno pot po dolini Krke, toda tam so bile druge enote narodnoosvobodilne vojske, ki so z južne in zahodne strani pritiskale proti njeni glavnini.

Ko je štab 15. divizije na Vrhu pri Trebelnem v noči na 9. september zvedel za kapitulacijo italijanske vojske, je takoj poslal Eda Mihevc s skupino borcev Šlandrove brigade proti Novemu mestu. Nekaj ur pozneje je prispel v štab divizije načelnik glavnega štaba NOV in PO Slovenije Dušan Kveder. Poslali so odposlanca še v Trebnje in Mokronog. Kveder je napisal posebna navodila za odposlanca in enote, ki so ponavljala glavne točke navodil glavnega štaba, niso pa jim dovoljevala sklepati nobenih sporazumov z italijanskimi poveljniki brez poprejšnjega soglasja štaba divizije, ki je svojim enotam ukazal, naj se približajo italijanskim postojankam ter razorožujejo italijanske in belogardistične oddelke.

Medtem ko se v Trebnjem in Mokronogu, kamor sta odšla Dušan Kveder in Niko Šilih, niso mogli sporazumeti, ker sta tamkajšnji posadki dobili povelje za premik v Novo mesto, so se v Novem mestu na poveljstvu divizije »Isonzo« pogajali skoraj dva dni. Odposlanec 15. divizije Edo Mihevc je zahteval od generala Guida Ceruttija, ki je nadomestoval odsotnega poveljnika divizije, naj italijanska vojska izroči vse orožje in strelivo narodnoosvobodilni vojski. Toda Cerutti je bil najprej voljan izročiti le 400 pušk in še to zunaj mestnega bloka, pozneje pa je bil pripravljen dati že 1000 pušk in strojníc.

Od poveljstva divizije »Isonzo« so zaman poskušali dobiti orožje za svoje oddelke tudi belogardisti, pod poveljstvom Vuka Rupnika. V mestu in neposredni okolici se je zbralo nad tisoč dobro oboroženih belogardistov, predvsem z območja vzhodno od Novega mesta in iz Mirne peči, ki so zasedli tudi del obrambnih položajev okoli mesta.

Hkrati ko so se v mestu zbirali italijanski in belogardistični oddelki iz bližnjih postojank, se je začela organizirati narodna zaščita, ki jo je prek rajonskih odborov OF v mestu in na železnici mobiliziral novomeški okrožni odbor OF, čim je 9. sep-

tembra zvečer prispel v mesto. Kmalu so imeli pod orožjem okrog 150 članov narodne zaščite in dosegli tudi izpust političnih jetnikov iz novomeških zaporov. Drugi dan so oblikovali in oborožili že kakih pet čet. Ustanovili so tudi komando mesta, ki je čete narodne zaščite poslala na bloke. Hkrati z narodno zaščito se je ustanovila tudi železniška zaščita, ki je zasedla dva bloka na dohodih v mesto, zavarovala skladišče, pomagala odvažati vojaški material itd.

Čeprav je narodnoosvobodilno gibanje že postajalo gospodar v mestu, pogajanja na poveljstvu divizije »Isonzo« niso napredovala. Predstavniki štaba 15. divizije Edo Mihevc je tam prebil vso noč na 10. september in se zjutraj s Ceruttijevim avtomobilom odpeljal v Stražo poročat vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja, ki je bilo prišlo tja s Kočevskega Roga že prejšnji dan. Kmalu so z Mihevcem prišli v Novo mesto Boris Kidrič, Jaka Avšič in vodja angleške vojaške misije kanadski major William Jones. Od Ceruttija so odločno zahtevali, naj divizija izroči orožje narodnoosvobodilni vojski, ta pa ji bo zagotovila nemoten odhod v Italijo. Tudi ta nastop ni pripeljal do sklenitve kakšnega posebnega dogovora, ker je italijanski štab želel, naj divizija zapusti Novo mesto z orožjem in s čimveč motorizacije.

Podnevi 10. septembra, ko je narodnoosvobodilno gibanje že skoraj prevladovalo, se je okrog mesta začel stiskati obroč partizanskih enot. Šlandrova brigada, ki je že zjutraj začela razoroževati italijansko vojsko v predmestju, je ob 10. uri prišla v mesto, kamor je z druge strani skoraj istočasno prišel tudi 1. bataljon Gradnikove brigade. Obe enoti sta odločno nadaljevali z razoroževanjem, ki so ga pred njima začeli oddelki Šlandrove brigade in narodna zaščita. Italijanska vojska je izročila precej orožja, ki je bilo v skladiščih, še vedno pa ni hotela dati tistega, ki so ga imele enote in moštvo. Začela se je pripravljati na pohod proti zahodu po dolini Krke. Medtem so belogardisti, ki so bili odrinjeni v jugozahodni del mesta, zaman čakali navodil iz Ljubljane. Pripravljali so se že na odhod proti Šentjerneju, vendar so jih italijanska poveljstva zadržala, češ, da imajo ukaz, naj jih pripeljejo do morja. Že zvečer in v noči na 11. september se je še ne do kraja razorožena italijanska vojska z belogardisti vred začela pomikati proti Straži, da bi odšla po najkrajši in najbolj varni poti v Italijo.

Na desnem bregu Krke in v Beli krajini ni bilo tako velikih partizanskih enot, kakor na območju severno od Krke, le Vzhodnodolenjski odred, 3. bataljon Tomšičeve, dva bataljona Gradnikove in zaščitni bataljon (Levstikov) glavnega štaba. Glavnina odreda in bataljon Tomšičeve brigade sta razorožila večjo italijansko posadko v Črnomlju in nekaj manjših enot v okolici, bataljon Gradnikove brigade in zaščitni bataljon glavnega štaba pa posadke med Kočevskim Rogom in Novim mestom. Pri Straži so 11. septembra oddelki narodnoosvobodilne vojske ter politični delavci odločno ustavili kolono italijanske vojske in bele garde, ki sta se umikali iz Novega mesta. Prišlo je do novih pogajanj in končno je poveljujoči italijanski general Cerutti ob pol dvanajstih dopoldne izdal povelje poveljnikom polkov, ki se je uvodoma glasilo: »Vsi vojaki, z oficirji vred, morajo odložiti orožje.« Večina italijanskih vojakov je takoj odložila orožje, tiste pa, ki so še uspeli oditi z orožjem proti zahodu, so pri Starem logu razorožili oddelki Zahodnodolenjskega odreda.

V tem težavnem položaju so se tisti belogardisti, ki so se držali italijanske vojske, jadrno umaknili v gozd in krenili dalje po obronkih Gorjancev na vzhod proti nemškemu zasedenemu ozemlju.

Štab 15. divizije je hkrati usmeril proti postojankam ob cesti in železnici Novo mesto—Grosuplje Cankarjevo brigado, v Mirnsko dolino pa Gubčevo brigado. Ker so se enote divizije »Isonzo« naglo umaknile v Novo mesto, druge proti Ljubljani, belogardistični oddelki iz Mirnske doline pa čez mejo k nemškemu okupatorju, so mogle na tem območju enote 15. divizije razorožiti le manjše sovražne oddelke. Pač pa je zlasti Cankarjeva brigada v naglem zaletu proti zahodu prodrla do predmestja Ljubljane in hkrati čistila deželo od belogardističnih oddelkov.

Razoroževanje italijanske vojske v Dolenji vasi pri Ribnici 10. septembra 1943

Na Kočevskem in Notranjskem 14. divizija ni imela tako ugodnih možnosti za nastop proti italijanski vojski in belogardističnim oddelkom kakor 15. divizija. Pravkar je imela še zelo hude boje, kmalu pa jo je zelo zaposlil napad na četniško postojanko v Grčaricah. Njene brigade so bile na širokem območju zahodno od ceste Kočevska Reka—Kočevje—Ribnica. Imela je sicer brigado več kakor 15. divizija, toda skoraj nobena njena brigada ni bila celovita. Tomšičeva brigada, katere glavni na je bila pri Dolenji vasi, je imela bataljon v Beli krajini, Sercerjeva pri Grčaricah je imela bataljon na Golem pri Igu, Gradnikova brigada pri Kočevski Reki pa kar dva bataljona na vzhodnem pobočju Kočevskega Roga. Združena je bila torej le Prešernova brigada, ki je prišla na dan italijanske kapitulacije na Travno goro s Kočevskega Roga, kamor je bila odnesla ranjence. Na drugi strani ribniške doline je bil le Zahodnodolenjski odred na črti Žužemberk—Kočevje.

Ob takšni razporeditvi je bila najprimernejša za takojšen nastop proti italijanski vojski 1. udarna brigada »Toneta Tomšiča« pri Dolenji vasi. Njej je glavni štab ukazal, naj prodira proti Kočevju, odkoder so se fašisti iz bojne skupine »XXI aprile« že 9. septembra opoldne umaknili iz mesta, nekatere manjše postojanke na Kočevskem pa ukinili že prejšnji mesec. Že dopoldne tega dne so oblast v mestu izročili dvajseterici belogardistov, ki med prebivalci niso imeli nobene opore. Njihov »prevzem oblasti« se je omejil le na zavarovanje skladišča, dokler se niso skupaj s fašisti umaknili proti Dolenji vasi. V mesto sta še isti dan prišla okrožni odbor OF Kočevje in del Zahodnodolenjskega odreda, ki sta potem še tri dni razoroževala tiste oddelke italijanskega 5. armadnega zbora, ki so se umikali iz Hrvaške.

Tako so italijanske enote in belogardistične posadke, ki so se 9. septembra oborožene umikale iz Kočevja proti Ribnici, pri Dolenji vasi naletele na enote 14. divizije. Najprej je njihova kolona trčila ob Tomšičevo brigado, ki se je bila usmerila proti Kočevju. Odločno je odklonila njen poziv, naj izroči orožje. Nato je prišlo do spopada in boja, ki je s prekinitvami trajal vso noč in še 10. septembra zjutraj. Tomšičevi brigadi je prihitel na pomoč del Gradnikove brigade, ki je italijansko kolono neopazno obšel in ji nato udaril v hrbet. Tudi Prešernova brigada je tedaj imela

hude boje pri Jelendolu in Rakitnici. Ko so v nekem naskoku borci Tomšičeve in Gradnikove brigade vpadli v italijansko kolono in jo že precej razbili, so jo končno razorožili. Med vojnim plenom je bilo tudi šest topov, ki jih je nato del Gradnikove brigade odpeljal pred Grčarice, da bi s topniškim ognjem prisilili k vdaji četnike, ki so tam organizirali obrambno postojanko.

Po razorožitvi italijanske kolone pri Dolenji vasi je štab 14. divizije usmeril Tomšičevo brigado v Ribnico, kjer je bila močna italijanska in belogardistična posadka. Ta bi se že bila umaknila iz mesta, če ne bi čakala na prihod enot iz Kočevja. Poveljnik 52. polka divizije »Cacciatori delle Alpi« v Ribnici je kmalu po razglasitvi italijanske kapitulacije izročil oblast bivšemu jugoslovanskemu podpolkovniku Josipu Dežmanu. Belogardisti in četniki so se oborožili, nato pa čakali na obljubljeno pomoč iz Dobrepolja. Toda namesto pomoči so se v mesto pripeljali komandant in politični komisar 14. divizije ter komandant Gradnikove brigade, ki so na pogajanjih s poveljnikom omenjenega italijanskega polka dosegli razorožitev njegove vojske, popoldne 10. septembra pa sta v Ribnico vkorakala dva bataljona Tomšičeve brigade.

Na Dolenjskem zahodno od črte Čatež—Trebnje—Ribnica in na Notranjskem ni bilo skoraj nobene enote narodnoosvobodilne vojske Slovenije razen bataljona Šerčerjeve brigade na Golem pri Igu. Italijanske enote so se mogle brez večjih ovir oborožene umakniti proti zahodu. Nekatero manjše posadke na Dolenjskem in Notranjskem so razorožili aktivisti OF, člani VOS, narodna zaščita, kurirji in tudi prebivalstvo. Na Dolenjskem so se pri razoroževanju italijanske vojske zlasti izkazali okrožni odbori OF Novo mesto, Bele krajine in Kočevja, seveda skupaj z enotami NOV, na Notranjskem pa sta bila zelo aktivna okrožna odbora OF Cerknica in Vrhnika, vendar brez prisotnosti NOV.

Razorožena in še oborožena italijanska vojska se je umikala z Dolenjske čez Bloško planoto, Loško dolino in Javornik na Primorsko in od tod naprej proti Italiji. Tudi na tej poti so zlasti manjši oddelki morali izročati orožje, strelivo in opremo oboroženim pripadnikom narodnoosvobodilnega gibanja. Če je kakemu manjšemu italijanskemu oddelku uspelo obiti kakšno partizansko zaporo, je na poti domov prej ali slej naletel na drugo in končno izročil orožje, če ne na Notranjskem pa v Slovenskem Primorju.

Narodnoosvobodilna vojska Slovenije, aktivisti OF, člani VOS, narodna zaščita, kurirji itd. so od 8. do 12. septembra 1943 razorožili večji del italijanske vojske, ki je bila v Ljubljanski pokrajini, zlasti na Dolenjskem, narodnoosvobodilno gibanje pa je postalo dedič njenega orožja. Nemška vojska je razorožila le njen manjši del, zlasti posadke v Ljubljani in ob železnici Ljubljana—Trst.

Že 9. septembra popoldne je bataljon nemške vojske, ki je bil nastanjen v domobranski vojašnici v Ljubljani, razorožil poveljstvo 11. armadnega korpusa, poveljstvo divizije »Cacciatori delle Alpi« ter njene polke in bataljone v Ljubljani in bližnji okolici. Po nekem nemškem viru naj bi se razorožitvi upiral le namestnik poveljnika armadnega korpusa general Armando Lubrano, ki so ga nato aretirali. Nemška vojska je razorožila tudi poveljstvo 51. pehotnega polka divizije »Cacciatori delle Alpi« v Borovnici, posadke v Logatcu, na Vrhniki itd. V Ljubljani je bila nemška vojska ob italijanski kapitulaciji v veliki manjšini, saj je bil v primerjavi z nekaj tisočglavo italijansko posadko v mestu le en sam bataljon nemške vojske, ki so mu morali zato hitro poslati na pomoč policijske sile z Gorenjske. Ob progi Ljubljana—Postojna je bila nemška vojska v ugodnejšem položaju. Njene enote so bile enakomerno razporejene po italijanskih postojankah ob progi in so jih ves čas tako rekoč nadzorovale. Zato je lahko zelo hitro razorožila večino italijanskih vojakov in je tudi razumljivo, zakaj ni moglo uspeti še tako živahno prizadevanje aktivistov OF vrhniškega okrožja, da bi jim italijanske posadke izročile orožje.

Čeprav so partizanski poveljniki povsod pozivali italijansko vojsko, naj se pridruži narodnoosvobodilni vojski v boju proti nemškemu okupatorju, se na Dolenjskem in Notranjskem to ni nikjer zgodilo. V drugih italijanskih okupacijskih ob-

Razorožena italijanska vojska se po kapitulaciji Italije vrača po najbližjih potih v domovino

močjih v Jugoslaviji se je narodnoosvobodilni vojski pridružila vsaj kakšna manjša italijanska enota, v Črni gori pa celo deli dveh divizij, so v Ljubljanski pokrajini pristopili k NOV le posamezni vojaki. Razkroj italijanske vojske je bil tako močan, da so vojaki hoteli le čimprej oditi domov.

Še manj volje, da bi se uprli nemškemu okupatorju, so imeli visoki italijanski oficirji. Poveljnik 2. armade na Sušaku general Mario Robotti je 9. septembra 1943 obvestil 11. armadni korpus v Ljubljani, da so partizani na območju 5. armadnega korpusa pozvali italijanske enote, naj se jim pridružijo, in sporočil, da jim je ukazal, naj jim odgovorijo, da lahko sprejmejo njihov predlog le v primeru, če se podredijo italijanskim poveljstvom. Naročil je, naj tako ravna tudi poveljstvo 11. armadnega korpusa. Toda tega je tedaj že razorožila nemška vojska.

Nekaj fašističnih enot se je pridružilo nemškemu okupatorju, ki jih je zbral v Ljubljani in jih podredil fašističnemu generalu Niccolu Nichiarelliju, dotedanjemu poveljniku fašistične skupine »XXI aprile«. Kmalu so jih začeli uporabljati za boj proti narodnoosvobodilni vojski, njihova prisotnost v Ljubljanski pokrajini pa iz nacionalnih razlogov ni bila po godu slovenski kontrarevoluciji.

Razorožitev italijanske vojske in vseljudska vstaja v Slovenskem Primorju in Istri

Takoj po kapitulaciji italijanske vojske je Slovensko Primorje in Istro zajela vseljudska vstaja. Bila je rezultat temeljitega političnega in organizacijskega dela partije in Osvobodilne fronte, ki sta se v Slovenskem Primorju naslanjali na četrstoletni odpor primorskega ljudstva proti fašističnemu nasilju. Hkrati je to bila nenadna in nepričakovano mogočna manifestacija velike, prav do poslednjega dne italijanskega režima zatirane narodne zavesti in živega protifašističnega razpoloženja skoraj vsega prebivalstva, ki sta izvirala iz globoke privrženosti Osvobodilni fronti, ki je presegala organizacijski okvir gibanja. Bila je neločljiv splet načrtnih preudar-

nih priprav in organiziranosti ter nenadnih, spontanih ljudskih odločitev v trenutku, ko se je rušil osovraženi tuji režim, novi okupator pa je bil daleč in šibak, v očeh navdušenega ljudstva celo popolnoma nemočen, in ko se je zdelo, da je konec vojne zelo blizu.

Še isti večer, ko je Italija razglasila brezpogojno vdajo svojih oboroženih sil, je naročil pokrajinski komite KPS za Primorsko, katerega del je bil takrat v Podragi pri Vipavi, drugi del pa v Bukovici pri Volčji dragi, svojim okrožnim komitejem, naj na terenu ustanovljajo enote narodne zaščite, ki naj se oborožijo z zaplenjenim italijanskim orožjem, prevzamejo oblast na terenu ter zasedejo javne ustanove. Od italijanske vojske naj zahtevajo orožje ali pa sodelovanje v boju proti nemškemu okupatorju, organizirajo naj akcije proti nemški vojski in rušenje prometnih naprav.

Pokrajinski komite KPS za Primorsko je posvetil toliko pozornosti narodni zaščiti zaradi pomanjkanja enot narodnoosvobodilne vojske. Po odhodu Gradnikove brigade na Notranjsko sta bila na razsežnem ozemlju Slovenskega Primorja in Slovenske Istre, kot smo že omenili, le dva bataljona Primorskega odreda in je bilo za obvladovanje novega položaja torej treba udarno pest osvobodilnega gibanja šele ustanovljati. Spričo tako majhnega števila partizanske vojske v Slovenskem Primorju in Slovenski Istri sta postala ob kapitulaciji Italije osnovni dejavnik vstaje primorsko in istrsko ljudstvo samo. Vse se je dvignilo v vstajo, ki so jo na terenu vodili okrožni komiteji KPS in okrožni odbori OF. Bilo je 8 okrožnih in 54 rajonskih odborov OF, nekaj sto terenskih odborov OF in oboroženih političnih aktivistov ter številni oddelki narodne zaščite, nekaj skupin VOS in kurirskih postaj.

Vstaja se je začela s številnimi demonstracijami primorskih Slovencev, v Trstu pa tudi italijanskih protifašistov, zlasti delavcev, proti italijanskemu režimu po vsem ozemlju, tudi v večjih mestih. V demonstracijah so zahtevali zlasti izpust političnih jetnikov.

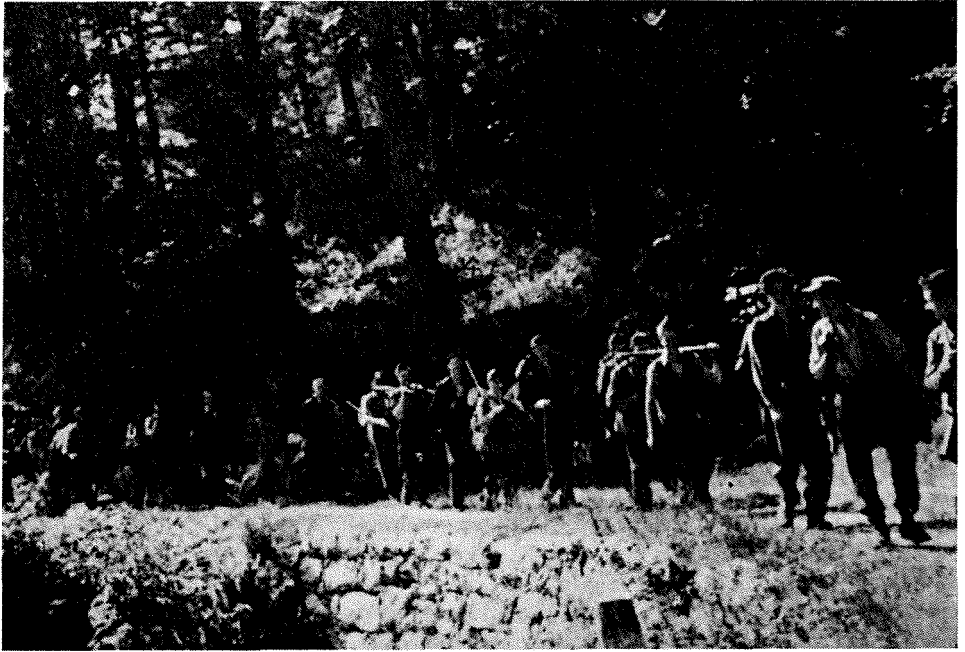
V Gorici so začeli že 9. septembra demonstrirati meščani in prebivalci okoliških krajev. Ker prvi dan niso uspeli prisiliti italijanske oblasti, da bi izpustile jetnike, so z demonstracijami nadaljevali še naslednji dan. O demonstracijah v Gorici je pozneje nek fašistični oficir poročal takole: »Dne 9. septembra je prikorakalo iz Šempetra (približno 2 km od Gorice) kakih 1000 demonstrantov, večidel žensk in mladincev,* s slovenskimi zastavami z rdečo zvezdo na sredi, ter šlo skozi mesto. Nobenih incidentov. Zvečer je bilo v mestu več demonstracij, zahtevali so izpust političnih zapornikov.« Italijanska policija je prosila vojaška poveljstva, naj onemogočijo demonstracije. Okrepila so straže in patroljiranje po mestu, vendar proti demonstrantom niso nastopila z orožjem. Ko je policija videla, da vojska razpada, je 10. septembra izpustila politične jetnike.

V Trstu so slovenski in italijanski protifašisti organizirali velike demonstracije pred poslopjem poveljstva 23. armadnega korpusa. Zahtevali so, naj brani mesto pred nemško vojsko in izroči ljudstvu orožje ter ponudili prostovoljce, vendar je poveljnik armadnega korpusa zavrnil vse te zahteve. Italijanska policija je morala spričo velikega ljudskega pritiska izpustiti politične zapornike.

Podobne demonstracije so bile tudi v drugih mestih in trgih, v Vipavi, Ajdovščini in drugod. Povsod so z demonstracijami dosegli izpust političnih jetnikov. Kaže, da jim to ni uspelo le v Kopru, čeprav so jih skušali osvoboditi tudi tam.

Brezbrežni val vseljudske vstaje je zlasti na podeželju v hipu odplahnil osovraženi italijanski režim, ki se je bil tako sramotno proslavil z nasilnim raznarodovanjem, političnim in nacionalnim zatiranjem ter z gospodarskim izkoriščanjem zlasti slovenskih in hrvaških ljudi. Vse Slovensko Primorje in Slovensko Istro je tiste dni prevevalo nepopisno vesplošno navdušenje, v katerem so se zrcalile močna narodna zavest, velika enotnost in privrženost idejam Osvobodilne fronte. Ljudstvo je v demonstracijah enodušno zahtevalo priključitev Primorske k združeni Sloveniji. Hkrati

* Moški so bili še v posebnih bataljonih, koncentracijskih taboriščih, konfinaciji, zaporih itd.

Brigada Ivana Gradnika na pohodu skozi Trnovski gozd proti Notranjski in Dolenjski avgusta 1943

je pomagalo partizanom razoroževati italijansko vojsko. Kjer ni bilo partizanov, je tudi samo odvzemalo orožje odhajajoči vojski.

Tudi v Slovenskem Primorju in Istri so predstavniki narodnoosvobodilnega gibanja takoj vzpostavili stik z italijanskimi poveljstvi in od njih zahtevali, naj se italijanske enote pridružijo partizanom v borbi proti nemškemu okupatorju, ali pa naj jim izročijo orožje, strelivo in opremo ter odidejo domov. To so v glavnem tudi storili. Pogajanja so bila v številnih krajih, npr. v Gorici, Podragi, na Vogrskem, v Tolminu, Kobaridu, v nekaterih krajih južne Primorske itd.

V Gorici sta se najprej pogajala član pokrajinskega odbora OF za Primorsko dr. Jože Vilfan in politični komisar Primorskega odreda Dušan Pirjevec-Ahac. Brž ko sta v Bukovici pri Volčji dragi po radiu zvedela za italijansko kapitulacijo, sta napisala pismo za »poveljstvo italijanskih oboroženih sil v goriški coni«. V njem sta izrazila pripravljenost, »da bi lahko navezali medsebojne stike z namenom, da bi se po večkratnih zaporednih razgovorih vzajemno sporazumeli o skupnem boju proti Hitlerjevi Nemčiji«. Poveljstvo italijanske divizije »Torino« v Gorici je privolilo v razgovore in za to s svoje strani določilo poveljnika karabinerjev. Razgovori, ki sta se jih 9. septembra dopoldne udeležila dr. Vilfan in Pirjevec, niso bili uspešni. Italijanski poveljniki namreč niso želeli iti v boj proti nemškemu okupatorju. To so pokazali tudi razgovori med pokrajinskim komitejem KPS za Primorsko na Vogrskem in visokimi italijanskimi oficirji.

Drugi dan so se neodvisno od tega prvega razgovora v Gorici pogajali tudi zastopniki 2. bataljona Primorskega odreda. Del bataljona je 9. septembra pri Vratih nad Čepovanom razoroževal italijanske oddelke, ki so prihajali od Sv. Lucije in od drugod, da bi se izognili nemški vojski v dolini Soče. Drugi del pa je odhitel v Čepovan in zasedel vojaške objekte. Zvečer je bil že ves bataljon v Čepovanu. Od tod se je naslednji dan manjši oddelek partizanov pod vodstvom bataljonskega političnega komisarja Martina Greifa z avtomobilom odpeljal v Gorico, da bi zabil zapolnil avtomobilom

bile in z njimi prepeljal ves bataljon v mesto. Štab bataljona je namreč že prejel navodilo dr. Aleša Beblerja, naj bataljon čimprej krene v Gorico. Partizanski oddelek se je nemoteno pripeljal v mesto, sodeloval v demonstracijah in se najprej pogajal s kvestorjem, ki je do tedaj že izpustil politične jetnike, nato pa še z oficirji poveljstva divizije »Torino«. Odgovorili so mu, da sta se partizansko in italijansko poveljstvo dogovorila, da bo italijanska vojska ostala v Gorici, kar seveda ni bilo res. Ko so partizani nameravali zapleniti nekaj avtobusov nekega podjetja, jih je italijanska vojska na oklepni avtomobilih prisilila, da so se umaknili iz mesta. Bataljon so naslednji dan prepeljali z dvema avtomobiloma do Prevala, ker do Gorice ni bilo več mogoče priti.

Tako je v Gorici še nekaj časa gospodarila italijanska vojska. Poveljnik divizije »Torino« general Bruno Malaguti je bil ukazal svojim enotam, naj nemški vojski dovolijo le prehod skozi mesto, onemogočijo pa naj ji zasedbo mesta. Partizanov naj ne napadajo in se lahko pogajajo z njimi le za premirje. Kljub temu, da so mu vojaki že uhajali, je vztrajno zavračal zahteve poveljnika 171. topniškega polka 71. nemške pehotne divizije, ki je hotel zasedeti Gorico. Po nekih virih naj bi šele posredovanje poveljnika 24. armadnega korpusa generala Licurga Zanninija, ki je iz Vidma prihitel v Gorico, odprlo nemški vojski pot v mesto. Dne 12. septembra je vkorakala vanj iz treh strani, 171. topniški polk s severa, 194. pehotni polk z juga in 191. pehotni polk z zahoda.

Večina italijanske vojske iz goriške okolice se je umaknila v Italijo, npr. ves 11. topniški polk iz Krmina in 11. bersaljerski polk iz Gradiške. Nemška vojska je razorožila tudi 23. rezervni pehotni polk. Večina vojske je odšla proti domu tudi iz Furlanije in Beneške Slovenije. Poveljnik 24. armadnega korpusa v Vidmu je še 8. septembra zvečer ukazal, naj italijanska vojska počaka v vojašnicah, drugi dan pa, naj enote, zaprte v vojašnicah in z orožjem v skladiščih, pričakajo nemško vojsko, ki naj se ji ne upirajo. Vendar ga povsod niso ubogali, kajti 10. septembra se je začel popoln razkroj. Iz Furlanije in Beneške Slovenije so se trume vojakov valile proti jugu in nemška vojska, ki je 11. septembra prišla v Videm, jih ni mogla niti ustavljati. Nemški vojski so se pridružili le nekateri oddelki divizije »Julia«, ki so se začeli bojevati proti partizanom na območju vzhodno od Vidma.

Uspešnejša od pogajanj v Gorici so bila pogajanja v Vipavski dolini. Odposlanci poveljstva 81. pehotnega polka divizije »Torino« so se 9. septembra zjutraj v Podragi sestali z delom vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko in mu nato poslali avtomobil, s katerim se je odpeljal proti Gorici in se ustavil na Vogrskem. Po nekaterih podatkih naj bi se italijanska vojska pri Razdrtem celo spopadla z nemško in imela nekaj ranjenih. V Ajdovščini so na zahtevo rajonskega odbora OF takoj izpustili politične zapornike in izročili odvečno orožje, v bližnjem Colu pa so domačini pod vodstvom dveh partizanov razorožili karabinjersko postajo. Na Idrijskem sicer ni bilo mogoče razorožiti vojaške posadke, toda ljudstvo je vendarle razorožilo bataljon, ki je z orožjem nameraval oditi proti Vipavi.

Medtem ko je italijanske oddelke v Baški grapi in v Soški dolini med Mostom na Soči in Kanalom (enote divizije »Julia« in graničarji) razorožila v glavnem nemška vojska, pa je mnogo orožja na Kobariškem in Tolminskem dobilo narodnoosvobodilno gibanje. Dva predstavnika okrožnega odbora OF Tolmin sta se 9. septembra pogajala z bivšim poveljnikom 3. alpinske pehotne brigade generalom Luigijem Massinijem v Tolminu o prehodu italijanske vojske v boj proti nemškemu okupatorju. Dosegla sta le to, da je ukazal izročiti orožje naši vojski.

V južnem Slovenskem Primorju, na Krasu, Pivki in v Slovenski Istri, kjer sploh ni bilo enot narodnoosvobodilne vojske, je prebivalstvo skupaj s kurirji razorožilo nekaj karabinjerskih postaj, večje vojaške enote pa so orožje odnesle v glavnem s seboj v Italijo ali ga izročile nemški vojski. Pri Ilirski Bistrici so člani okrožnega komiteja KPS Brkini — Slovenska Istra skupaj s člani bližnje partizanske tehnike sestavili Brkinsko-bistriški odred in sklenili osvoboditi mesto. Na pogajanjih so sicer

Drugi bataljon Primorskega odreda ob kapitulaciji Italije v Vršah nad Čepovanom

italijanski poveljniki obljubili, da bodo dali nekaj čet na voljo narodnoosvobodilnemu gibanju za zavarovanje mesta in okolice pred vdorom nemške vojske, ki je bila že v Št. Petru (Pivki). Vendar obljube niso držali. Ob prihodu partizanskega odreda v vojašnico so se jadrno umaknili iz mesta.

Največji uspeh v tem predelu je bila prav gotovo razorožitev cele italijanske motorizirane 1. brze divizije »Eugenio di Savoia«, ki se je premikala iz Hrvaške prek Brkinov v Italijo. Narodna zaščita jo je ustavila med Markovščino in Obrovom, kjer je nato stala dva dni. V tem času so se predstavniki okrožja pogajali z njenim poveljnikom, generalom Giovannijem Lombardom in njegovim štabom, ki nista pristala na popolno razorožitev. Nato so se pogajali za skupen nastop proti nemški vojski v Trstu in že izdelali načrt za napad. Ko so se pogajanja končala in bi morala vojska kreniti na položaje, so vojaki začeli odmetavati orožje in odhajati proti Italiji. Tedaj so partizani začeli divizijo razoroževati. Zaplenili so mnogo orožja, med drugim 16 topov in več kot sto avtomobilov, od teh 6 oklepnih.

Toliko italijanske vojske verjetno ni razorožila nemška vojska v vsem Slovenskem Primorju. Razen v Baški grapi in osrednjem delu Soške doline jo je razorožila le še ob železnici Postojna—Trst. Poveljnik 23. armadnega korpusa v Trstu general Alberto Ferrero je sicer izdal nekaj ukazov proti prodiranju nemške vojske od Opčin v Trst, vendar odpora ni bilo. Popoldne 9. septembra je dovolil, naj pride proti večeru v mesto okrepljen 211. grenadirski polk 71. nemške pehotne divizije. Ta je medtem že razorožil dele divizije »Sforcesca« v Divači in Sežani ter do 10. septembra popoldne popolnoma zasedel Trst in bližnjo okolico.

Ker je bilo v Slovenskem Primorju ob italijanski kapitulaciji zelo malo narodnoosvobodilne vojske, Italija pa zelo blizu, so seveda razorožili manj vojakov kot na Dolenjskem, saj so prebivalstvo, aktivisti OF, kurirji itd. mogli razorožiti le manjše oddelke, zlasti karabinjerske postaje, niso pa mogli odvzeti orožja večjim, strnjanim enotam, razen v nekaj primerih. Omenjena 1. brza divizija »Eugenio di Savoia« je

bila edina večja enota, ki so jo razorožili pripadniki narodnoosvobodilnega gibanja. Kljub vsemu so zaplenili okoli 1000 težkih strojnic, 30 topov, 500 minometov, 200 avtomobilov, 5 oklepnih avtomobilov, 4 lahke tanke in velike količine lahkega pehotnega orožja. Narodnoosvobodilna vojska Slovenije je v Slovenskem Primorju razorožila več italijanske vojske kot nemške enote. To je 12. septembra 1943 moralo priznati tudi nemško vrhovno vojaško poveljstvo, ki je po podatkih iz svojega vojnega dnevnika zabeležilo: »Zaradi pomanjkanja naših sil ni mogoče preprečiti, da ne bi v Gorici, Trstu in na Reki številno orožje padlo v roke upornikov.«

Vsa prizadevanja vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za sklenitev dogovorov z italijanskimi vojaškimi poveljniki o skupnem nastopu proti nemškemu okupatorju so se tudi tod izjalovila. O tem je poročalo izvršnemu odboru OF: »Italijanske štabe smo povsod pozivali na skupen boj, ti pa so samo izražali platonične simpatije za svoje zaveznike partizane, v praksi pa sabotirali vsak bojevni dogovor in stremeli edino za tem, da njihove čete odnesejo čimveč orožja iz naših krajev. Razorožitvam z naše strani so se z besedami silno upirali, zaradi odločnega nastopa naših tovarišev pa so končno položili orožje.«

Z zaplenjenim italijanskim orožjem se je v Slovenskem Primorju oborožilo staro in mlado. V nekaj dneh je nastalo več kot trideset bataljonov, med njimi tudi italijanski garibaldiški. V Vrtovinu so iz bivših slovenskih internirancev ustanovili poseben bataljon, pa tudi bivši interniranci iz Črne gore, ki so se vračali iz Italije, so ustanovili svoj bataljon.

Brž ko so začeli ustanavljati prve partizanske bataljone, je pokrajinski komite KPS za Primorsko naslovil na svoje okrožne komiteje posebno okrožnico, naj takoj formirajo bataljonske štabe in četna poveljstva. V bataljone naj se vključi tudi narodna zaščita. Naj se med seboj povežejo ter takoj začno rušiti prometne naprave in napadati nemške oddelke.

Vojaško organiziranje in usposabljanje novih enot v Slovenskem Primorju je seveda močno zaostajalo za njihovo številčnostjo in bojnim razpoloženjem. Preteči je moralo še nekaj časa, da so začeli temeljiteje izpolnjevati tudi ti dve nalogi.

Po razorožitvi in umiku italijanske vojske je v Slovenskem Primorju in Istri nastalo razsežno osvobojeno ozemlje. Nemška 71. pehotna divizija, ki je imela nalogo, naj s svojimi enotami čimprej zasede večje kraje in obalo ter razoroži italijansko vojsko, ni imela lahkega posla. Dne 10. septembra je sicer neovirano vdrla v Trst, 11. v Tržič (Monfalcone) in Videm, priti v Gorico pa je bilo že teže, še teže pa seveda v Pulj in na Reko. Med prodiranjem v ti dve smeri so morale nemške enote premagovati številne ovire in se spopadati z nastajajočimi slovenskimi in hrvaškimi enotami narodnoosvobodilne vojske. Že 12. septembra je bil položaj nemških enot v zahodni Sloveniji tako neugoden, da je moral štab armadne skupine B prositi Hitlerja: »Na območje 71. divizije morajo hitro priti policijske ali druge zavarovalne enote, ker čete te divizije ne zadostujejo za bojevanje z vedno močnejšimi tolkami, razoroževanje in odvoz nekaj italijanskih armadnih korpusov in za zavarovanje življenjsko pomembnih objektov.«

Ko je nemška vojska po prodoru od Postojne in Pulja šele 14. septembra zasedla Reko, je tam ujela tudi generala Gambaro in nekatere vojaške oddelke, ki so se na njegov poziv zbrali na Reki.

Narodnoosvobodilni svet za primorsko Slovenijo

Sredi vseljudske vstaje v Slovenskem Primorju in Istri so 11. septembra v šoli na Vogrskem ustanovili narodnoosvobodilni svet za primorsko Slovenijo, kakor so potlej nekaj časa imenovali območje Slovenskega Primorja in Slovenske Istre, »da bi pod vodstvom izvršnega odbora Osvobodilne fronte prevzel odgovornost za urejanje vseh vprašanj narodnoosvobodilnega boja primorskega ljudstva in za utrjevanje narodne oblasti«.

Razoroževanje italijanske vojske na Ljubljanski cesti v Novem mestu

Zamisel o ustanovitvi tega največjega organa vseljudske vstaje v Slovenskem Primorju in njegovo ime vsebujejo že navodila, ki jih je dal Edvard Kardelj pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko 31. decembra 1942. Ko je opozarjal, da so na mednarodnem torišču mogoča vsakršna presenečenja, je svetoval, naj vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja »izdela osnovni politično-strateški načrt obvladanja primorskega terena z vojaške in politične strani«. Določil je, da je treba v takem trenutku izvesti predvsem dve nalogi, prvič, vzpostaviti »narodni svet za Primorje« kot najvišjega predstavnika ljudske oblasti, in sicer na temelju pokrajinskega odbora OF, v katerem morajo biti tudi predstavniki Italijanov, predvsem pa predstavniki komunistične partije Italije, in drugič, *vprašanje Trsta postaviti kot vprašanje samoodločbe italijanskega naroda*. Naročil je tudi, da v takem trenutku vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja ne sme omahovati glede ukrepov, temveč naj jih hitro izvaja in takoj *razglasi Slovensko Primorje za del svobodne Slovenije*.

Takoj po italijanski kapitulaciji je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju začelo uresničevati ta navodila. Narodnoosvobodilni svet je ob svoji ustanovitvi imel 21 članov, čez deset dni pa se je po navodilu IOOF razširil še s sedmimi člani. Njegov predsednik je postal dr. Jože Vilfan, podpredsednik France Bevk, tajnik pa dr. Aleš Bebler. V njem sta bila dva predstavnika Italijanov oziroma pet predstavnikov Trsta.

Nardnoosvobodilni svet za primorsko Slovenijo je že ob svoji ustanovitvi izdal razglas o splošni mobilizaciji v narodnoosvobodilno vojsko in je hkrati pozval vse Slovence Slovenskega Primorja v njene vrste. Potem ko je njegov tajnik dr. Aleš Bebler z letalom priletel z Vogrskega na Dolenjsko poročat vrhovnemu plenumu OF o vseljudski vstaji v Slovenskem Primorju, je ta 16. septembra 1943 na svoji 12. seji sprejel sklep o priključitvi Slovenskega Primorja k Sloveniji.

*

Na italijansko kapitulacijo dobro pripravljena narodnoosvobodilna vojska Slovenije je s hitrimi in odločnimi ukrepi razorožila večino italijanske vojske na Dolenjskem, v notranjosti Slovenskega Primorja in v Istri. V celoti je razorožila

pehotni diviziji »Isonzo« in »Macerata« ter 1. brzo divizijo »Eugenio di Savoia«, večje dele pehotnih divizij »Cacciatori delle Alpi«, »Re« in »Torino« ter manjše dele divizij »Sforcesca« in »Julia«. Demoralizirana in vojne naveličana italijanska vojska se je zahtevala po izročitvi orožja uprla le v nekaj primerih, vendar jo je narodnoosvobodilna vojska z odločnimi ukrepi prisilila, da je končno oddala orožje. Narodnoosvobodilno gibanje je dobilo ogromne količine lahkega in težkega pehotnega orožja, topove, prevozna sredstva in več kot trideset večjih ali manjših tankov ter mnoga skladišča streliva, opreme in hrane.

Nikjer drugje kot prav v jugoslovanskih pokrajinah se italijanski vojski ob kapitulaciji Italije ni ponudila tako lepa priložnost, da se upre novemu sovražniku, nemški vojski. To bi mogla storiti z naslonitvijo na močno razvito in zelo razširjeno narodnoosvobodilno gibanje jugoslovanskih narodov, ki si je celo prizadevalo, da vključí v protifašistični boj čimveč italijanskih enot in posameznikov. Skoraj povsod, kjer je prišlo do razgovorov in pogajanj med predstavniki italijanskih enot in narodnoosvobodilnega gibanja, so le-ti nagovarjali italijanske oficirje, naj se s svojimi enotami pridružijo narodnoosvobodilnim borcem, da bi skupaj nastopili proti skupnemu sovražniku, nemški vojski, ki je že zasedla ali pa še zaseda deželo. Toda ta prizadevanja v Sloveniji niso bila uspešna. V narodnoosvobodilno vojsko so se vključili le posamezni italijanski vojaki, za nekaj tednov celo poneki general (npr. Cerutti do 28. 9., Massini do 15. 10. 1943), nikakor pa ne kakšna enota.

Med osnovnimi razlogi, da kljub prizadevanju narodnoosvobodilnega gibanja ni nikjer prišlo do skupnega nastopa naše in italijanske vojske proti nemškemu okupatorju, je šteti pomanjkanje takšnih navodil s strani italijanskih višjih poveljstev. Do sedaj še ni bilo moč zaslediti niti enega njihovega povelja, ki bi ukazovalo takojšen nastop italijanske vojske proti nemški vojski. Poveljniki nižjih enot niso marali prevzeti odgovornosti za samostojno vodenje enot. Bili so tudi sami nerazpoloženi za boj proti nemški vojski, zlasti na partizanski način, ali še celo pod partizanskim vrhovnim poveljstvom, kar je bil tudi eden od razumljivih in osnovnih pogojev v partizanskih predlogih o skupnem nastopu. Celotakšni italijanski oficirji, ki so bili protifašistično usmerjeni in ki so pozneje postali visoki poveljniki v italijanskem odporniškem gibanju, kot npr. general Luigi Massini iz Tolmina, so raje pustili razorožiti svoje enote, kakor pa bi jih povedli v boj proti nemškemu okupatorju. Vedeli so, kako majhna je bojna pripravljenost italijanskih vojakov, ki so bili siti vojskovanja in so si želeli čimprej domov. Morda se je nekaterim zdela nevarnost nemškega vojnega ujetništva manjše tveganje kakor pa udeležba v narodnoosvobodilnem boju slovenskega naroda, ob nevarnosti krutih nacističnih represalij. Večina teh demoraliziranih italijanskih vojakov še ni bila tako trdno na protifašističnih pozicijah, da bi se mogla vključiti v osvobodilni boj tujega naroda, ki je odločno zahteval odcepitev od Italije. Vsekakor veljajo te trditve le za t. i. kraljevo vojsko. Pri fašističnih enotah, ki jih je Badoglio režim ob odstranitvi nekaterih zunanjih fašističnih znakov izenačil z drugimi vrstami oboroženih sil, seveda nihče ni niti poskušal niti mogel spremeniti njihovega političnega prepričanja. Pri njih je bilo še slabše. Marsikatera od njih je prešla na stran nemškega okupatorja, ki jo je začel uporabljati za zaščito prometnih poti in objektov ter za zatiranje slovenskega, hrvaškega in italijanskega osvobodilnega gibanja.

Nemška vojska, ki je že pred italijansko kapitulacijo zasedla najpomembnejše železnice na Notranjskem in v Slovenskem Primorju, nato pa še večja mesta, je razorožila predvsem tiste italijanske enote, ki so bile ob železnicah in v mestih, oziroma ki so se skozi ta mesta umikale v Italijo. Vedenje nekaterih italijanskih poveljnikov je nemški vojski naravnost omogočalo zajetje, razorožitve in internacijo italijanske vojske. Tudi večina italijanskih poveljnikov se razorožitvi ni upirala in zato na Slovenskem ni znan noben primer, da bi nemška vojska nastopila proti njim ali vojakom, kakor je to storila v drugih jugoslovanskih pokrajinah in v Grčiji. Nekateri, zlasti fašistične enote so se pridružile nemški vojski. Na Slovenskem je

razorožila le majhen del italijanskih enot. Ugotoviti moramo, da zlasti zaradi tega, ker je večino razorožila narodnoosvobodilna vojska, politični delavci in celo goloroko ljudstvo, ki se je zlasti v Slovenskem Primorju in Istri dvignilo v splošen upor. Zato seveda ni nič presenetljivega, če je nemško vrhovno vojaško poveljstvo, ko je sredi septembra 1943 ocenjevalo položaj na Balkanu in v Italiji, menilo, da »je glavno nevarno območje Istra«, misleč pri tem na ves prostor jugozahodne Slovenije in Istro, in da »je Tito tja prenesel težišče svojega vojskovanja«.

Približno polovico slovenskega ozemlja, ki ga je prej bil zasedal italijanski okupator, je ob razglasitvi brezpogojne vdaje italijanskih oboroženih sil zajel plamen vseljudske vstaje, ki je bila še posebej mogočna v Slovenskem Primorju. S tem svojim dejanjem se je primorsko ljudstvo tiste dni kot v plebiscitu enotno izreklo za novo združeno Slovenijo v novi demokratični Jugoslaviji. Čeprav sklep vrhovnega plenuma OF o priključitvi Slovenskega Primorja k združeni Sloveniji ni imel mednarodne veljave, je vendarle pomenil veliko moralno vzpodbudo primorskim Slovincem.

Razorožitev velikega dela italijanske vojske na slovenskem ozemlju je bila velik vojaški in politični uspeh, rezultat doslednega in neizprosnega dveletnega oboroženega boja slovenskega naroda ter potrditev pravilnosti splošne politike in taktike narodnoosvobodilnega gibanja. V nekaj dneh je s slovenskega ozemlja izginil eden od dotedanjih okupatorjev, narodnoosvobodilno gibanje pa je spričo svoje moči in temeljitih priprav celo postalo dedič njegovega orožja. Izginil je varuh oborožene slovenske kontrarevolucije in napočil je čas, ko se je morala odločiti, ali se bo brezpogojno vdala zmagovitemu narodnoosvobodilnemu gibanju ali sramotno pobegnila pod varstvo nemškega okupatorja. Pokazali so se že tudi obrisi velikega osvobojenega ozemlja, kakršnega narodnoosvobodilno gibanje na Slovenskem ni imelo niti prej, niti pozneje.

Bard Adam Trovt

Črtomir Šinkovec

*Čas dobil je mračen pečat —
v vsaki vasi sto čelad.*

*Iz rovt
in sedmerih samot
Trnovskega gozda
hodil je uklenjenih rok
bard te deže
Adam Trovt.*

*Nebo je lilo
sivo tegobo časa
na zaselke hiš —
na vsaki hiši črna zastava.*

*Iz samotnih rovt,
iz domačih svežih brazd
prgišče prsti
nosi na srcu s seboj
Adam Trovt,
med bajoneti
jo stiska na prsi,
da grela ga bo,
svetila kot luč
mu po ječah,
da imel bo moči
za težo spoznanj,
za zaupanje,
da tujih pritepencev
nikjer več ne bo,
kadar kot vir srebrnih studencev
bo pela svoboda,
ko bomo pod lastno streho
spet doma
in le v pravljičah
starih očancev
bodo živele obtožbe
starih sužnjih časov.
Tedaj novo zdravljico
napil bo novemu svetu
sredi samotnih rovt
bard te deže
Adam Trovt.*

Zgodovina **Vpliv italijanske kapitulacije na razvoj NOV na Štajerskem**

NOV **Dr. Miro Stiplovšek**

Kapitulacija Italije je v Sloveniji prelomno vplivala na razmah narodnoosvobodilnega boja zlasti na območjih, ki jih je aprila 1941 zasedel italijanski okupator, to je v tako imenovani Ljubljanski pokrajini, ter v Slovenskem Primorju in Istri, ki sta bili že od rapalske mirovne pogodbe 1920 sestavni del italijanskega kraljestva. Toda poraz najpomembnejšega Hitlerjevega zaveznika v Evropi je z vsemi svojimi posledicami vplival tudi na vojaški ter politični razvoj NOV v vseh slovenskih pokrajinah, kar bomo poskušali ilustrirati z nekaj dogodki iz razvoja NOV v IV., Štajerski, operativni coni.

Že priprave na kapitulacijo Italije so pospešile preosnovanje narodnoosvobodilne vojske na Štajerskem in Gorenjskem na višjo stopnjo, za katero so s krepitvijo partizanskih enot in njihovo ofenzivnostjo spomladi 1943 dozoreli pogoji. Še v začetku junija se je po ponesrečenem poskusu preboja Cankarjeve in Šercerjeve brigade na območje IV. operativne cone glavni štab NOV in PO Slovenije odločil za počasno preosnovanje partizanske vojske na Štajerskem in na Gorenjskem. Že 14. julija 1943 pa je poslal štabu IV. operativne cone nova navodila za takojšnje preosnovanje enot na njenem območju, spremembo svoje prvotne odločitve pa je glavni štab NOV in PO Slovenije utemeljil takole: »Invazija zavezniških sil na Sicilijo pomeni velik preokret na vojnem polju. Z ozirom na to invazijo moramo računati tudi z operacijami večjega stila na teritoriju Slovenije. Pogoji za operacije Narodnoosvobodilne vojske se lahko z ozirom na to tudi pri nas v kratkem bistveno spremenijo. Predvsem mora biti vojska sposobna manevrirati v večjem stilu. Ker bo ta invazija brez dvoma povzročila demoralizacijo in slabitev osiščnih sil in pri nas bele garde, moramo na drugi strani računati tudi z najzagrizenejšimi protiukrepi fašizma. Z ozirom na vse to smo smatrali predvsem za potrebno, da koncentriramo, kolikor je mogoče, našo vojsko pod resnično operativno komando.«

Na osnovi te ocene razmer je sklenil osredotočiti glavnino narodnoosvobodilne vojske v dveh divizijah, v posameznih pokrajinah pa pustiti majhne odrede. To povelje je imelo za posledico še posebej velike spremembe na območju IV. operativne cone. Z odredbo 14. julija je štab IV. operativne cone dobil nalogo, da »brez vsakega odlašanja« osnuje iz glavnine svojih sil VI. (Štajersko) brigado, ki naj odide na Dolenjsko v sestav II. divizije NOV in PO

Slovenije (XV. divizije NOV in PO Jugoslavije), ter Štajerski odred s petimi četami in tremi minerskimi vodi, ki naj bi smotrno razporejeni po vsem ozemlju cone izvajali diverzantske in sabotažne akcije ter mobilizacijo in nudili političnim delavcem potrebno varstvo in pomoč.

Glede na razmere v IV. operativni coni pa izvedba teh nalog ni bila lahka. Priprave za preosnovanje narodnoosvobodilne vojske so stekle takoj po prihodu Janka Sekirnika-Simona 20. julija 1943, ki ga je glavni štab NOV in PO Slovenije kot komandanta Štajerske brigade z naredbo in navodili poslal na Štajersko. Na razgovoru s sekretarjem pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo Petrom Stantetom-Škalo na območju Lesa je zvedel, da bo s poveljem glavnega štaba NOV in PO Slovenije težko hitro seznaniti koroški, pohorski in kozjanski bataljon, s katerimi je imel štab IV. operativne cone slabe zveze. Takoj pa bi lahko zbrali vse tri bataljone kamniško-savinjskega odreda, ki je bil po številu borcev in po ofenzivnosti poglobitna udarna sila IV. operativne cone.

Komandant Sekirnik je moral še pred ustanovitvijo brigade oditi proti Zidanemu mostu, kjer naj bi preučil možnost napada na to pomembno železniško križišče. Za to akcijo je dal pobudo tudi šef angleške vojne misije pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije major William Jones, kajti zavezniki so bili po izkrcanju na Siciliji zelo zainteresirani, da bi bil promet proti Italiji kar najbolj otežen. Sekirnik pa je lahko le ugotovil, da je nemška vojska železniško križišče v Zidanem mostu tako dobro zavarovala z novimi silami in utrdbami, da ni bilo mogoče misliti na uspeh, čeprav je glavni štab NOV in PO Slovenije predvidel, da bi ga poleg Štajerske brigade s severa, napadli z dolensjske strani še Cankarjeva in Gubčeva brigada. Tako tudi predvidenega preboja Štajerske brigade takoj po ustanovitvi in prvi akciji v Zidanem mostu na Dolenjsko ni bilo mogoče izvesti.

Ko so se štajerski vojaški in politični funkcionarji dogovorili za takojšnjo ustanovitev Štajerske brigade, čeprav ne bi prišle na dogovorjeno zborni mesto na Šipku nad Blagovico vse predvidene enote, so zadnje dni julija 1943 nemške oblasti začele klicati v vojsko fante 1926. letnika. Glede na posebno navodilo glavnega štaba NOV in PO Slovenije, naj pride z brigado na Dolenjsko čim več novih borcev, te priložnosti za mobilizacijo niso smeli zamuditi, zlasti še, ker je bila v tem času tudi pripravljenost vojnih obveznikov za vstop v NOV že zelo velika. Patrulje kamniško-savinjskega odreda so zato uspešno opravile svojo nalogo in pripeljale v svoje enote skoraj 400 novincev.

Šele po tej množični mobilizaciji se je štab brigade končno lahko lotil ustanovitve prve redne vojaške enote na območju IV. operativne cone. Iz kamniškega, zasavskega in savinjskega bataljona je 6. avgusta 1943 ustanovil VI. brigado, ki je dobila ime po ustreljenem organizatorju vstaje na Štajerskem Slavku Šlandru. Politični komisar brigade Mitja Ribičič-Ciril je v svojem govoru borcem posebej poudaril, da je ustanovitev brigade v vojaškem pogledu prav tako pomembna prelomnica kot приход II. grupe odredov v sredi 1942 na Štajersko in da bo šele z novo operativno enoto mogoče začeti tudi v IV. operativni coni z večjimi vojaškimi akcijami. Brigada pa bo s svojo aktivnostjo v ljudeh, ki so bili preplašeni zaradi hudega okupatorjevega nasilja, prebudila samozavest in njihovo pripravljenost za organizirano vključitev v OF.

Z ustanovitvijo brigade je bila IV. operativna cona ukinjena kot posebna vojaška organizacijska enota, njen štab pa glede na to, da niso uspeli priti na Šipek tudi pohorski, koroški in kozjanski bataljon ni mogel hkrati z brigado ustanoviti tudi štajerski odred, kot je določalo povelje glavnega štaba NOV in PO Slovenije. Ustanovitev Šlandrove brigade pa je že sovpadala s pospešenimi nemškimi pripravami na kapitulacijo Italije, ki jo je Hitler po padcu Mussolinija pričakoval. V okviru načrta »Achse« za primer zloma italijanske vojske

*Peter Stante-Skala,
politični komisar IV. operativne cone*

so prav na domžalsko območje, kjer je bila brigada, prišle velike nemške sile iz Maribora, Celja, Admonta in celo z Danske z nalogo, da ob kapitulaciji Italije vdrejo v ljubljansko pokrajino. Nove nemške enote so dobro zastražile tudi zasavsko železnico in Savo ter tako zaprle brigadi pot na Dolenjsko.

Šlandrovci so se znašli v hudem položaju, zlasti še, ker je bila med njimi več kot polovica neoboroženih novincev. Za te težave pa so po številnih mobilizacijah lahko vedeli tudi Nemci. In kmalu se je zgodilo to, česar se je štab brigade najbolj bal. Nemški funkcionarji so prihod novih, tudi operativnih, vojaških enot izkoristili za izvedbo velike hajke proti brigadi, ki se je zaradi nameravanega preboja čez Savo 14. avgusta premaknila na Moravško. Ker ji poskus pri Senožetih ni uspel, se je brigada premaknila na Sv. Goro, od koder je namepravala čez Savo pri Litiji. Nemške enote pa so jo 17. avgusta začele obkoljevati. Ponoči se je glavnina brigade uspela prebiti po hudem boju na Moravško, toda večina borcev zasavskega bataljona je ostala v obroču. Naslednji dan so morali na Sv. Gori do večera odbijati srdite nemške napade, 19. avgusta zvečer pa so se srečno prebili na Moravško. Toda to je bila šele prva faza velike nemške ofenzivne akcije, ki je dosegla višek 20. in 21. avgusta na Murovici, kjer so močne nemške vojaške policijske in orožniške enote prizadejale izredno hude izgube savinjskemu bataljonu (38 padlih borcev, 40 pa so jih ujele). Le spretni taktiki štaba brigade in iznajdljivosti nekaterih nižjih poveljstev gre zasluga, da brigada spričo ogromne sovražnikove premoči, obkolitve na majhnem območju ter težav z neoboroženimi novinci ni doživela katastrofe. Medtem ko je poveljnik redarstvene policije generalmajor Karl Brenner pripravljal novo hajko na Menini planini, se je 25. avgusta zvečer prebilo na Dolenjsko okrog 250 šlandrovcev. Prve dni septembra so se po uspešnem izmikanju nadaljnjim nemškim hajkam prebili čez Savo tudi vsi borci kamniškega bataljona. Prav na dan kapitulacije Italije so še zadnji šlandrovci prišli v brigadno taborišče v Štatenberk. Tako so vsi trije bataljoni brigade kljub hudim hajkam izpolnili nalogo glavnega štaba NOV in PO Slovenije ter se vključili v XV. divizijo.

Franc Poglajen-Kranjc, komandant IV. operativne cone in prvi načelnik štaba Šlandrove brigade

Za Šlandrovo brigado pa so nato že prve dni po kapitulaciji Italije prišli na povelje glavnega štaba NOV in PO Slovenije na Dolenjsko še koroški bataljon z okrog 175 borci ter del pohorskega in kozjanskega bataljona. Tako so sredi septembra 1943 na območju dotedanje IV. operativne cone ostale le kamniška, savinjska, kozjanska in koroška četa, del pohorskega bataljona ter minerski vod v Zasavju, iz katerih je glavni štab NOV in PO Slovenije znova zahteval, naj se osnuje štajerski odred, ki bi po odhodu brigade nadaljeval partizanske akcije.

Čim je Šlandrova brigada uspešno izvedla svoje poglavitne naloge, zaradi katerih je tudi prišla na Dolenjsko (sodelovala je pri osvoboditvi Novega mesta, razoroževala italijansko vojsko, izvajala množično mobilizacijo, zavarovala osvobojeno ozemlje pred prvimi nemškimi vdori — za požrtvovalno aktivnost ob kapitulaciji Italije je bila pohvaljena in razglašena za udarno), je glavni štab NOV in PO Slovenije že sredi septembra 1943 pohitel z ukrepi, s katerimi bi ugodne možnosti, ki so nastale po kapitulaciji Italije tudi na nemškem okupacijskem ozemlju, kar najbolj izkoristil za razmah NOB na Štajerskem. Dne 15. septembra je ukazal Francu Poglajenu-Kranjcu, naj z močno patroljo in večjo količino orožja, odide na Štajersko in osnuje odred. Ob tem je glavni štab NOV in PO Slovenije poudaril: »Z ozirom na težavni položaj, v katerem se nahaja Nemčija po kapitulaciji Italije, se nekoliko spreminja tudi naša taktika na Gorenjskem in Štajerskem. Nemci podvzemajo proti nam zaenkrat očitno samo defenzivne mere. Vzdrževanje večjih edinic v njihovem zaledju je danes vsekakor mogoče in nujno... Ker je potrebno, da danes čim bolj angažiramo nemške sile v zaledju in onemogočimo njihove koncentracije, smo dali obema odredoma (štajerskemu in gorenjskemu, op. p.), nalog, da začneta z največjo aktivnostjo napadati nemške edinice na njunem terenu.« Kot je torej pravilno predvideval, da bo le z osredotočenjem vseh operativnih enot lahko razorožil italijansko vojsko in belogardistične oddelke ter izbojeval veliko

Mitja Ribičič-Ciril, prvi politični komisar brigade in Janko Sekirnik-Simon, prvi komandant brigade

osvojenemu ozemlju, tako je nato v razmahu NOV na Štajerskem in Gorenjskem dobro videl tudi pomembno pomoč pri razbremenitvi nemškega pritiska na osvobojeno ozemlje v ljubljanski pokrajini in na Primorskem. Zato je tudi ukazal, naj s Štajerske in Gorenjske ne pošiljajo več v obe diviziji svojih enot, sklenil pa je tudi zlasti s pošiljanjem avtomatskega orožja in lahkih minometov izboljšati oborožitev štajerskih in gorenjskih enot.

Eden pomembnih ukrepov glavnega štaba NOV in PO Slovenije je bila obnovitev IV. operativne cone 18. septembra 1943. Njegov štab je dobil nalogo, da z osnovanjem dveh brigad iz novomobilizirancev in iz borcev, ki se bodo vrnili z Dolenjske, »tudi na Štajerskem izvede nov razmah naše borbe«. Ena naj operira na pohorskem območju, druga pa na južnem Štajerskem. Postopoma pa naj ustanovi še po en odred na Koroškem in Kozjanskem ter poskuša razširiti vojaško aktivnost tudi v Slovenske Gorice in v Prekmurje. Vse enote IV. operativne cone pa naj čim aktivneje rušijo zlasti komunikacije in sovražnikove postojanke.

Teh zahtevnih nalog pa štab IV. operativne cone s šibkimi enotami, ki so še ostale na njenem območju, ne bi bil mogel izpolniti. Zato je tako predlagal glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, da vrne na Štajersko Šlandrovo brigado ter pošlje veliko orožja in razstreliva. Končno se je glavni štab NOV in PO Slovenije 21. septembra 1943 odločil, da na Dolenjskem obdrži glavnino Šlandrove brigade in iz nje osnuje XII. slovensko narodnoosvobodilno brigado, na Štajersko pa pošlje en bataljon z brigadnim štabom, skupno okrog 150 šlandrovcev. Glede na to je tudi zadolžil štab IV. operativne cone, naj zasedaj takoj formira le eno brigado, vse enote na Štajerskem pa naj nemudoma preidejo v splošno ofenzivo. Na razgovorih je komandant glavnega štaba NOV in PO Slovenije Franc Rozman-Stane štabu Šlandrove brigade tudi obljubil, da bo specialna četa stalno prenašala na Štajersko orožje in municijo, ki so jo za-

plenili italijanski vojski. Ta odločitev je bila v danem položaju najboljša. Odhod enega bataljona šlandrovcev z Dolenjske ni pomenil bistvene okrnitve številčne moči XV. divizije, na štajerskem pa je njegov prihod veliko pomenil.

Omenimo naj še, da je odhod bataljona Šlandrove brigade na Štajersko sovpadal s časom, ko so se po vojaških enotah na Dolenjskem, Notranjskem in Primorskem začele volitve odposlancev za Kočevski zbor. Prav v XII. SNOB so najbolj dosledno izvedli navodila o tem, da morata vsak bataljon zastopati po dva borca. Iz te brigade je bilo na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju 11 izvoljenih predstavnikov, med njimi večina starih šlandrovcev. Ker tedaj na Štajerskem ni bilo možnosti za izvedbo volitev odposlancev tako kot v ljubljanski pokrajini in na Primorskem, so torej borci zastopali na tem zgodovinskem zasedanju mimo političnih funkcionarjev prebivalstvo na Štajerskem.

Novi štab IV. operativne cone (komandant Franc Poglajen-Kranjc, politični komisar Mitja Ribičič-Ciril) si je prizadeval povelja o preosnovanju in taktiki narodnoosvobodilnih enot na štajerskem čimprej izpolniti. Najpomembnejši njegov ukrep je bilo preosnovanje Šlandrove brigade 30. septembra 1943 na Limbarski gori, v katero je vključil vse šlandrovce, ki so se vrnili z Dolenjske, in vse manjše enote, ki so delovale na območju med Savinjsko dolino in Zasavjem. Štab brigade (komandant Janko Sekirnik-Simon, politični komisar Josip Berkopec-Mišelj) je okrog 300 dobro oboroženih borcev razdelil v tri bataljone. Tako je IV. operativna cona dobila novo »udarno pest«, preosnovano Šlandrovo brigado, ki je dobila tudi nalogo, da z izkušenimi kadri pomaga drugim štajerskim enotam. V tem času pa je že tudi precej poraslo število partizanov na Koroškem in na Pohorju, kjer so po odhodu glavnine koroškega in pohorskega bataljona na Dolenjsko uspešno mobilizirali.

Razmere, v katerih so enote IV. operativne cone v začetku jeseni 1943 začele izpolnjevati nove naloge glavnega štaba NOV in PO Slovenije, so bile zlasti zaradi posledic kapitulacije Italije zelo ugodne. Med pomembnimi spremembami naj posebej omenimo občutno oslabitev nemških oboroženih sil in splošno izboljšanje političnega položaja. Štab IV. operativne cone je že v svojem prvem poročilu 25. septembra poudaril šibkost orožniških in policijskih posadk ter znaten upad njihove morale po zadnjih dogodkih, hkrati pa se je dvigalo razpoloženje prebivalstva, zlasti še, ko so se začeli vračati z Dolenjske dobro oboroženi in opremljeni borci. Pred kapitulacijo Italije so bili na Gorenjskem in Štajerskem trije bataljoni 19. SS policijskega polka ter 12 samostojnih policijskih in orožniških motoriziranih čet. Večina teh enot pa je moral višji vodja SS in policije v 18. vojnem okrožju SS grupenfirer in generalajtnant policije Erwin Rösener premestiti na zavarovanje železniške proge Ljubljana—Trst in na italijansko-nemško mejo. Tako so ostale poglavitna opora okupacijskih oblasti na Štajerskem in Gorenjskem orožniške postaje, ki pa niso mogle biti nevarne večjim narodnoosvobodilnim enotam, prav tako kot tudi ne šibki oddelki deželnih strelcev ob železniških komunikacijah ter obmejni stražarji. Edina možna rezerva, ki jo je okupator še lahko dobil na Štajerskem, so bile enote vermanšafta.

Kapitulacija Italije je tudi izredno pomembno vplivala na razpoloženje prebivalstva in na njegovo pripravljenost za aktivno sodelovanje v NOV tudi na Štajerskem. Sekretar pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo Peter Stante-Skala je že v svojem poročilu iz začetka septembra posebej poudaril, da se politični položaj na Štajerskem pod vplivom uspehov zahodnih zaveznikov na Siciliji in Rdeče armade na vzhodni fronti ter zaradi uspešne dejavnosti NOV in PO Slovenije, zelo ugodno razvija in da so zato pogoji za delovanje političnih delavcev izredno ugodni. Po kapitulaciji Italije pa je pokrajinski komite KPS v svoji okrožnici političnim delavcem 22. septembra

Šlandrova brigada na glavnem trgu v Novem mestu 10. septembra 1943

poudaril, da je z njo prišel tudi čas za kakovostno spremembo politične aktivnosti na Štajerskem: »Z nastalo situacijo je treba način dela tj. osebnega povezovanja, zamenjati z organizacijskim povezovanjem v odbore.« Poleg povezovanja zaupnikov v vaške, rajonske in okrožne odbore OF, naj bi iz aktivistov sestavljali tudi odbore množičnih organizacij OF (SPŽZ, ZSM, SNP) ter Narodno zaščito. Politični delavci naj bi ugodne razmere izkoristili tudi za ponoven prodor organizacij KPS in OF v mesta in večja središča. Kapitulacija Italije je s svojimi posledicami ustvarila torej nove pogoje za vojaško in politično delo tudi na območju štajerske operativne cone.

V kratkem prikazu ni mogoče podrobno prikazati, kako so jeseni 1943 te možnosti izkoristili, niti razčleniti vseh dejavnikov, ki so zavirali razmah narodnoosvobodilnega gibanja. Žal neposredno po kapitulaciji Italije na Štajerskem ni bilo večje enote, ki bi mogla upad okupatorjeve moči in oslabitev njeovega nadzorstva nad prebivalstvom izkoristiti za večje akcije. Šele po preosnovanju Šlandrove brigade je štab IV. operativne cone lahko načrtoval tudi bolj učinkovite akcije. Ob tem naj posebej poudarimo, da je ta enota lahko takoj prešla v ofenzivo zato, ker je bila sestavljena iz izkušenih borcev, ki so se na Dolenjskem dobro oborožili, prav tako pa je bilo njeno operativno območje v litijskem, kamniškem in savinjskem okrožju v vsej štajerski operativni coni najbolj organizirano, medtem ko je delovanje pohorskega in koroškega bataljona precej zaviralo zlasti veliko število neoboroženih novincev. Prvo veliko akcijo je na poti v sestav Šlandrove brigade izvedla 30. septembra savinjska četa, ki je uspešno napadla šolsko posadko rezervnih policistov v Radmirju, kjer je brez žrtev dobila bogat plen (50 pušk, 10 brzostrelk, 15 pištol, veliko municije in opreme), pridružilo pa se ji je 20 rezervnih policistov. Brigada je takoj po preosnovanju štiri dni zaporedoma izvajala sabotažne akcije v Črnem grabnu na cesti med Trojanami in Lukovico, ter pretrgala telefonsko zvezo med Štajersko in Gorenjsko. Po sabotažnih akcijah na železniški progi med Domžalami in Kamnikom je odšla v napad na orožniško post-

janko v Rečici. Potek te akcije naj prikažemo kot izrazito ilustracijo stiske, v kateri so se znašli Nemci zaradi pomanjkanja oboroženih sil.

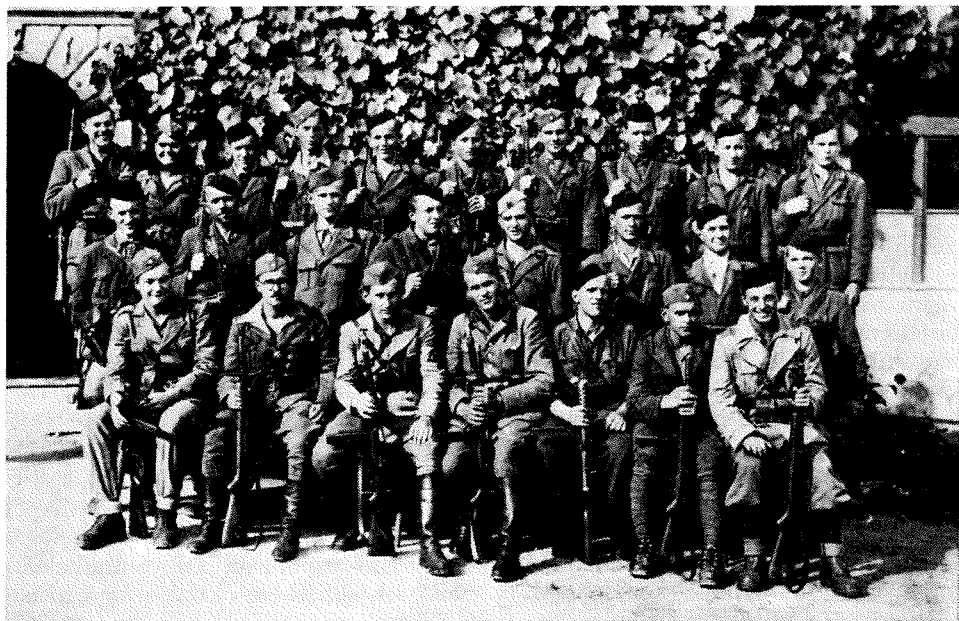
Nekateri šlandrovci so bili pred napadom na Rečico zelo neprevidni. Tako sta 6. oktobra dva borca pripovedovala neki gospodinji na Dobrovljah, da bodo zvečer napadli neko postojanko v bližini. Gospodinja je bila nemška zaupnica in je o tem pogovoru poročala oblastem. Nek drug nemški zaupnik pa je uspel od nekega šlandrovca celo zvedeti, da bo napadena postojanka v Rečici. Tako je poveljstvo varnostne policije in varnostne službe že popoldne iz dveh virov zvedelo za napad na Rečico.

Prav tedaj pa so imele nemške enote hude obrambne boje proti XV. diviziji na meji med Sevnico in Litijo. Nekaj ur pred napadom na Rečico je celo šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Siegfried Uiberreither na pobudo celjskega deželnega svetnika Antona Dorfmeistra posredoval pri poveljniku redarstvene policije v Mariboru, naj pošlje ogroženi postojanki na pomoč en policijski vod iz Vranskega, kjer je bila 4. četa 19. SS policijskega polka. Dobil je odgovor, da je tamkajšnja policijska četa v akciji. Tako ni bilo na voljo za okrepitev posadke v Rečici nobene policijske ali orožniške čete. Celjskemu deželnemu svetniku ni preostalo drugega, kot da je okrog pol šestih popoldne obvestil o napadu po telefonu vodjo orožniške postaje v Rečici, ki je takoj ukazal alarmno pripravljeno orožnikov in krajevne deželne straže.

Šlandrovci spričo tega niso uspeli posadke presenetiti in napasti so jo morali v dobro utrjeni postojanki. Šele po več kot dveurnem hudem boju so uspeli z minometalskim ognjem in jurišem bombašev zlomiti odpor orožnikov. Spet so si priborili izredno bogat plen (70 pušk, 20 pištol, municijo in vojaško opremo). Padec druge nemške postojanke v Zgornji Savinjski dolini je orožniško glavarstvo v Celju skušalo preprečiti s skupino 40 orožnikov in 20 vojakov, ki jo je poslala na pomoč v Rečico. Toda zasede II. bataljona so vse nemške poskuse posredovanja iz mozirske in tudi ljubenske strani zavrnil. Tako so vermani in ena četa oddelka SS, ki je prihitel na pomoč celo iz Avstrije (!), šele po odhodu šlandrovcev iz Rečice uspeli priti do uničene postojanke.

Ta akcija je torej pokazala, da Nemci tedaj niso imeli na Štajerskem niti toliko sil, da bi pravočasno in učinkovito posredovali celo v primerih, ko so jih zaupniki obvestili o nameranih partizanskih akcijah. Poveljnik redarstvene policije je bil zato prisiljen še v isti noči, ko je padla rečiška postojanka, vpoklicati 5 čet vermanov in iz njih sestaviti vermanšaftski bataljon za zavarovanje Zgornje Savinjske doline. To pa ni zavrlo ofenzivnega poleta brigade, ki je s spretnim kombiniranjem brigadne in odredne taktike zelo uspešno delovala na vsem operativnem območju med Zasavjem in Savinjsko dolino. Zlasti so bile pomembne njene številne akcije na cesti Ljubljana—Celje in na zasavski železniški progi. Vermani tudi akcij v Zgornji Savinjski dolini niso uspeli preprečiti. Zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Franz Steindl je moral zato po uničenju orožniške postojanke v Šmartnem ob Dreti v noči na 30. oktober vzpostaviti v Zgornji Savinjski dolini nova vermanšaftska oporišča in okrepiti svoje sile na dva bataljona. Šele ob likvidaciji četrte postojanke na tem območju v Novi Štifti se je pokazal rezultat počasne, toda nenehne krepitve nemških sil. Šlandrovci so zato le s skrajnimi naporii opravili tudi to svojo nalogo. Jeseni 1943 pa so požgali tudi številne domove Štajerske domovinske zveze in Koroške ljudske zveze, šole in otroške vrtce, kar je bilo po ugotovitvi šefa civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedricha Rainerja tudi zelo hud udarec ponemčevalnemu delu okupatorja.

V ofenzivnih akcijah je bilo ranjenih tudi precej funkcionarjev, kar je skupaj s prvim snegom vplivalo, da je brigada nekoliko zmanjševala svojo ofenzivno aktivnost. Njeno več kot dvainpolmesečno ofenzivo pa je prekinil

Štab Slandrove brigade s kurirji in zaščito v Stični (sedijo z leve: obveščevalec Dušan Dovjak-Savo, administrator Ivo Lipar-Iztok, politični komisar Josip Berkopec-Mišelj, komandant Janko Sekirnik-Simon, načelnik štaba Tomaž Slapar-Tugo, sanitetni referent Jože Pirš-Luka in propagandist Stane Lenardič-Zan

šele prihod 14. in 19. SS policijskega polka na Stajersko in Gorenjsko. Slandrova brigada je znala izkoristiti zmanjšanje nemških sil zaradi njihovih operacij v ljubljanski pokrajini in na Primorskem za pravo ofenzivo, pri čemer je zelo uspešno izpolnjevala svoje kadrovske naloge. Nenehno se je številčno krepila, nato pa po pošiljala pomoč drugim enotam IV. operativne cone, manjši skupini na Koroško in na Kozjansko, brigada pa je z enim bataljonom omogočila tudi ustanovitev pohorskega odreda konec oktobra 1943.

Tudi druge enote IV. operativne cone so bile glede na slabše pogoje za svoje delovanje zelo aktivne. Koroški bataljon je poslal dve četi na akcije onstran sanžermenske meje na območje Železne Kaple, ena četa pa je operirala v Mežiški in tudi Mislinjski dolini. Bataljon je dosegel konec oktobra in v začetku novembra 1943 nekaj pomembnih uspehov na komunikacije, zelo pa sta odmevala zlasti njegova uspešna napada v Št. Vidu pri Podjuni in v Beli. Tem akcijam je sledila večja nemška hajka 7. novembra, v kateri so prizadejali na Uršljih gori manjše žrtve le 2. četi koroškega bataljona.

Pohorski odred, ki je imel nalogo operirati zlasti na prometnih zvezah Celje—Maribor, Maribor—Dravograd in Dravograd—Celje, je dosegel enega največjih uspehov z napadom na orožniško postojanko v Žrečah pri Konjicah 8. novembra 1943. Tudi z ustanovitvijo vermanšaftskega bataljona v Slovenski Bistrici, Steindl ni uspel zajezi aktivnosti pohorskega odreda. V noči na 21. november so »pohorci« zažgali železniški postaji Janževski vrh in Vuhred ter iztirili tovorni vlak. Ker je bil okupator zlasti za aktivnost v okolici Maribora še posebej občutljiv, je tudi prvo veliko hajko po prihodu okrepitev organiziral od 6. do 9. decembra proti pohorskemu odredu. Ta največja sovražna ofenzivna akcija dotlej, v njej je sodelovalo kar deset bataljonov, pa se je Erwinu Rösenerju popolnoma ponesrečila. Za Pohorskim odredom pa je bila

na vrsti Šlandrova brigada, ki se je sredi decembra 1943 spretno izvila iz obkolitve močnih nemških sil ter se prebila proti Koroški.

Iz teh skopih podatkov vidimo, da je znal štab IV. operativne cone dobro izrabiti nemško angažiranost v ljubljanski pokrajini in na Primorskem po kapitulaciji Italije za okrepitev svojih enot in za njihovo ofenzivno dejavnost. Najbolj neposredno je lahko vplivala na zmanjšanje nemškega pritiska na osvobojeno ozemlje na Dolenjskem Šlandrova brigada, ki jo je prav zaradi tega štab IV. operativne cone vso jesen 1943 pustil na območju med Zgornjo Savinjsko dolino in Zasavjem. Zlasti njene uspešne akcije na komunikacijah so ovirale sovražnikove premike, nase pa je vezala poleg manjših sil tudi dva vermanšaftska bataljona. Zgodnji začetek velike nemške ofenzive proti osvobojenemu ozemlju je onemogočil glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, da bi izpolnil svoje obljube o vrnitvi vseh borcev na Štajersko, ki so prišli v XV. divizijo ob kapitulaciji Italije, ter o stalnem pošiljanju orožja, municije in razstreliva. Ne glede na pomanjkanje izkušenih kadrov ter oborožitve, je štab IV. operativne cone posledice kapitulacije Italije prizadevno izkoristil za nov, dotlej največji, razmah aktivnosti svojih enot.

Pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo tudi jeseni 1943 še ni uspel uresničiti načrtovane trdnejše povezave aktivistov in simpatizerjev v odbore OF na vsem Štajerskem. Več uspehov pri širjenju organizacij OF je imel zlasti v litijskem, savinjskem, kozjanskem in šaleško-mislinjskem okrožju ter v hrastniškem rajonu revirskega okrožja, v mariborskem okrožju so sodelovali le vodstveni organi KPS in OF, skoraj neorganizirana pa sta ostala ptujsko in ljutomersko okrožje. Že poleti 1943 so se uspešno širile organizacije KPS in OF tudi v jugoslovanskem in avstrijskem delu Koroške, za okrepitev političnega dela pa je centralni komite KPS ustanovil sredi oktobra 1943 tudi poseben pokrajinski komite KPS za Koroško. Na območju Štajerske operativne cone pa sta se partija in OF zelo uspešno razvijali še zlasti v kamniškem okrožju (konec novembra 1943 je v njem delovalo 434 različnih vaških, 67 različnih občinskih in 7 rajonskih odborov OF ter 7 komitejev KPS in 52 vaških celic), ki je bilo v političnem pogledu podrejeno gorenjskim forumom.

Pokrajinski komite KPS je 4. januarja 1944 poudaril, da se je v zadnjih mesecih splošno razpoloženje na Štajerskem popolnoma spremenilo in Hitlerjeva propaganda ni več uspešna. Zaradi okupatorjevega nasilja pa odziv v NOV in OF ni ustrezal tem spremembam. Politično delo so prizadeli zlasti vdori v nekatere organizacije KPS in OF, ko je okupator naenkrat aretiral nekaj deset aktivistov v enem okrožju (npr. v celjskem in revirskem). Toda tudi strah pred posledicami nasilja bi premagali, če bi bilo na voljo dovolj političnih delavcev, ki bi prikazovali vojne razmere ljudem doma in po svetu ter jih organizirali. Pomanjkanje kadrov je bila torej pglavitna ovira pri utrjevanju organizacij OF in KPS na Štajerskem, nekateri stari politični delavci pa se tudi niso znali dovolj prilagoditi novim oblikam dela.

O bistvenih premikih v odnosu štajerskega prebivalstva do NOB jeseni 1943 pa nam zgovorno pričajo tudi ugotovitve vodilnih okupacijskih funkcionarjev. Komandant varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem SS-šturmbanfirer Josef Vogt v svojem poročilu 1. novembra ni prikrival trenutne okupatorjeve nemoči. Ob neuspehih svojih policijskih in vermanskih sil, je poudaril dobro oborožitev in opremljenost partizanskih enot po kapitulaciji Italije. O političnih razmerah pa so zlasti zanimive njegove naslednje ugotovitve in ocene: »Ljudje, ki so se prej vidno prizadevali, da bi govorili nemško doma in v javnem življenju, delajo zdaj prav nasprotno. Še celo tisti ljudje, ki so se izdajali za folksdojčerje, se poslužujejo zdaj nemškega jezika le, kadar je to nujno potrebno in le kadar to zahteva njihova navidezna pripadnost k tako imenovanim folksdojčerjem.

Značilno za sedanje zadržanje spodnještajerskega prebivalstva je tudi dejstvo, da prihajajo na redne sestanke ‚krajevnih skupin‘ le tisti ljudje, ki so po svojem položaju in po svoji organizacijski včlanjenosti v to prisiljeni . . . Pri takem zadržanju prebivalstva je banditizem, katerega so v začetku pre-sojali skeptično in ga odločno odklanjali, moral naposled najti močno oporo v ljudstvu. Osebe, ki so bile rekrutirane za vojsko, izražajo javno svoje nezadovoljstvo in gledajo, da se kakorkoli pridružijo banditom, da bi se lahko aktivno borili za osvoboditev Slovenije. Izključena je možnost, da bi mogli banditi kogarkoli prisilno rekrutirati in nasilno odpeljati v gozd . . . Zadnje aretacije pripadnikov OF so jasno pokazale, da širši sloji soglašajo z njenimi cilji, da jo moralno ali gmotno podpirajo in nadalje širijo . . .«

Ta ocena razmer kaže, da so se okupacijske oblasti dobro zavedale kritičnosti položaja in da si niso delale utvar o dejanskem razpoloženju prebivalstva. Vsi vodilni nemški funkcionarji so bili soglasni, da je treba zoper vse, ki sodelujejo v narodnoosvobodilnem gibanju ostro ukrepati, hkrati pa so se zavzeli pri vrhovnem vojaškem poveljstvu, da bi čimprej poslalo večje policijske ali vojaške enote za »pomiritev« slovenske Štajerske. Šele konec novembra 1943 jim je po končanih akcijah v ljubljanski pokrajini lahko poslalo 19. in 14. SS policijski polk, brez dveh bataljonov. Toda tudi prve velike hajke niso bile uspešne. Franc Steindl je v svojem poročilu 16. decembra celo poudaril: »Dejavnost banditov je od junija 1941 zdaj dosegla svoj vrhunec. Položaj je zelo resen.« Nov nemški neuspeh je bila velika akcija proti Šlandrovi brigadi. Po njem je general Rösener 21. novembra izdal novo povelje za pomiritev Štajerske in Gorenjske, v katerem je 19. in 14. SS policijskemu oddelku določil stalna operacijska območja in jim dal taktična navodila za boj proti narodnoosvobodilnim enotam. Prav njegovo povelje, v katerem je uvodoma razčlenil tudi uspehe narodnoosvobodilnih enot in politične razmere na Štajerskem, je tudi novo priznanje o uspešnem razvoju NOB v Štajerski operativni coni jeseni 1943.

Mačice

Miha Klinar

*Utrujeni obstali smo ob vodi,
na vrbah so že mačice cvetele,
pobožale so jih oči vesele
in že bila je lažja pot k svobodi.*

*Kako so mačice nas vzradostile,
da pozabili smo noči brez spanja,
pohode, boje, žrtve, gladovanja,
bridkosti vse so se kot sneg talile.*

*Izlajal se bo skoro mitraljez
in hoste kakor včasih bodo tihe,
le veter jih bo kdaj zamamil v ples.*

*Svoboda vzplapolala bo kot kres,
a jaz življenje vse bom slišal vzdihne
nad tvojim grobom jokajočih brez.*

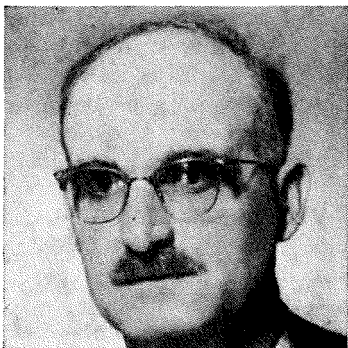
Nagrobnica

Miha Klinar

*Čelo, oblito s krvjo,
s krvjo oškropljeni lasje.
Smrt ima ledeno rokó,
ustavila mi je srce.*

*Bilo je, dragi, težkó.
Zdaj je dobro vse.
Zemlje pomladni sok
skozi srcé mi vre.*

*Prisloni k zemlji uho:
kot školjka zemlja šumi,
kot hrepenenje zemlja drhti
in veže vas, ki ste še,
z nami, ki nas več ni.*

Zgodovina **Velika zmaga pri Kvasici***

NOV Radko Polič

Popotnik, ki se popelješ po asfaltirani cesti iz Črnomlja proti Vinici, boš kmalu, za križiščem na Kvasici — odondod se odcepi z glavne belokranjske ceste cesta čez Tančo goro proti Staremu trgu ob Kolpi — nekako na pol poti med Kvasico in Dragatušem že od daleč zazrl na levi strani ceste sredi zelenih trav samotno skalnato gmoto iz gradaškega kamna, ki ji je kipar Jaka Savinšek kot z enim samim neugnanim zamahom dal zanimivo in izvirno podobo glave velikana; to je spomenik, ki zaznamuje središče bojišča, kjer je 4. hrvaška kordunaška brigada v torek 22. septembra 1942 tako rekoč do zadnjega vojaka porazila italijansko kolono na njeni poti iz Črnomlja v Vinico.

Predno pa bomo podrobneje opisali ta bleščeč partizanski uspeh ter težak in boleč italijanski poraz, in to ravno v času splošne ofenzive italijanskega XI. armadnega zbora proti slovenskim partizanskim enotam, pa njegov odmev in posledice na obeh straneh, ugotovimo, kaj je pripeljalo hrvaško partizansko brigado v tistih septembrskih dneh s Hrvaškega, z Žumberka v Slovenijo, v Belo krajino. V vsakem primeru ni mogla priti v primernejšem času!

Umik z Žumberka

Narodnoosvobodilno gibanje se je v pomladanskih in poletnih mesecih 1942. leta tudi v Beli krajini, sosednjih hrvaških krajih, na Žumberku in v Pokupju, ugodno in naglo razvijalo. To območje je bilo za osvobodilni boj na Hrvaškem v političnem in vojaškem pogledu še posebno pomembno: prvič je bilo to neposredno zaledje dveh najvažnejših središč ustaške države Neodvisne države Hrvatske — Zagreba in Karlovca, nadalje so bili to v primerjavi s Kordunom in Banijo, kjer je bil močan srbski življenjski kraj s pretežno hrvaškim prebivalstvom, ki se je po letu dni ustaške vladavine pod okriljem nemških in italijanskih okupatorjev že streznilo in postalo že dojemljivejše za smotre narodnoosvobodilne vojne, pa je bilo odvisno samo od moči partizanske vojske in njenih bojnih uspehov, da se njihova nagnjenost prevesi na to stran, in končno je bilo to mejno ozemlje s Slovenijo, kjer so že bili izpričani nadvse ugodni pogoji za najtesnejše sodelovanje slovenske in hrvaške partizanske vojske.

Glede na to je glavni štab narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Hrvatske v začetku julija tega leta sklenil ustanoviti in okrepite partizanski odred na Žumberku,¹

* Odlomek iz osnutka kronike Belokranjskega odreda.

hkrati pa poslali v te kraje za nekaj časa partizansko brigado; le-ta naj bi na približno enomesečnem bojnem pohodu s Korduna prek Kolpe na Žumberak in nato na povratku z Žumberka skozi kraje v Pokolpju jugozahodno od Karlovca in severno od Ogulina še posebej izpričala moč in udarnost partizanskega orožja, pa borbeno moralo revolucionarne narodnoosvobodilne vojske.²

Prva kordunaška partizanska brigada, oblikovana 19. avgusta 1942 v vasi Gornji Budački iz treh udarnih kordunaških bataljonov in mladinskega bataljona Joža Vlahović s skupno okoli 800 borci, s komandantom Nikolo Vidovićem in političnim komisarjem Miletom Martinovićem, se je po tej zamisli v noči na 25. avgust 1942 s čolni prepeljala čez Kolpo s Korduna v Pokupje južno od Jastrebarskega, 26. avgusta zjutraj ob petih pa že napadla to okrajno središče med Zagrebom in Karlovcem. Ta prvi uspešni napad kordunaške brigade po njeni ustanovitvi na pomembno so-vražno postojanko je znamenit zlasti po tem, da so kordunaški partizani v tem me-secu hkrati osvobodili iz ustaškega koncentracijskega taborišča 727 srbskih otrok, ki so jih popred ustaši med ofenzivnimi pohodi proti partizanom na Kozari, Kor-dunu, Baniji in Liki polovili in nečloveško iztrgali iz rok staršev — le-te so v največ primerih tako in tako takoj pobili ali pa v drugih svojih uničevalnih taboriščih, v Jasenovcu, Novi Gradiški in drugod — da bi jih nato s trpinčenjem prevzgojili v ustaške janičarje.³

Po prihodu na Žumberak v zadnjih dneh avgusta 1942 je kordunaška brigada z enotami žumberško pokupskega odreda, zlasti z njegovim bataljonom Josip Kraš takoj prešla v napad.

V noči na 31. avgust je napadla ustaške in domobranske varovalne oddelke ob železniški progi Zagreb—Karlovac med Jastrebarskim in Karlovcem, uničila štiri manjše postojanke — napad na postajo Draganići se ni posrečil — ter minirala že-lezniško progo in most pri postajališču Domagović.⁴

V noči na 6. september je bil predviden napad na močnejšo sovražno postojanko Ozalj med Karlovcem in Metliko s poglobitno namero, da bi uničili tamkajšnjo hidro-centralo na Kolpi. Akcija pa zaradi zamude nekaterih bataljonov ni uspela. Pač pa je brigada uspešno razdejala v dolžini enega kilometra z dvema mostovoma železniško progo Karlovac—Ljubljana med postajama Ozalj—Kamanje in zažgala postajališče Zaluko, postajo Kamanje in železniško čuvajnico med Kamanjem in Bubnjarci; na postaji Kamanje so hitro premagali posadko hrvaških domobranov in jih deset ujeli.⁵ Pri povratku s tega napada je enota brigade mimogrede v Božakovem, na mejnem prehodu med Slovenijo in Hrvaško, to je med Italijo in NDH, zažgala opuščene italijanske barake. S to sprotno akcijo v Božakovem pri Metliki 6. septem-bra 1942 ob 14. uri je kordunaška brigada prvič po svojem prihodu na Žumberak segla na slovensko ozemlje.⁶

Drugič se je to zgodilo že čez slab teden, ko je 3. bataljon brigade v noči na 12. september napadel italijansko mejno postojanko v Ostrižu nad Radovico. Vendar je bila ta postojanka s posadko okoli 50 vojakov obmejne finančne straže in karabi-njerjev zaradi dobrega položaja in utrjenosti tudi za Kordunaše pretrd oreh. Kljub ponovljenim napadom — napadali so vso noč med 11. in 12. septembrom in poskušali so še enkrat pri dnevu okoli poldneva 12. septembra — ji niso mogli do živega.⁷

Sicer pa je bila po 10. septembru glavnina 4. hrvaške kordunaške brigade že usmerjena na sever Žumberka proti Samoboru, s čimer je bilo ogroženo že nepo-sredno zaledje glavnega mesta Hrvaške, Zagreba. Prvi bataljon brigade je isto noč, ko je 3. bataljon napadel Ostriž, izvedel fingirani napad na Samobor.⁸

Ta okrepljena partizanska napadalnost z območja Žumberka na tako občutljive predele in objekte kot sta bili železniški progi Zagreb—Karlovac in Karlovac—Metli-ka, električna centrala v Ozlju, Samobor in podobno je nujno povzročila takojšnjo reakcijo tako pri najvišji ustaški komandi v Zagrebu kot pri prizadetih italijanskih poveljstvih, pa so dogovorno pripravili napad na partizanske enote na Žumberku. Napad so si zamislili tako, da bi s hitrim nastopom hrvaških ustaških in domobran-

Zemljevid Bele krajine, ki kaže operativno območje sodelovanja med slovenskimi in hrvaškimi partizani

skih enot s severovzhodne strani, iz Samobora in Stojdrage, skupno z italijanskimi enotami divizije Isonzo iz doline Krke in iz Bele krajine, ki bi zasedle mejo na Gorjancih med Stojdrago in Metliko, onemogočili partizanskim enotam umik z Žumberka čez Gorjance v Slovenijo, z enotami, ki bi nastopale z juga, iz Slavetiča, Krašiča in Vivodine pa bi potiskali obkoljene partizanske enote v nastavljeno past. Ta ustaško-italijanski napad na Žumberak so sprožili v nedeljo 14. septembra 1942.⁹

V noči s 14. na 15. september se je kordunaška brigada z bataljonom Josip Kraš žumberško pokupskega odreda prebila iz nastajajočega sovražnikovega obroča čez

Gorjance v Slovenijo in prišla na območju Opatove gore pri Orehovcu nad Kostanjevico v stik s slovenskimi partizani 1. ali gorjanskega bataljona krškega odreda.

Hrvaške enote so to noč oziroma drugi dan pripeljale oziroma prinesle s seboj tudi ranjence iz bolnišnice žumberškega odreda; v Orehovcu pri gorjanskem bataljonu pa so se zbrali tudi preostali gibljivi ranjenci iz slovenske partizanske bolnišnice, s sanitetne postaje št. 15 krškega odreda, ki so jo takoj prvega dne ofenzive na Žumberak, 14. septembra dopoldne v vasi Proseka pri Novem selu na hrvaški strani Gorjancev iznenada napadli ustaši in v njej poklali osem težkih ranjencev, padla sta tudi dva lažja ranjenca in dva partizana iz bolnišnične zaščitne čete, zdravnika dr. Stanka Černelča, medicenca Tineta Malenška in bolničarko Zlato Zgončevico pa so odpeljali v bližnjo vas Sičevac in jih tam ustrelili.

Petnajstega septembra so se v Orehovcu sešli štabi kordunaške brigade, žumberško pokupskega odreda in krškega odreda oziroma gorjanskega bataljona tega odreda in oblikovali začasni skupni operativni štab s komandantom in političnim komisarjem 4. hrvaške kordunaške brigade na čelu.¹⁰ V ta štab je prišel tudi Dušan Bravničar-Veljko Kočevar, politični komisar krškega odreda, ki se je takrat mudil pri gorjanskem bataljonu.¹¹ *

Začasni operativni štab hrvaških in slovenskih partizanskih enot na Gorjancih je presodil, da jim tudi tu preti obkolitev od domačih sovražnih sil, pa je sklenil umik vseh enot s tega območja na Kočevski Rog oziroma v Belo krajino na območje belokranjskega odreda.** K tej odločitvi ga je napotilo tudi znatno število ranjencev, ki so jih morali umakniti z Žumberka, pa bi jih na Kočevskem Rogu predali tamkajšnjim partizanskim bolnišnicam. Mimo tega je štab kordunaške brigade glede na sovražni pritisk na Žumberku in na domnevno nevarnost, ki jim je pretila na Gorjancih, sklenil, da se bo po predvideni poti, v smeri Bela krajina, Bosiljevo, Dubrave pri Ogulinu z brigado vrnil na Kordun.¹³

Hrvaške in slovenske partizanske enote so se pod poveljstvom operativnega štaba 16. septembra ob 18. uri odpravile z območja Kostanjevice na pohod čez Gorjance proti Beli krajini v dveh kolonah. V temeljni koloni je bila kordunaška brigada z ranjenci in z gorjanskim bataljonom v zaščitnici, bataljon Josip Kraš žumberško pokupskega odreda s slovenskimi vodniki pa je korakal vzporedno s poglavitno kolono po vznožju Gorjancev kot njena pobočnica.*** Obe koloni naj bi se sešli pri Gospodični, odkoder bi mimo Žage skupno nadaljevali pot po gozdni cesti do prelaza Na straži na cesti Novo mesto—Metlika in do prvih belokranjskih vasi pod obronki Gorjancev in Peščenika.¹⁴

V obrobni podgorjanski belokranjski vaseh, na Jugorju, v Selih, Malinah in na Brezovi rebri, kjer so se 18. septembra pod noč ustavile hrvaške in slovenske partizanske enote, je operativni štab v Malinah vnovič pretehtal položaj, ki se je tokrat izkazal za manj temnega kot pred tremi dnevi, pa sklenil, da se bataljon Josip Kraš in gorjanski bataljon vrneta na svoja bojna območja s tem, da v nadalj-

* Politični komisar krškega odreda Dušan Bravničar-Veljko Kočevar je prišel v prvih dneh septembra 1942 s Trebelnega prek Krke na Gorjance k 1. ali gorjanskemu bataljonu — komandant le-tega je bil Ilija Badovinac, politični komisar pa Jože Malnerič-Križevski — z nalogo, ki mu jo je zaupal dr. Aleš Bebler-Primož kot pooblaščenec glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, da zbere gorjanski bataljon in ga odpelje v Belo krajino, kjer naj bi iz njega in dveh bataljonov belokranjskega odreda oblikovali 3. slovensko manevrsko brigado Ivan Cankar; Dušan Bravničar-Veljko je bil z dr. Marjanom Dermastjo-Urbanom kot komandantom predviden za političnega komisarja brigade. Med zbiranjem gorjanskega bataljona na območju Orehovca nad Kostanjevico pa je prišlo do sovražnega napada na Žumberak in do umika hrvaških enot prek Gorjancev v Slovenijo.¹²

** Na podlagi podatkov in ocene štaba krškega odreda je operativni štab sodil, da bo glavnina italijanskih enot XI. armadnega zbora, ki je od 12. septembra 1942 v nadaljevanju splošne ofenzive proti slovenskim partizanom v Ljubljanski pokrajini čistila območje med cesto Velika loka—Moravče in dolino Krke, to je ozemlje okoli Trebnjega, v mirenski dolini in od Trebelnega do Novoga mesta, takoj zatem nadaljevala z ofenzivo na Gorjance, kar pa se je izkazalo kot prenapljena presoja.

*** Bataljon Josip Kraš kot desna pobočnica pohoda je 17. septembra popoldne pri Orehovici naletel na belogardistični bataljon okoli 250 mož pod poveljstvom poročnika Milana Kranjca, ki je prav dopoldne tega dne prikorakal tjakaj iz Novoga mesta po cesti skozi Ratež in Dolenje Mokro polje da bi v starem Rudeževem gradu Gracarjev turn pod Tolstim vrhom, kjer je nekdanj Janez Trdina pisal svoje bajke in povesti o Gorjancih, ustanovili novo postojanko. Po kratkem, a srditem spopadu, v katerem so imeli belogardisti sedem mrtvih, je hrvaški partizanski bataljon nadaljeval pot čez Gaberje na Gospodično, kjer so se sešli z glavnino in tam prenočili.¹⁵

njem bojevanju tesno sodelujeta, kordunaška brigada z ranjenci pod vodništvom in s pomočjo oddelkov 1. bataljona belokranjskega odreda pa nadaljuje pot na Planino, kjer odda hudo ranjene v bolnišnico, nato pa pred povratkom čez Kolpo na Kordun z belokranjskim odredom izpelje še kakšno akcijo v Beli krajini.¹⁶

In tako prispe v soboto 19. septembra 1942 4. hrvaška kordunaška brigada na Planino in Škrilje nad Semičem, kjer se je mudil štab belokranjskega odreda. Tu odda težke in nepremične ranjence v bolnišnico belokranjskega odreda — le-ta se je po italijanski roški ofenzivi z zdravnikom dr. Lojzom Mihelčičem spet naselila v gozdu pri Ponikvah, kjer je bila pred ofenzivo¹⁷ — nato pa je pripravljena na boj.

Napad na Črnomelj

Štab brigade je vrgel svoje oko kar na pglavitno italijansko postojanko v Beli krajini, na Črnomelj. V Črnomlju je bil sedež 23. pešpolka Como divizije Isonzo, ki je sicer zasedal s svojimi in prideljenimi enotami Belo krajino, pa je bila zategadelj posadka v njem kar številna.*

V dneh septembra 1942, ko je štab kordunaške brigade s štabom belokranjskega odreda načrtoval napad na Črnomelj, je bila italijanska posadka v njem nekoliko šibkejša, ker je bil 1. bataljon 23. pešpolka, ki je sicer tvoril njeno jedro, še vedno priključen premični skupini divizije Isonzo kot delu XI. armadnega zbora, ki so bile v splošni ofenzivi proti slovenskim partizanom. General Mario Robotti, komandant XI. armadnega korpusa, je v istih dneh namreč pripravljaval v sedmem ofenzivnem obdobju med 23. in 26. septembrom 1942 ponovni krajši ofenzivni sunek na Kočevski Rog, kjer so se spet zbirale v vznemirljivem številu partizanske enote, hkrati pa je nameraval s tem napadom prikriti priprave za zadnjo fazo ofenzive, za obkolitev in čiščenje Gorjancev.²¹

Še pred dokončno in podrobno opredelitvijo napada na Črnomelj je brigada že takoj drugi dan po prihodu na Planino in Škrilje hlepela po spopadu z Italijani. Ko je prišlo sporočilo obveščevalne službe belokranjskega odreda, češ, da je tega dne, v nedeljo 20. septembra, odšla italijanska kolona s tovorom na mulah iz Črnomlja v Vinico in da se bo še istega dne vrnila, oddelek okoli sto Italijanov pa da prodira iz Črnomlja proti Stražnemu vrhu in Mavrlenu, je štab brigade takoj ukazal 1. in 3. bataljonu, naj napadeta Italijane na Mavrlenu, 2. bataljonu pa, naj postavi zasedo na cesti pri Nerajcu in napade italijansko kolono pri povratku z Vinice v Črnomelj. Bataljoni so se v pospešenem pohodu odpravili s Planine, vendar se je izkazalo, da poročilo obveščevalca ni bilo točno: Italijani niso stopili tega dne iz Črnomlja ne v to ne v kakšno drugo smer. Tako sta se 1. in 3. bataljon vrnila na Planino, 2. bataljon pa je ostal v dolini, da bi v noči na 21. september napadel italijansko posadko pri rudniku Kanižarica in onesposobil rudniške naprave.²²

Nočni napad v najzgodnejših jutranjih urah med 3.45 do 5.30 na sovražno posadko pri rudniku Kanižarica, ki so jo ocenili na 50 vojakov,** je le delno uspel. Dobro utrjeni posadki partizanski bataljon brez težkega orožja ni mogel do živega, pač pa so z ročnimi granatami zažgali rudniško strojnico tako, da so morali zaradi tega požara v rudniku ustaviti delo. S tem pa je bil pglavitni namen napada tudi dosežen. Italijani niso imeli v tem boju nobene žrtve, kordunaški partizani pa dva

* Po podatkih poveljstva 23. pešpolka Como je štela italijanska posadka v Črnomlju — to so bile formacijske enote redne vojske, bodisi enote 23. polka ali pa njegove stalne ali občasne okrepiteve, kot je bila na primer, stalna okrepitev z divizijskim topništvom in pa druge enote, kraljevi karabinjerji, kraljeva finančna straža in obmejna milica, saj so bile v Črnomlju njihove komande oziroma predstojništva za Belo krajino, navsezadnje pa še belogardistična četa ali četa prostovoljne protikomunistične milice (milizia volontaria anticomunista — M. V. A. C.), kot je imela uradni naziv — 24. junija 1942 1996 mož,¹⁸ 14. oktobra tega leta 3977¹⁹ in 11. decembra 1942 3070 vojakov, podoficirjev in oficirjev.²⁰

** V Kanižarici je bil za obrambo rudnika razporejen vod italijanskih vojakov; od 12. decembra 1942, ko so v Dragatušu ponovno ustanovili postojanko z glavnino 2. bataljona 23. pešpolka, je bil v Kanižarici vod 6. čete tega bataljona.²⁴

hudo in dva laže ranjena. Pri odstopu s Kanižarice so potrgali še 2 km telefonske napeljave med Črnomljem in Vinico.²³

Za prihodnjo noč, za noč na 22. september je bil določen napad na Črnomelj.

Štab kordunaške brigade se je odločil za napad na topniške položaje na Gričku z namero, da osvojijo topove, in na vojaške barake na Majerju. Za napad sta bila predvidena 1. in 3. bataljon s tem, da bi ju izbrani in večji vodniki predvsem iz vrst belokranjskih partizanov pripeljali na izhodiščne položaje za napad; 1. bataljon naj bi napadel topniške položaje, 3. bataljon z dvema četama pa barake, medtem ko je dobila ena četa tega bataljona sabotažno nalogo na železniški progi; 2. bataljon naj bi lažno napadel utrdbe okoli Črnomlja z nasprotne strani, iz smeri Svibnika, hkrati pa zavaroval napad proti Vinici.²⁵

Napad na Črnomelj ni uspel. Ker se je nekemu partizanu sprožila puška — pozneje nesrečnega krivca niso mogli ugotoviti — so bili razvijajoči se oddelki obeh bataljonov za napad prehitro odkriti in nato pred dvojnimi žičnimi ovirami, obsijani od sovražnih raket, izpostavljeni osredotočenemu sovražnemu ognju. Petindvajsetim prostovoljnim naskakovalcem z ročnimi granatami — »jurišačem, bombašem« — ki bi morali z edinimi škarjami za rezanje žice pripraviti prehod skozi žične ovire k topovskim položajem na Gričku, je tako zmanjkalo časa, da bi izpeljali nalogo, pa so se morali prav tako umakniti. Z napadom so začeli ob 2,35, čez eno uro pa so ga morali že prekiniti in ukazati umik. Branilci po njihovih podatkih tudi pri tem napadu partizanov niso imeli izgub, kordunaška brigada pa je poročala, da je imela tri mrtve in 17 laže ranjenih, večinoma od drobcev italijanskih ročnih granat.^{26*}

Uspešno pa je opravila to noč svojo nalogo četa 3. bataljona, ki so jo poslali na sabotažno akcijo na železniško progo. Na delu proge med predorom Semič in postajo Rožni dol je v prvih jutranjih urah zaradi odvitih tirnic iztiril tovorni vlak z dvema lokomotivama in z 20 vagoni cisternami za nafto. Strojevodji in oba kurjača so partizani odpeljali s seboj.^{28**}

Zmagovit boj pri Kvasici

Po neuspelem nočnem napadu na Črnomelj sta se bataljona kordunaške brigade v prvih jutranjih urah novega dne — v torek 22. septembra 1942 — po istih stranskih poteh, po katerih sta prišla pred postojanko, odpravila z bojišča proti jugu, proti Dragatušu in Tanči gori; 1. bataljon je bil na čelu, za njim pa se je mimo Čudnega sela in Butoraja, kjer so šli čez most čez reko Lahinjo, počasneje pomikal 3. bataljon s padlimi in ranjenimi partizani.³⁰

Kljub nevarnemu nočnemu napadu močnejših partizanskih enot na Črnomelj se je tamkajšnje italijansko poveljstvo vseeno odločilo, kot je bilo v načrtu že pred napadom, odposlati 22. septembra zjutraj v Vinico avtokolono z različnimi potrebščinami za tamkajšnjo posadko, odondod pa bi pripeljali v črnomaljsko vojaško bolnišnico ranjenega obmejnega finančnega stražnika s Sinjega vrha. Načrt so spremenili le v toliko, da so za varstvo avtokolone poslali vnaprej na nevarnejši, z gozdom obdani odsek ceste med Kanižarico in Kvasico in pri Nerajcu še polkovno mino-

* Pri napadu kordunaške brigade na Črnomelj je tragično končala tudi štiriindvajsetletna Črnomaljska Svajger Jožefa-Kovačeva Pepca. Dva dni pred napadom so jo z 20-letno sestro Danico prijeli belokranjski partizani, ko sta prišli v vinograd na Stražni vrh, pod obtožbo, da hodita z Italijani in vohunita. Pepco so kaznovali tako, da so ji ukazali, da mora kot dobra poznavalka terena in okoliščin v Črnomlju odpeljati enoto kordunaške brigade na izhodiščni položaj za napad. Po napadu so jo našli Italijani mrtvo pred žičnimi ovirami in jo kmalu identificirali, misleč sprva, da gre za padlo »upornico«.²⁷

** Karabinjersko predstojništvo iz Črnomlja je 23. septembra 1942 poročalo tudi o partizanskih napadih v noči na 22. september na železniško stražno postojanko št. 23 na postaji Semič, pri čemer je bil huje ranjen en vojak, pa na postojanko obmejne milice na Sinjem vrhu, kjer je bil prav tako en finančni stražnik hujo ranjen.²⁹ Ker iz dokumentov ni razvidno, katere partizanske enote so v isti noči opravile ta dva napada hkrati s poglobitvimi napadom glavnine 4. hrvaške kordunaške brigade na Črnomelj, moremo samo domnevati, da sta bila pa vendar usklajena z napadom na Črnomelj v smislu vezanja sovražnih enot na drugih območjih Bele krajine (Semič, Vinica), s tem, da je napad na postaji Semič utegnil izvesti oddelek čete, ki je sicer iztirila vlak pri Rožnem dolu, napad na Sinji vrh pa enota 2. bataljona, ki je bil tako in tako v zasedi proti Vinici.

metalsko četo 120 mož pod poveljstvom poročnika Giuseppa Marize. Ta četa je odšla iz Črnomlja ob 6. zjutraj, kot je bilo prvotno predvideno, da bo odšla avtokolona s spremstvom, sama avtokolona pa se je zategadelj odpravila iz Črnomlja z zamudo ob 8,15. V avtokoloni je bilo 6 kamionov, od teh 4 blindirani, in avtoambulanta. Spremljalo jo je 45 vojakov topničarjev iz polkovne spremljevalne baterije pod poveljstvom poročnika Andrea Abbiatija. Avtokoloni se je pridružil tudi kapetan Mangione, poveljnik čete kraljeve finančne straže v Beli krajini, ki je šel v Vinico na inšpekcijo.³¹

In tako sta se tisto jutro sporedno v isti smeri hkrati gibali koloni dveh sovražnih vojsk, ne da bi sprva vedeli druga za drugo.

Okoli 8,30 je predhodnica 1. bataljona kordunaške brigade na poti z Butoraja proti Tanči gori nenadoma opazila na cesti od Kanižarice proti Kvasici sovražno avtokolono. Ves 1. bataljon je tedaj pohitel, da bi se čimprej polastil ugodnih položajev pod vasjo Tanča gora, odkoder je cesta med Kvasico in Dragatušem opazovalcu kot na dlani, in odondod udaril z vsem ognjem po njej.

Ko je prispela italijanska kolona nekako ob 8,40 na popolno čistino kakšnih 500 metrov od križišča pri Kvasici proti Dragatušu, so se po njej nenadoma vsuli z višin Tanče gore prvi strelji. S tem se je začel povsem naključen spopad dveh sovražnih kolon, ki sta nepričakovano trčili druga na drugo. Tudi v tem primeru tipičnega »boja pri srečanju«, ki sicer sodi med najzahtevnejše oblike bojne veščine, je šlo za to, katera stran se bo hitreje znašla in v hipu ustrezno, pa usodno ukrepala. Vsekakor je imel kordunaški partizanski bataljon odločujočo prednost, ker je začel z bojem z ugodnejših položajev. Poveljnik italijanske kolone poročnik Abbiati je to seveda brž presodil in nemudoma poskušal pregnati nasprotnika s ključnih položajev pod Tančo goro, predno bi jih zasedla glavnina prihajajoče partizanske enote, vendar je v tej odločilni tekmi za minute izgubil in s tem je bil tudi izid celotnega boja tako rekoč že odločen. Italijani so morali sprejeti obrambni boj na položajih, da manj ugodnih že ne more biti. Na cesti sredi polja, kjer so jim bili za kritje le plitvi obcestni jarki in pa kamioni, ki so obtičali na cesti, so jih neusmiljeno bičali rafali številnih partizanskih puškomitraljezov, kmalu, ko so se jim začeli naskakujoči partizani vse bolj približevati, pa so jih začele mesariti predvsem ročne granate; povrh vsega tega pa še mine iz partizanskega minometa.

Na partizanski strani je odločilno posegel v boj še 2. bataljon brigade, ki se je ob začetku boja nahajal v gozdu pri vasi Breznik pri Dragatušu le dober streljaj južno od Tanče gore. Njegov komandant je z glavnino bataljona, s kakimi 110 borci brž pohitel pomagat 1. bataljonu uničevat zaustavljeno italijansko kolono, s preostanim delom, s 70 borci pa je na cesti pri Nerajcu zasedo zaprl pot predhodnici napadene kolone.

Brž ko je bil komandant 23. polka v Črnomlju obveščen o boju pri Kvasici, je takoj poslal napadeni koloni na pomoč enoto iz Vinice, iz Črnomlja pa četo 80 mož, ki so jo v največji naglici sestavili iz šoferjev, stražarjev, vojakov intendantance, čevljarjev in drugih, kar je bilo v postojanki še pri roki. V posadki v Črnomlju je zaradi tega ostalo le malo moštva. Ta pomoč iz Črnomlja je prihitela na bojišče okoli poldneva in v zadnjem trenutku preprečila dokončno in popolno uničenje kolone, pri čemer pa je seveda sama imela izgube.

Pomoč iz Vinice — skupino 50 vojakov čete 111. mitraljeznega bataljona, ki je bil sicer kot korpusna enota stalno prideljen 23. polku v Beli krajini, je popeljal poveljnik viniške posadke poročnik Giacomo Gabbiussi — je pri Nerajcu pred Dragatušem zadržala zaseda 2. bataljona kordunaške brigade, nato pa so jo z okrepitevijo, ki jo je nemudoma pripeljal komandant bataljona z bojišča pod Tančo goro, obkolili in jo v srditem boju do večera povsem porazili; padel je tudi komandir poročnik Gabbiussi, 18 italijanskih vojakov pa so ujeli.

Prihajala je tudi pomoč iz Novega mesta, kjer so iz Črnomlja alarmirali poveljstvo divizije Isonzo. Z okrepljeno četo na kamionih je pohitel v Belo krajino sam

poveljnik divizijske pešadije general Cerruti, vendar so prispeli na bojišče pri Kvasici šele proti večeru, ko je bil boj že končan in je kordunaška brigada z vsem plenom že zapustila bojišče.³²

Zadnji strel pod Tančo goro in pri Nerajcu so tega za italijanski posadki v Črnomlju in Vinici tako bridkega dne padli okoli 19. ure. Na bojišče je že legala jesenska noč in s svojim temnim pajčolanom zagrinjala vojno razdejanje in smrt, ko so italijanski kamioni, poslani na bojišče iz Novega mesta, hiteli odvažati preživele in večidel ranjene vojake v črnomaljsko vojaško bolnišnico, kjer sta še dva pozneje podlegla ranam. Pravo podobo izgub in razdejanja so prav dojeli šele pozneje, ko je začel general Cerruti s »čiščenjem«³³ tega območja, hkrati pa tudi z zbiranjem in štetjem trupel padlih. Pravzaprav so prišli do končnih uradnih številk o izgubah v tem spopadu — skupno padlih, ranjenih in pogrešanih 5 oficirjev ter 109 podoficirjev in vojakov — šele čez tri dni;* takrat so si namreč šele upali pobrati svoje zadnje mrtve, ko so jim popred partizani pismeno zagotovili, da jih pri tem žalostnem in nujnem opravilu ne bodo ovirali. Na Loki v Črnomlju, kjer so pokopali padle, pa je nastalo novo obsežno italijansko vojaško pokopališče.³⁴

Kordunaški partizani so imeli v teh bojih s tako bleščečo zmago samo 2 mrtva in 5 ranjenih. Zaplenili pa so: 4 težke mitraljeze, 1 lahki letalski mitraljez, 3 puško-mitraljeze, 68 karabink, 1 lahki minomet z 19 minami, 52 ročnih granat, 10 pištol, precej municije, 1 teodolit, 2 motorni kolesi in dosti druge vojaške opreme.^{35**}

Tako velika partizanska zmaga nad Italijani med samo njihovo ofenzivo proti partizanom v Sloveniji je imela seveda največji odmev. Za pristaše osvobodilnega boja v Beli krajini in v drugih bližnjih krajih v Sloveniji in na Hrvaškem je bil to pravi balzam za rane, ki jih je zapustilo nedavno sovražno divjanje med ofenzivo v teh krajih, in najboljša spodbuda za njihovo nadaljnjo zvestobo osvobodilni stvari. Za slovenske partizane, zlasti za pripadnike prvih treh slovenskih udarnih brigad, od katerih je bila Cankarjeva brigada sredi snovanja, pa tudi najbližja priča bojnemu uspehu hrvaških partizanov, je bil to zgled dobrega in pravičnega partizanskega bojevanja, pod pogojem seveda, če skladno delujejo večšina poveljevanja, večšina bojevanja z drznostjo in pogumom starešin in borcev, pa še kanček bojne sreče. Vsekakor je bil poraz pri Kvasici najtežji poraz, ki so ga dotlej doživele italijanske okupatorske enote — in najbrž okupatorske vojske sploh — na slovenskih tleh. To dejstvo so podčrtala tudi italijanska poveljstva v svojih poročilih.³⁷

Zamujena priložnost na Planini

Prisotnost hrvaških partizanov na obmejnem območju v Sloveniji s takšnim dobrim bojnim izkupičkom v tednu dni sodelovanja s slovenskimi partizani na Gorjancih in v Beli krajini kot je bil iz spopada z belogardističnim bataljonom pri Orehovic, pa nato z napadom na rudnik Kanižarico in na sam Črnomelj, pri uspešnem iztirjenju vlaka s cisternami nafte pri Rožnem dolu in končno vrh vsega s popolnim porazom kolone pri Kvasici, je močno vznemirila italijanska poveljstva, pa tudi samo vrhovno poveljstvo v Rimu.^{38**}

Komandant XI. armadnega korpusa v Ljubljani general Robotti je moral seveda na takšen izziv partizanskih enot v Beli krajini takoj odgovoriti. Ker pa je ravno istega dne, ko so doživele enote 23. pešpolka pod Tančo goro in pri Nerajcu tako težka poraza, objavil ukaz za izpeljavo sedme faze ofenzive s ponovnim sunkom na Kočevski Rog, je moral v naglici enote, določene za ta napad — 51. in 52. polk di-

* V poročilu poveljstva XI. armadnega korpusa z dne 25. septembra 1942 o boju pri Tanči gori so navedene naslednje celotne izgube, ugotovljene do tega dne do 20. ure: mrtvih: oficirjev 4, ostalih 54; ranjenih: oficirjev 1, ostalih 31; pogrešanih: oficirjev —, ostalih 24. Skupno: oficirjev 5, ostalih 109.³³

** Italijani so poročali o tem izgubljenem orožju: 35 pištol, 41 pušk, 48 karabink, 3 brezstrelke, 6 strojnic in 1 minomet 45 mm.³⁶

*** Ko je za to novico zvedel Mussolini, je 25. septembra 1942 ves vznemirjen telefoniral Ugu Cavalleru, načelniku italijanskega vrhovnega poveljstva, da se »hrvaške in slovenske partizanske sile koncentrirajo na hrvaško-slovenski meji«.³⁸

Skupina borcev belokranjskega bataljona leta 1942

vizije Cacciatori delle Alpi, bataljon divizije Macerata in premično skupino divizije Isonzo — preusmeriti v napad na partizanske enote, ki so se po zmagi pri Tanči gori domnevno zadrževale na območju Crmošnjic in Planine na jugovzhodnem, belokranjskem robu tega gorja. V teh premikih je premična skupina divizije Isonzo, ki bi morala v predvidenem napadu na Kočevski Rog nastopati z območja Koprivnika s ceste Vrčice—Planina—Koprivnik v smeri Žaga Rog—Podstenice—Topla reber, 24. oziroma 25. septembra na Planini trčila na močne partizanske sile, pa je pripisati samo nevesščemu, zlasti pa neuskkljenemu partizanskemu poveljstvu, da ni doživela podobne ali celo hujše usode, kot so jo pred tremi dnevi druge enote njihovega polka pri Kvasici.^{39*}

Kordunaška brigada se je po zmagi nad italijansko kolono 22. septembra pod noč umaknila v bivši kočevski vasi Bistrico in Topli vrh nad Mavrlenom ob cesti Crnomelj—Kočevje z namero, da si tam za naslednja dva dneva od 23. do 25. septembra privoščijo zasluženi počitek na »lovorikah zmage«. V teh dneh je prišlo potem do stika med štabom brigade in glavnim poveljstvom slovenskih partizanskih čet, to je s političnim komisarjem tega poveljstva Ivanom Mačkom-Jernejem Posavcem-Matijo, in do pogajanj med njima o tem, da bi hrvaška brigada ostala še nekaj časa v Sloveniji in sodelovala s slovenskimi brigadami pri napadu na belogardistične postojanke pod Gorjanci, nato pa še pri prodoru na nemško okupacijsko ozemlje v krški dolini in Posavju in napadu na železniško progo Zidani most—Zagreb. Vendar štab kordunaške brigade teh predlogov slovenskega glavnega poveljstva brez soglasja in povelja svojih nadrejenih poveljstev ni mogel sprejeti, mimo tega pa se jim to

* General Robotti je torej 27. septembra 1942 v naglici izdelal načrt za osmi operativni cikel ofenzive v Beli krajini. Določil je, naj začne divizija Cacciatori delle Alpi 28. septembra prodirati v dveh smereh proti Kolpi: Crmošnjice—Planina—Dobliče—Tanča gora—Učakovec in Rožni dol—Kot—Crnomelj—Cudno selo—Zilje, in to v treh etapah: 28. septembra mora divizija doseči črto Planina—Kot, 29. septembra Dobliče—Crnomelj in 1. oktobra Kolpo med Učakovcem in Ziljami. Oddelki premične skupine divizije Isonzo se morajo premakniti s sektorja Stale nad Crmošnjicami prek Semiča in Stranske vasi na območje Crnomlja, kjer preidejo 29. septembra pod poveljstvo divizije Cacciatori, bataljon divizije Macerata naj ostane v Semiču, vse posadke divizije Macerata na Kočevskem pa naj se zberejo na Rogu za varstvo operacij v Beli krajini.⁴⁰

trenutno ni zdelo izvedljivo tudi zaradi pomanjkanja municije in zaradi utrujenosti moštva brigade.^{41*}

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je očitno v zvezi s takšnimi načrti v tistih dneh septembra 1942, po razorožitveni akciji belogardističnih vaških straž v Suhi krajini 18. septembra, osredotočilo na območju Planine, na belokranjski strani Kočevskega Roga Tomšičevo brigado in Cankarjevo brigado, ki pa so jo šele oblikovali iz enot kočevskega in belokranjskega odreda. Potemtakem je bila na predvečer spopada s premično skupino divizije Isonzo na Planini zbrana na ozkem območju trikotnika med Mavrlenom, Koprivnikom in Planino za takratne razmere velika partizanska sila. Tu je bila, kot že rečeno, kordunaška brigada s tremi močnimi in dobro oboroženimi bataljoni, Tomšičeva brigada s tremi bataljoni, Cankarjeva brigada s 1. bataljonom kočevskega odreda in 2. bataljonom belokranjskega odreda in 1. bataljon tega odreda, ki je bil formalno že del na novo ustanovljenega vzodnodolenjskega odreda, skupno torej devet partizanskih bataljonov. Toda vsa ta znatna slovenska in hrvaška partizanska vojska deluje trenutno zelo nepovezano. Nekatere slovenske enote še nimajo v tem prehodnem obdobju preosnove slovenskih partizanskih čet trdnih in avtoritativnih štabov, ki bi pravočasno in zbrano usklajevali delo podrejenih bataljonov; štab belokranjskega odreda, na primer, še deluje, čeprav nima več prave komande nad svojima bataljonoma, štaba Cankarjeve brigade in vzodnodolenjskega odreda, kamor sta razdeljena bataljona belokranjskega odreda, pa sta šele v oblikovanju in še nista povsem vzela »vajeti v roke«. Še celo pa ni bilo prave povezanosti štabov slovenskih partizanskih enot s štabom hrvaške kordunaške brigade. Po njeni veliki zmagi pod Tančo goro in pri Nerajcu kot da je prišlo med njimi celo do ohladitve zaradi nesporazuma pri delitvi zaplenjenega orožja.^{43**}

Premična skupina divizije Isonzo, to je okrepljeni 1. bataljon 23. pešpolka iz Črnomlja je v skladu z nalogo, ki jo je dobila v sklopu sedme faze ofenzive ponovnega sunka na Kočevski Rog, prodrla proti večeru 24. septembra na Planino, kjer se je ustavila za prenočitev. Najbližje partizanske enote, zlasti oba bataljona bivšega belokranjskega odreda, ki so tako in tako v teh dneh taborile okoli Planine, so seveda takoj ugotovile njen prihod in dovolje priložnost za napad nanjo. Potemtakem je bilo tisto septembrsko noč dovolj časa, da bi vse naštete partizanske enote, le malo oddaljene od Planine, pravočasno in nemoteno zasedle zelo pripravne položaje okoli vasi in italijansko skupino povsem obkolile. Vas Planina leži namreč na ravnici pod Mirno goro kot v kakšnem kotlu in ta kotel je moč z vseh strani imenitno zapreti.

Toda te ugodne, tako rekoč idealne priložnosti niso izkoristili. Komandant Cankarjeve brigade dr. Marjan Dermastja-Urban Velikonja, takrat pravzaprav še

* Ta razmeroma velikopotezen in najbrž tudi prezahteven načrt za takratno glavnino slovenske partizanske vojske, to je dveh že ustanovljenih brigad in tretje v obdobju oblikovanja, je bil že nekaj časa v mislih glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Hkrati pa je glavno poveljstvo pri tem načrtovanju ves čas upoštevalo potrebo po čim tesnejšem bojnem sodelovanju s hrvaškimi partizanskimi enotami z Zumberka in drugih bližnjih območij. To težnjo je razbrati iz pisma v tistem obdobju med vodstvom slovenskega in hrvaškega osvobodilnega boja oziroma med posameznimi vodilnimi funkcionarji. Še posebej pa potrjuje to prizadevanje dejstvo, da je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet proti koncu julija 1942 zaupalo dotedanjemu političnemu komisarju belokranjskega odreda Dušanu Pirjevcu-Lojzetu Brodarju-Ahacu, predno bi odpotoval na Primorsko, kjer je bil imenovan za političnega komisarja primorskega odreda, posebno nalogo organiziranja stalnih zvez in bojnega sodelovanja med slovenskimi in hrvaškimi enotami z območja Dolenjske in Bele krajine ter Zumberka in Pokupja.⁴¹ Italijanska ofenziva avgusta meseca 1942 na teh območjih proti slovenskim partizanskim enotam je nekoliko zavrla te načrte, postali pa so nadvse pereči s prihodom 4. hrvaške kordunaške brigade proti koncu avgusta na Zumberak in nato sredi septembra tudi v Slovenijo kot tudi s preosnovo in krepitevijo slovenskih partizanskih enot v tem času. In tako sporoča Dušan Pirjavec-Ahac 16. in 17. septembra 1942 glavnemu poveljstvu slovenske partizanske vojske in štabu belokranjskega odreda s Skrilja, kamor je ravnokar prispel z Gorjancev, kjer je urejal zveze s Hrvati, da se je dogovoril z njimi glede sodelovanja z njihovo udarno brigado.⁴²

** Štabi slovenskih partizanskih enot, ki so se takrat mudile v Beli krajini, so seveda želeli pridobiti za svoje enote, ki so bile v primerjavi z enotami kordunaške brigade znatno slabše oborožene, čimveč orožja zaplenjenega pri Kvasici, zlasti avtomatičnega. Bržčas je bil o tem govor tudi v pogovoru političnega komisarja slovenskega glavnega poveljstva Ivana Mačka-Matije s štabom kordunaške brigade. Kordunaši pa niso hoteli o tem nič slišati, češ, bojni plen, zlasti orožje pripada pač tistemu, ki si ga je s pogumom, tveganjem, krvjo in znanjem ter nenazadnje tudi z življenji padlih pridobil iz rok sovražnika. Tako so slovenski partizani dobili iz tega plena samo tisto orožje — puške in pištole — in drugo bojno opremo, kar so si posamezni belokranjski partizani kot spremljevalci in vodniki enot kordunaške brigade sami nabrali in optrali na bojišču.⁴⁴

kot instruktor oziroma pooblaščenec glavnega poveljstva, ki je prevzel poveljstvo za napad na sovražno skupino na Planini, je namreč na nočnem poveljniškem posvetu v Ovčjaku zavrnil ponudbo komandanta kordunaške brigade Nikole Vidovića za sodelovanje pri napadu, češ, da bodo tokrat opravile slovenske enote same.⁴⁵ Za napad oziroma za globoko zasedo ob cesti Planina—Koprivnik je določil Cankarjevo brigado, to je 1. bataljon kočevskega odreda pod poveljstvom Anteja Novaka in 2. bataljon belokranjskega odreda s komandantom Ivanom Pezdircem-Slavetom ter 3. bataljon Tomšičeve brigade, ki ga je za to priložnost namesto v Suhu krajini ranjenega komandanta Ivana Majnika-Džemsa zaupal Dragu Jermanu-Dragu Mateši, komandantu 1. bataljona belokranjskega oziroma vzhodnodolenjskega odreda.^{46*}

V petek 25. septembra 1942, kmalu po sedmi uri, takoj po zajtrku se je kolona premične skupine divizije Isonzo odpravila v pravilni bojni razvrstitvi s Planine po cesti proti Sredgori in Koprivniku. Na zasedo belokranjskega bataljona Cankarjeve brigade na severozahodni strani ceste, na pobočju Mirne gore je prva trčila pobočnica predhodnice in partizan Štukelj je vžgal po njej s puškomitraljezom iz neposredne bližine tako, da so ga poškopili drobci možganov zadetih italijanskih vojakov.⁴⁸ Poglavitne izgube, ki so jih utrpeli Italijani tega dne na Planini — padla sta dva oficirja in dva vojaka, deset vojakov pa je bilo ranjenih⁴⁹ — so imeli najbrž že v tem prvem spopadu s partizansko zasedo. Čeprav se je potem boj pomalem nadaljeval ves dan, so se utegnili Italijani po prvem presenečenju urediti, se odbriniti, polagoma prevzeti pobudo v svoje roke tako, da so nekaj časa celo zasledovali umikajoče se partizane proti Sredgori, in se nato urejeno umakniti s Planine proti Vrčicam.⁵⁰

Enkratna priložnost je bila tako nepopravljivo zapravljena. Ko je okoli poldneva prišlo o tem sporočilo v štab kordunaške brigade v Bistrici, je slaba novica komandanta Vidovića tako prizadela in razkačila, da je nemudoma ukazal zbor brigade za odhod proti Vinici in čez Kolpo na Hrvaško.^{51***}

Tudi vse slovenske partizanske enote so se po tako slabo izpeljanem napadu na Planini umaknile s tega območja, saj je že sam prodor premične skupine divizije Isonzo na Planino kot tudi zbiranje drugih italijanskih enot naokrog pričalo, da pripravljajo ponovno »čiščenje« teh predelov.

Italijanski ofenzivni sunek s severa, s črte Črmošnjice—Rožni dol v Belo krajino je zategadelj v dneh med 28. septembrom in 1. oktobrom 1942 udaril povsem v prazno. Zato pa se je nasršeno italijansko vojaštvo zaradi težkega poraza na Kvasici in nato še na Planini spet znašalo nad civilnim prebivalstvom, zlasti pa nad vsemi partizani, aktivisti in drugimi pristaši Osvobodilne fronte, ki so jim prišli v roke.^{***}

* Prvi bataljon Tomšičeve brigade je odšel v zasedo proti Koprivniku, da zavaruje bataljonom na Planini hrbet, 2. bataljon pa se je to noč odpravil v Belo krajino, v dolino po hrano.⁴⁷

** Četrta hrvaška kordunaška brigada je krenila z Bistrice nad Mavrenom 25. septembra 1942 ob pol treh popoldne. Okoli enih ponoči 26. septembra je pri Vukovcih pri Vinici prešla Kolpo in prek Zdihovega okoli treh prišla v Ponikve, kjer je prenočila. Odtod je istega dne popoldne odkorakala v Bosiljevo, kjer je z mimohodom pozdravila štab II. operativne cone in I. hrvaški proletarski bataljon, ki je spotoma s Korduna na Žumberak v noči na 25. september zavzel ta kraj in pregнал domobransko-ustaško posadko.⁵²

*** Oddelki divizije Cacciatori — zaradi rdečih kravat so jim rekli »cravatte rose« oziroma rdeči kravatarji — so 30. septembra 1942 na pohodu iz Črmošnjic in Planine proti Kolpi na Stražnem vrhu, v črnomaljskih vinogradih presenetili marsikaterega berača, med njimi tudi šest partizank, ki so očitno prišle iz belokranjskega odreda na krajši »dopust«, da bi pri svojih in znanih pomagale trgati. Tisto leto so tudi vinogradi kot sploh vse, bogato obrodili, zaradi izjemnih vojnih razmer pa je bilo trgatje premalo, pa je bila vsaka pomoč še kako zelena. Tri partizanke so se hotele v zadnjem hipu skriti Italijanom tako, da so skočile v zidanci v kad s pravkar zmleto grozdno brozgo. Ukana bi se jim posrečila, če ne bi Italijani zidance zažgali, pa so se morale reševati pred ognjem na plano in naravnost v roke italijanskih vojakov.

S sedmimi ujetniki in šestimi ujetnicami, ki so jih tisto popoldne zbrali po vinogradih od Stražnega vrha do Dobljč, se je italijanska enota utaborila za noč v zaselku Blatnik ob cesti med Dobljčami in Kanizarico. Partizanko Marijo Luzarjevo, doma iz Novega mesta, so ustrelili na bližnji jasi ob rečici Dobljčici še isti večer — baje je udarila oficirja, ki jih je zasliševal — štiri partizanke — sestri 16-letno Katico in 15-letno Francko Fabjanovo iz Starega trga ob Kolpi, Zinko Majzijevo iz Metlike in še eno neznano — pa je puškomitraljez pokosil na istem kraju drugo jutro; partizanko Tončko Kuzmovo iz Butoraja so pustili pri življenju pač zato, ker je bila edina med njimi v krilu.⁵³

Opombe

¹ Zbornik dokumentov in podatkov o narodno-osvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del V, knjiga 5, dokument št. 64 (v nadaljnjem navedba Zb).

² Zb. VI/6—44, 45, 56.

³ Zb. VI/7—3.

⁴ Zb. VI/7—50, 105.

⁵ Glej op. 4.

⁶ Arhiv inštituta za zgodovino delavskega gibanja, fascikel 161/V. (V nadaljnjem navedba: IZDG).

⁷ Glej op. 6, Zb. VI/4—42.

⁸ Glej op. 7.

⁹ Zb. VI/—95.

¹⁰ Zb. VI/7—73, VI/4—35, 42; Stevo Sunajko: Sodelovanje slovenskih in hrvaških narodnoosvobodilnih enot 1941—1945, str. 127—128.

¹¹ IZDG, Dušan Bravničar: Pripombe, 23. 4. 1960.

¹² Glej op. 11.

¹³ Zb. VI/7—71, 73.

¹⁴ Zb. VI/7—73, 76.

¹⁵ Zb. VI/7—73, VI/4—154; Franček Saje: Belogardizem, str. 351.

¹⁶ Zb. VI/7—73, Arhiv CK ZKS 5572.

¹⁷ Dr. Lojze Mihelčič ustni vir (v nadaljnjem navedba: u. v.).

¹⁸ IZDG 764/III.

¹⁹ IZDG 144/II.

²⁰ Glej op. 18.

²¹ Zb. VI/4—181; Metod Mikuž: Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, II, str. 141—142 (v nadaljnjem navedba: Mikuž: NOB).

²² Zb. VI/4—42.

²³ Zb. VI/4—42, 156, 163; IZDG 161/V.

²⁴ IZDG 770/I.

²⁵ Glej op. 22, Stane Cuznar u. v.

²⁶ Glej op. 22, IZDG 161/V.

²⁷ IZDG 161/V; Bojan Fabjan, Franc Košir u. v.

²⁸ Zb. VI/4—42, 156, 164.

²⁹ IZDG 161/V.

³⁰ Glej op. 22.

³¹ Zb. VI/4—160, 163.

³² Glej op. 22 in 31.

³³ Glej op. 31.

³⁴ Zb. VI/4—160; Janez Vitkovič: Bela krajina . . . , str. 106.

³⁵ Glej op. 22.

³⁶ Glej op. 31.

³⁷ Glej op. 31.

³⁸ Franček Saje: Belogardizem, str. 352.

³⁹ Zb. VI/4—164, 181; Mikuž: NOB, II, str. 142.

⁴⁰ Mikuž: NOB, II, str. 143—144.

⁴¹ Zb. VI/4—40.

⁴² IZDG 4/III.

⁴³ Stane Cuznar u. v.

⁴⁴ Glej op. 43.

⁴⁵ Vlado Mišica u. v.

⁴⁶ Drago Jerman, Alojz Gabrovec, Ivan Pezdirc u. v.

⁴⁷ Janez Vitkovič: Bela krajina . . . , str. 106, Miha Butara-Aleks u. v.

⁴⁸ Ivan Pezdirc u. v.

⁴⁹ Glej op. 29.

⁵⁰ Glej op. 29, 46 in 47.

⁵¹ Glej op. 43.

⁵² Zb. VI/7—67, 8—11.

⁵³ Peter Romanič: Zločin na Blatniku pri Crnomlju, TV 15, 28. 9. 1972.

Spomini

Osvobodilni boj v Dolomitih

Gradivo

Dr. Cene Logar-Rovtar

(Nadaljevanje in konec)

Avgusta je naša patrola v Loškem hribu ujela italijanskega karabinjerja, ki je nabiral gobe. Prišel je s postojanke na Logu. Pripeljali so ga v štab odreda na zaslišanje. Ko so me poklicali, sem videl, da mu trda prede: štab je bil prepričan, da je italijanski špijon, ki je prišel ogledovat, kje so naše enote. Vendar pa niso veliko razumeli, kaj jim dopoveduje. Zato so poslali pome, naj nujno takoj pridem. Ko sem prišel, sem videl ubogega Italijana, ki je bil ves premočen, vse je teklo po njem, bil je popolnoma obupan. Ko sem prišel, je mislil, da sem prišel zapečatiti njegovo usodo, kot mi je pozneje pripovedoval. Pričel sem ga zasliševati.

Pripovedoval je, da je bil komunist že od mladosti, da je somišljenik še sedaj, kolikor mu je to mogoče. Doma je iz Firenze, po poklicu elektromehanik. Pred prihodom Mussolinija na oblast je bil član komunistične mladine Italije in se je udeleževal vseh borb proti fašistom. Ko so prišli fašisti na oblast, mu ni ostalo drugega, kot da se prikrije. Vem, da mi ne boste verjeli, je dejal, z drugim vam ne morem dokazati svoje preteklosti in simpatij s komunisti kot s tem, da sem dal edinemu sinu ime Spartaco, in da sem izstopil iz katoliške cerkve, ki se je povezala s fašizmom. Postal sem protestant, iz protesta proti fašizmu. To pa v Italiji ni mala stvar.

Ko sem ga dolgo zasliševal, bolje se z njim pogovarjal, sem mu verjel. Zagotovil sem štabu, da ne bo izdajal, jaz odgovarjam zanj. Štab je vzel moje zagotovilo na znanje, a me tudi opozoril na odgovornost. Ko sem Italijanu sporočil, kaj smo sklenili in da ne more več nazaj, se mu je odvalil kamen od srca. Želel se je bojevati proti fašizmu. Ko smo ga vprašali kakšno ilegalno ime hoče, je dejal: Spartaco.

Tako smo dobili prvega italijanskega borca, in to ne slabega. Mislil je, da sem ga rešil, in bil mi je brezmejno hvaležen. Porabil sem ga, da mi je prevajal letake v italijanščino. Tako sem pisal veliko kratkih in dolgih letakov za italijanske vojake v postojankah in za patrole, ki so ponoči hodile ob progi Ljubljana—Trst. Razmnoževala jih je naša odredna tehnika, na teren pa so jih nosile patrole. V teh patrolah je bil tudi Spartaco.

Neke noči pa je to patrolo presenetila v Notranjih goricaх belogardistična patrola. Domačini so poznali teren in so se umaknili, Spartaco pa ga ni poznal, zato so ga ujeli. Tedaj sem bil v škripcih. Mislili smo, da je dezertiral, jaz pa sem odgovarjal zanj. Takoj smo morali premakniti vse enote na drug kraj, da bi se pripravili na ofenzivo. Čakali smo več tednov, a nič. Sam sem se nekoliko oddahnil.

Nekako novembra gre naša patrola po Loškem hribu in zadene na Italijana, ki ga ni poznala. Klical je: »Dove treča četa?« Partizani ga niso takoj razumeli. Ko ga

privedejo, vidimo, da je Spartaco. Povedal nam je svojo zgodbo. Bil je že obsojen na smrt, in sicer nekje v Italiji, mislim da v Benetkah, ker je bilo tam sodišče. Ker je bilo treba še nekaj preveriti, je bil poslan v Ljubljano. Tu je iz zapore ušel, se izvil iz mesta in prišel k nam. Dali smo ga v njegovo »trečo četo«, kjer se je dobro boril vse do odhoda v Italijo, med garibaldince v severni Italiji. Tja sva šla aprila 1943, ko sem odhajal na Primorsko v II. operativno cono. Na poti mi je dal ženin naslov in me prosil, da bi po vojni sporočil ženi, kje je bil in kako se je držal. Če bi padel, bi bilo to sporočilo za ženo dragoceno. Ta naslov sem v poznejših ofenzivah izgubil, mislim pa, da mi ni bilo treba sporočati ženi, kajti to so gotovo opravili italijanski partizani iz severne Italije. Pred leti sem namreč slučajno izvedel, da je bil v obronkih Alp na švicarski meji v severni Italiji nek slaven komandant garibaldinske brigade, ki se je imenoval Spartaco in je junaško padel. Z brigado je vselej spremljal diverzante, ki so jih z avioni vozili iz Švice na obronke Alp, od tu dalje so jih nekaj časa spremljali garibaldinci, potem pa so šli naprej na diverzije. Minirali so tovarne, posebno tiste, ki so delale za vojsko. To mi je pripovedoval diverzant, ki je tudi sam hodil iz Švice na te diverzije in ki ga je spremljal Spartaco. Mislim, da ni mogel biti noben drug kot naš Spartaco, kajti vem, da je šel v te kraje in da je postal komandant. Dragi Spartaco, naj ti bo lahka zemlja, v domači zemlji počivaš, ki si jo tako ljubil, in padel si na fronti, v kateri si stal že od mladih let.

Ko se je po septembrski ofenzivi italijanski in belogardistični pritisk vedno bolj večal, ko so nas začele na terenu »dolomitske republike« vse naokrog vedno bolj stiskati belogardistične postojanke, ki so jih postavljali tako, da bi nas obkolili: na vzhodu italijanska ljubljanska garnizija, na zahodu vedno gostejša vrsta belogardističnih postojank, na severu pa nemška meja, ko je bilo treba najbolj intenzivno politično delati tako na terenu kot v partizanskih enotah, se je v drugi polovici septembra smrtno ponesrečil komandant Dolomitskega odreda Ježovnik, ki je bil preizkušen borec že z Gorenjskega in je bil tudi v Dolomitih pobudnik aktivnosti proti belogardistom in Italijanom. Izgubili smo človeka z velikimi vojaškimi izkušnjami, starega političnega borca in gonilno silo naše vojaške aktivnosti. In to v položaju, ki je postajal za nas iz dneva v dan vse težji in resnejši.

Dne 6. oktobra je glavni štab postavil nov štab Dolomitskega odreda: komandant je bil Franc Rihar-Radovan, politični komisar Ciril Keržič-Cestnik, ki sem ga poznal že iz Ljubljane, ko sem hodil na zveze 1941. leta. Kmalu po tem me pokličejo na sestanek partijske celice pri štabu odreda, kjer je bilo postavljeno vprašanje novega komandanta. Več tovarišev iz štaba je mislilo, da v tej težki vojaški situaciji novi komandant ne bo lahko kos položaju: kljub temu da je dober borec, najbrž ni dovolj odločen, hiter in iznajdljiv, da bi lahko kljuboval vedno bolj rastočemu pritisku bele garde in okupatorja. Ta pritisk sem sam najbolj čutil na terenu, ne le v odredu, zato sem bil istega mnenja. Sklenjeno je bilo, da pismeno opozorimo glavno poveljstvo in predlagamo za komandanta tistega, ki smo ga imeli za najbolj sposobnega. S tem sem se strinjal misleč, da glavno poveljstvo od daleč ne more imeti pregleda nad tem, kateri partizan se je med boji izkazal za najboljšega. Niti na misel mi ni prišlo, da smo mogli storiti kaj napačnega, pač pa le dobro, kajti dajali smo glavnemu poveljstvu le svoj nasvet v prepričanju, da mu pomagamo.

Kmalu je nastala prava burja. Na delo je stopil isti človek v okrožju, s katerim smo imeli že prej opraviti v zvezi z našimi akcijami proti šentjoštu in, ki me je že tedaj vsepovsod obtoževal nič manj in nič več kot sektaštva. Sedaj pa smo bili obtoženi še hujšega, upiranja odlokom glavnega poveljstva. Glavni udarec je bil namenjen meni. Nikdar v življenju še nisem imel opravka s takšnimi spletkami in zahrbtnostmi, zato sem bil ves strt. Nič ni pomagalo vse moje pojasnjevanje, za hrbtnost se je začela plesti mračna politika in ne vem, kaj bi bilo z menoj, če konec oktobra in v novembru ne bi začela prihajati v Dolomite vsa naša vodstva: CK KPS,

glavno poveljstvo in IO OF Slovenije. Z njimi je prišel tudi Kidrič, ki me je poklical k sebi na zaslišanje. Tudi on je bil alarmiran, toda vsej stvari le ni popolnoma verjel, posebno ker me je poznal že iz Prage, Pariza in Ljubljane in ker je imel v partizanih posla že z mnogimi takimi intrigami. Hodila sva po kolovozih onstran Babne gore. V najkrajšem času je spoznal, da gre zopet za navadno intrigo, ki je mogla nastati le v tako delikatni situaciji in zadevi. Niti najmanjšega opomina ne graje nisem dobil. Govorila sva še nekaj ur, ker je hotel vedeti v podrobnostih za vso situacijo na terenu, kolikor sem mu jo mogel pojasniti. Tako je propadla že druga intriga. Jaz pa sem dobil bridke izkušnje o nečem, česar prej še nikdar nisem poznal: o intrigantstvu.

Situacija pa se je na terenu vedno bolj slabšala. Bela garda je postajala vedno bolj aktivna, bratomorna vojna se je stopnjevala do največje brutalnosti. Belogardistične patrole so hodile ponoči na vse strani v zasede in prežale na partizane, predvsem pa na terenske aktiviste. Ko smo se v italijanski ofenzivi septembra 1942 ponoči umaknili iz italijanskega obroča na Ključu na Veliki vrh pri Butanjevi, sem še isto noč odšel iz odreda na teren, na Vrzdencem. Važno je namreč bilo, da se čim prej po takšnih italijanskih napadih pojavim med ljudstvom, kajti vselej so belogardisti prepričevali ljudi, da smo uničeni. Ko sem se po sestanku na Vrzdencu zaril v nekem samotnem kozolcu v seno, sem v bližini zaslišal rafale. Drugi dan sem izvedel, da so belogardisti postavili zasedo na poti, po kateri so mislili, da bom šel. Toda nisem šel jaz, šli pa so trije drugi partizani. Eden je padel, drugi je bil ranjen, tretji pa jo je odnesel.

Kljub vedno težjemu vojaškemu in političnemu položaju jeseni 1942 pa so ostale partizanske enote trdne. Vsakdo je čutil težo situacije, toda z neumornim političnim delom smo razprševali temne misli. Tako moremo reči, da dezertiranja iz naših vrst preprosto ni bilo. Dezertiral je neki Iztok, štajerski emigrant, ki je prišel k nam v Dolomite iz Ljubljane in ki si je pridobil s svojo aktivnostjo naše zaupanje. Ta je dobil vpogled ne le v naše enote, pač pa tudi na teren, ter spoznal naše pripadnike po vaseh. Jeseni je dezertiral v dobrovsko belogardistično postojanko, izdal naše aktiviste v Brezjah. Italijani so skupaj z belogardisti napadli Brezje, polovili več pripadnikov OF, jih s kamionom odpeljali, na poti pa ubili glavnega organizatorja na tem terenu Lovrenca Vidmarja. Pozneje se je izvedelo, da je bil ta izdajalec nemški vrinjenec, ki je prišel s to nalogo v Ljubljano in v Dolomitski odred. Koliko je na tem resnice, ne vem.

Od novembra dalje je bilo v Dolomitih vse naše partijsko in vojaško vodstvo, zato je bil pritisk okupatorja na ta teren toliko hujši in naši napori, vojaški in politični, na terenu in v vojski toliko večji. Dobivali pa smo vedno več literature, kajti glavna tehnika je bila v Dolomitih. Prav tako smo dobivali pomoč od CK KPS in glavnega poveljstva. Tako je bil 3. decembra 1942 partijski sestanek za vse okrožne funkcionarje vrhniškega okrožja in za vodilne funkcionarje Dolomitskega odreda. Sestanek se je od CK KPS udeležil Franc Leskošek-Luka. Sestanek je bil sklican zaradi tega, da se čim bolj uskladijo in povečajo napori in delo terena in vojske. Napadi belogardističnih zased so namreč bili vedno pogostejši, postojanke so se do tedaj po vsem terenu že tako zgostile, da je bil ponoči pogled s kakega vrha na celoten dolomitski teren kot pogled na jaslice: same luči okoli belogardističnih postojank, vsepovsod. In namen teh postojank je bil, da nas zadušijo, da nas stisnejo na vse ožji prostor, da nas sestradajo, kajti po hrano smo morali hoditi že 5 do 6 ur daleč in z oboroženim spremstvom. Če bi postavili postojanko še na Lesnem brdu v gradu, bi se mogli gibati povsod le s prebijanjem skozi belogardistične zasede. Zato smo grad požgali. Od belogardističnih postojank smo sedaj bili obkroženi že z vseh strani, ne le z zahoda: z vzhoda Dobrova in Dravljje, z juga Brezovica, Log, Drenov grič, Ligojna, Stara Vrhnika, na zahodu nam je zapirala važno pot postojanka na Koreni, Horjulu, dalje na zahodu so bile postojanke v Šentjoštu in druge postojanke I. legije smrti.

Bili smo v položaju, ko je bilo treba politično delo na terenu in v vojski okrepiti z največjo energijo, kajti šlo nam je že za biti ali ne biti. Na tem partijskem sestanku smo razčlenili celotne politične in vojaške razmere na terenu in v vojski. Tako partijski funkcionarji z okrožja kot vojaški funkcionarji iz odreda smo dobili od Luke in CK KPS le priznanje za dosedanje delo. Treba ga je bilo le še pojačati z vsemi možnimi silami. Dobil sem nalogo, da okrepim delo na terenu, v odredu in zveze z belogardističnimi postojankami. Nekako tiste dni so nam v Grabnu belogardisti z Dobrove ubili našega odrednega obveščevalca Frenka, študenta s Štajerske. Taki uboji niso bili redki in so nas še bolj opozarjali na nevarnost. Sestanka smo se udeležili člani okrožnega komiteja Vrhnika iz vseh rajonov razen iz Logatca.

Takoj smo okrepili vse svoje delo na terenu kot v odredu. Navezal sem še trdnejše zveze, direktne in indirektne, z belogardističnimi postojankami, z ljudmi, ki so v resnici bili prisiljeni in so bili proti beli gardi. V zraku je bilo tedaj, da se nekaj pripravlja proti osvobojenemu dolomitskemu ozemlju. In res začnejo Italijani z veliko ofenzivo proti našemu ozemlju v sodelovanju z vsemi tamkajšnjimi belogardističnimi postojankami. Boji so bili 18. in 19. decembra v ledenem dežju. Del odreda se je umaknil prek žice na nemško stran. Tu smo prišli z dežja pod kap: Nemci so nas napadli, ko smo bili ravno postrojeni. Videli smo, da so že tedaj sodelovali Nemci ob italijanskih ofenzivah proti nam. Še bolj se je to videlo pozneje, marca in aprila 1943.

Sedaj je bilo že laže za naše ranjence, kajti imeli smo že bolnišnico in kmalu je prišel tudi pravi zdravnik dr. Rudolf Obračunč-Cedrik. Tudi pred tem smo imeli zasilne bolnišnice, tudi sanitetnega materiala nam ni manjkalo, le zdravnika nismo imeli. Tako smo imeli v Bezenici zasilno bolnišnico že od julija 1942, ki ni nikdar prenehala. Toda v začetku smo imeli le laike za osebje. Jeseni smo dobili iz Ljubljane v partizane nekega študenta-medicinca. Jeseni je prišel nek živinozdravnik, kar je bilo že bolje. Šele s Cedrikom je prišel prvi zdravnik. Ta pa ni bil potreben le za ranjence, pač pa tudi za partizane, kajti zaradi slabe prehrane smo začeli dobivati že hude avitaminoze: otekline po obrazu itd.

Z novim letom 1943 pa se začena nova aktivnost Italijanov in belogardistov, ki se ni nehala, dokler nas niso prisilili, da smo se umaknili iz Dolomitov. Po drugi strani pa se je začela tudi doba še hujših napadov na belogardistične in italijanske postojanke. Sedaj smo pričeli sistematično z novo taktiko napadanja, oz. okrepili smo taktiko, ki smo jo že prej uporabljali, le da ne tako sistematično. Že prej smo videli, da obzidja ne moremo zavzemati, zato smo napadli Italijane in belogardiste takrat, ko so bili zunaj, na pohodu. To taktiko smo sedaj začeli sistematično uporabljati.

V začetku 1943. leta je prišel v glavno poveljstvo Arsa Jovanović, načelnik Vrhovnega štaba. Skupaj s komandantom odreda Radovanom so v glavnem poveljstvu ponovno analizirali vojaško situacijo in iskali način, s katerim bi se mogli uspešneje boriti proti okupatorju in belogardistom. Konec januarja 1943 smo dobili navodila za taktiko napadanja zunaj postojank: ne sovražnika le čakati, da ga dobimo zunaj, pač pa ga iz postojank tudi izvabiti, potem pa mu prazne postojanke napasti in zavzeti. V štabu odreda smo ta navodila dolgo študirali in iskali poti za uresničevanje. Odred je tudi prešel k praktičnemu uresničevanju te taktike, toda tudi v tem nismo imeli sreče. Okupator in belogardisti so bili zelo previdni. Tako so se razvili boji na področju Korene—Prosece in Ključa, ko so Italijani in belogardisti vozili iz Horjula v Polhov gradec hrano svoji postojanki. Toda tudi to pot brez večjega uspeha. 13. februarja 1943. so napadli Italijani in belogardisti na Samotorici naše enote, h katerim sem prišel s terena isti dan in med katerimi je bila tudi Ronkova četa iz Notranjskega odreda. Italijani so bili odbiti.

Najbolj neprijetna za naš odred je bila belogardistična postojanka na Koreni, ki nam je zaprla celotno gibanje proti zahodu in jugu. Ker teh belogardistov nika-

kor nismo mogli dobiti iz postojanke, je bilo treba napasti postojanko frontalno, čeprav smo se zavedali, kako tvegano je to zaradi našega nezadostnega orožja in zaradi lege postojanke, ki je bila v cerkvi. Napad je bil v noči od 21. na 22. februar 1943. brez uspeha in z velikimi našimi žrtvami. Med drugimi je padel mali Bojan, ki je v Dravljah v gostilni ukradel italijanskemu vojaku revolver in pribežal k nam v partizane. Padel je eden izmed treh bratov-partizanov Miklavcev z Vrhovcev in še več drugih. Skojevci so se odlično borili in padali. To je bil za nas zelo hud udarec: borci so občutili nemoč proti tem postojankam, ki jih je bilo vedno več okoli nas. Veliko dela smo imeli na političnih sestankih, da smo omejili to pričrenjanje malodušja. Po vsaki bitki smo delali analize in na osnovi teh sprejemali v partijo najboljše borce. Ker pa sem decembra 1942. leta postal po odhodu Staneta Kavčiča sekretar okrožnega komiteja vrhniškega okrožja, sem se mogel le malo časa zadrževati v dolomitskem odredu in na horjulskem področju. Biti sem moral tudi na sedežu okrožnega komiteja, ki smo ga imeli Pod čelom, skritega pod zemljo. Tudi sedaj po Koreni sem takoj drugi dan odšel v ta bunker. Toda prišel sem že v položaj, ki je bil še težji kot na Ključu. Zaradi naše prejšnje aktivnosti, ki smo jo izvajali iz tega bunkerja po okolici, predvsem na sami Vrhniki, so belogardisti sklepali, da moramo biti nekje blizu Vrhnike, v okoliških gozdovih. Morda smo bili tudi izdani. Vsekakor so že 24. februarja zjutraj belogardisti po gozdu, v katerem smo imeli bunker, prišli »na lov«. Pred tem so »lovili« po sosednih gozdovih in v bližini nas. Hodili so previdno v strelcih, le od časa do časa je bilo čuti kak strel.

Ker so se bližali direktno našemu bunkerju, smo se pripravili za odpor in beg. V bunkerju smo bili člani okrožnega komiteja in nekaj tovarišev, ki so delali na komiteju: Adolf Malavašič-Zajc, Viktor Klobučar-Kragulj, Janez Žitko, Nande Šinkovec-Petelj, vsi iz vrhniškega rajona, Viktor Grom iz logaškega rajona in jaz. Kragulj in Zajc sta se postavila s pripravljenima puškama v zasedo ob izhodu iz bunkerja tako, da sta bila za belogardiste popolnoma nevidna. Zmenili smo se, da streljata le, če pridejo belogardisti tako blizu, da nas bodo videli. Drugi smo na hitro pospravili bunker tako, da smo imeli glavne stvari v nahrbtnikih, ki smo si jih tudi že oprtali. Prevzel sem nalogo, da bom bunker zažgal, ko ga bom polil z bencinom, ki smo ga imeli za to že pripravljenega v steklenici.

V kratkem času že zaslišimo korake na bunkerju. Naša stražarja sta ostro pazila: če bodo šli naprej, ne da bi vedeli, da hodijo po bunkerju, ne bi streljala. Toda nad bunkerjem so se začeli nekaj vrteti. Ali so slišali lahko bobnenje pod seboj in s tem začutili bunker, ne vem. Vem le to, kar sta mi pozneje povedala Zajc in Kragulj: eden izmed belogardistov je zagledal pred seboj v tleh črno cev od dimnika, ki sicer ni gledala iz zemlje, toda če si prišel čisto blizu do nje, si jo lahko videl. Ko je belogardist strmel v to cev, sta naša stražarja vedela, da nam ni drugega izhoda kot udariti po njih in pobegniti.

Ko zaslišimo v bunkerju strele naših stražarjev, smo vedeli, kaj nam je storiti: vzel sem bencin, polil ves bunker, tovariši pa so zbežali. Začel sem zažigati, toda nobena vžigalica ni vžgala. Poskusil sem z več vžigalicami, toda brez uspeha. Ali sem v nervoznosti zmočil vžigalice ali škatlico, na kateri sem vžigal, ne vem. Ko sem začutil nad bunkerjem že več belogardistov, ki so nervozno vpili okoli onega, ki sta ga naša stražarja zadela, in streljali za našimi tovariši, ki so pobegnili iz bunkerja, sem tudi jaz zbežal. Ker sem priletel kar med več belogardistov, mi ni kazalo drugega, kot da se vržem navzdol po največji strmini, ki je bila pod bunkerjem. Le tu me morda ne bodo zadeli. Če bi tekel po gozdu navzgor, koder so pobegnili drugi tovariši, bi bil najboljša tarča belogardistom. Kljub hudemu streljanju za menoj me res niso zadeli. Privalil sem se v grmovje pod strmino in jim tako ušel izpred oči.

Mislil sem, da bodo tekli za menoj, toda niso. So pač vedeli, zakaj ne. Da bi se rešil, sem namreč moral preteči vso dolino do drugega gozda, kak kilometer. Po

tej dolini pa so bili že skriti belogardisti za vrбами in za okopi ob jarkih. Krogle so žvižgale okoli mene, dumdumke so eksplodirale tik ob meni v tleh. Prebijal sem se s svojo polavtomatsko mavzerico skozi te zasede. Ko sem bil nekako sredi doline, zagledam, da beži pred menoj še nekdo. Bil je Šinkovec. Vedel sem, da morava bežati čim dlje drug od drugega, da ne bova ena sama dobra tarča, pač pa dve slabi. On je tekel na eno stran, jaz na drugo proti gozdu. Pozneje sem slišal, da je bil ranjen, toda se je vseeno rešil.

Ko sem pritekel do hriba, sem z zadnjimi močmi dosegel gozd, kjer nisem bil več tarča belogardističnih krogel. Bil sem popolnoma brez moči, padel sem naravnost na obraz, niti ganiti nisem mogel več. Če bi me tedaj kdo dobil, se ne bi mogel braniti. Le toliko moči sem imel, da sem obraz obrnil ven iz maha, v katerem sem se že dušil. Tako sem ležal kake četrte ure, se počasi razgledal po okolici, kam naj bi bežal, da ne bi puščal sledu za seboj, kajti v gozdu je bil še sneg. Počasi sem zbral toliko moči, da sem odskakal od smrekice do smrekice, kjer ni bilo snega in sem bil skrit pred morebitnimi belogardisti.

Ta pozornost ni bila odveč, kajti čez nekaj časa zaslišim polno glasov, ki so se nervozno bližali. Še bolj se zvijem pod smrekico in opazujem. Čisto blizu so prišli po globoki gozdni poti belogardisti iz Žažarja, ki so tekli na pomoč onim, ki so nas napadli. Niso me opazili.

Tako sem se prebijal počasi skozi gozd vse do popoldneva. Bil sem popolnoma izčrpan in se nikakor nisem mogel nadihati. Šele proti večeru sem prešel prek Vrzdence na Ključ, da sem javil, kaj se je zgodilo. Rešili so se tudi drugi tovariši. Tako smo izgubili svoj bunker, v katerem smo imeli tudi zasilno tehniko: radijski sprejemnik, pisalni stroj in ciklostil. Tu smo sprejemali radijske vesti, jih razmnoževali in ponoči trosili na Vrhniki, pred belogardistično in italijansko postojanko. Tudi tu sem napisal nekaj letakov, ki smo jih razmnožili in razširili po Vrhniki in okoliških krajih. Prav to nas je morda tudi odkrilo.

Od tu smo tudi hodili na sestanke po bližnjih vaseh, sem so hodili aktivisti iz drugih rajonov vrhniškega okrožja. Od tu smo vzdrževali tudi zveze z belogardistično postojanko na Vrhniki. Nekajkrat sem se ponoči sestal zunaj Vrhnike na travniku pod hrasti s tovarišem Lavrenčičem, ki je delal za nas v postojanki. Na zvezo sem hodil tudi v žažarsko postojanko.

Dvanajst dni pred tem napadom na naš okrožni bunker smo doživeli lep uvod v ta napad: Okoli devete ure 12. februarja zjutraj opazimo, da po cesti od Vrhnike proti Ligojni gredo velike enote Italijanov. Gledamo, kaj bo. Nekaj se jih razleze ob jarkih po dolini proti Podlipi, drugi gredo proti Ligojni. Večjo skupino vidimo, da se je ustavila pod vasjo Ligojno na njivah blizu nekega kozolca. Sprva smo mislili, da pripravljajo napad na nas in nas obkoljujejo. Toda pozneje smo videli, da ženejo neke ljudi, s katerimi so se ustavili na teh njivah. Dolgo so se motali tam in mi nismo vedeli, za kaj gre. Naenkrat zaslišimo strele. Še vedno nismo vedeli, kaj naj to pomeni, proti komu je namenjen ta pokol Italijanov. Še manj smo vedeli, ko so se začeli vračati, ne da bi se obrnili proti nam.

Šele pozneje smo zvedeli, da so ustrelili 9 talcev, ki so si morali sami izkopati grob. Med njimi je bil Ivan Rob, moj stari prijatelj še iz dijaških let, s katerim sva dolga leta celo skupaj stanovala, skupaj prebirala svetovne klasike. Dragi Ivan, kakšna igra usode, da si umiral pod okupatorjevimi streli tik pod menoj, ne da bi to vedel, ne da bi ti mogel pomagati! Umrl si stoično, kakor si vedno živel.

Po napadu na bunker okrožnega komiteja smo morali okrožni aktivisti delati v partizanskih enotah, kot sem pred tem že nekaj časa delal. Prešli smo v enote Dolomitskega odreda, vsak v enoto, kjer mu je bilo lažje delati.

Toda nismo več dolgo delali tako. Obroč okoli nas se je v Dolomitih stiskal, okupator in bela garda sta pritiskala vedno močnejše in neizprosno. 17. marca so že pričeli z najhujšo ofenzivo, v kateri so sodelovali Italijani, vse belogardistične postojanke in Nemci. Okupator je pač vedel, da so Dolomiti središče vse partizanske

aktivnosti, kajti tu so bila vsa naša vodstva, partijska, vojaška in IO OF. S tem udarcem so hoteli uničiti ne le Dolomitski odred, pač pa predvsem celotno naše vodstvo. Prav zato je odred nosil na sebi tolikšno težo napadov in žrtev. Ofenziva je trajala do 19. marca. V svojem namenu okupator in belogardisti sicer niso uspeli, toda zadali so nam izredno hude udarce, tako vojski kot tudi na terenu. Tudi po tej ofenzivi so izvajali aretacije na terenu in ljudi gonili v internacijo. Moških somišljenikov na terenu skoraj ni bilo več, kolikor pa jih je še ostalo, so bili popolnoma onemogočeni. Ne le od strahu, pač pa tudi zaradi potrebne previdnosti, kajti belogardistični špijoni in provokatorji so v svojem namišljenem zmagoslavju popolnoma ponoreli.

Naslanjati smo se morali vedno bolj na aktivnost žena, ki niso nikdar popustile. Teh belogardisti niso upali tako množično pošiljati v internacijo.

Vsa nova taktika Dolomitskega odreda proti okupatorju in beli gardi nam spričo takšnega neizprosnega pritiska ni nič pomagala. Sovražnika nismo mogli tolči zunaj postojank učinkovito in jim medtem zavzemati postojanke, pač pa je on proti nam poleg neprestanih manjših izpadov izvajal težke in najširše ofenzive. Malodušnost ni le skrito vrtala po naših borcih, ki so se izredno hrabro borili, vojaške perspektive na dolomitskem terenu so se jim vedno bolj ožile in temnile.

Malodušnost se je lotila tudi štaba odreda, predvsem komandanta Radovana. On je bil stalno v zvezi z glavnim poveljstvom, kjer so skušali najti način uspešnega boja. Ko je prihajal s teh sestankov v odred, je bil vedno bolj malodušen, kajti videl je, da ne more učinkovito voditi odreda. Nismo mu mogli dopovedati, da so tudi objektivne nemožnosti, da ni za vse kriv on sam osebno. Veliko smo o tem govorili v štabu, tudi jaz sem mu to dopovedoval. Ni se dal prepričati. Posebno so ga bolele žrtve, ki so padale v teh ofenzivah: na desetine najboljših borcev je padalo v odred, ki ni presegal števila 300.

V začetku leta 1943 je prišla iz Notranjskega odreda na pomoč še Ronkova četa, z Gorenjske je prišlo kakih 60 partizanov, mobilizirali smo na Vrhovcih in okolici, kajti kopneti je začelo tudi število borcev: namesto padlih ni bilo novih. Toda novi mobiliziranci niso niti vsi imeli orožja. To pa je za partizana najhujše: biti neoborožen pred sovražnikom. Enako nam je primanjkovalo streliva. Počasi smo se spreminjali v »petmetkoviče«. To so borci čutili, in novi mobiliziranci so začeli uhajati domov. Gorenjci niso bili navajeni takšnih razmer: osvobojeno ozemlje, ki je pod nenehnimi udarci sovražnika. Oni so bili navajeni globoke konspiracije, v kateri so se boljše počutili in laže tolkli Nemce. Zato so začeli tudi Gorenjci prehajati nazaj med gorenjske partizane. Neuspeli naš napad na belogardistično postojanko na Koreni v noči med 21. in 22. februarjem in neuspeli napad na belogardistično postojanko v Žažarju v začetku marca, ko je pred odhodom v napad govoril enotam sam Boris Kidrič: vsa ta dejstva so bila vzrok, da je komandant odreda Radovan vztrajal na svoji prošnji za razrešnico, ki jo je že 6. februarja poslal glavnemu poveljstvu. Radovan je dokazoval, da more tu voditi boj le vojaški strokovnjak. Kljub temu, da sem ob njegovi nastavitvi za komandanta bil med tistimi, ki so opozarjali, da rabimo odločnejšega komandanta, sem ga sedaj branil z vsemi silami.

Kolikor se spominjam, je glavno poveljstvo res proti koncu marca rešilo Radovanovo prošnjo in postavilo začasnega komandanta odreda Danila Šoroviča, ki je prinesel vojaške izkušnje iz Črne gore. Toda kmalu se je pokazalo, da nam te izkušnje prav nič ne pomagajo: to je bil popolnoma drug teren kot v Črni gori ali Bosni, pritisk sovražnika pa neprimerno večji.

Tako se je CK KPS in glavno poveljstvo v začetku aprila odločilo, da izprazni Dolomite. Od tod je potem odšlo tudi vse partijsko in vojaško vodstvo. Tik pred zadnjo ofenzivo sem v Dolomitih govoril s Francem Popitom, ki mi je dejal, naj se preselim prek proge na Ljubljanski vrh, češ da je reorganizacija okrožij in da bo to okrožje obsegalo vso Notranjsko vse do Čabra. Kidrič pa mi je dejal, naj še počakam, ker gre za večje spremembe, ni mi pa povedal, za kakšne.

Dne 6. aprila pa sem bil klican h Kelnacu, kjer sta bila že Edvard Kardelj in Boris Kidrič. Povedala sta mi, da sem poslan na Primorsko kot partijski inštruktor v II. operativno cono, mi dala še pošto za PK KP za Primorsko, dala navodila za delo na Primorskem, s seboj sem dobil tudi Dolomitsko izjavo, ki naj jo uporabljam, za Dolomite pa sta mi povedala, da bodo izpraznjeni. Mislim, da drugega izhoda tudi ni bilo in da so Dolomiti opravili svojo veliko nalogo. Opravili so jo častno. Od Centralnega komiteja KPS sem 6. aprila dobil naslednje pooblastilo: Tov. Cene Rovtar je pooblaščen v imenu CK KP Slovenije obiti partijske organizacije v NOV Slovenije v Primorju in izvrševati naloge, ki so mu bile zaupane. Vse partijske organizacije v vojski in na terenu v Primorju mu morajo iti v tem pogledu na roke. Prav tako je tov. Cene Rovtar pooblaščen od CK KP Slovenije, da stopi čim prej v stik s PK Slovenije za Primorje v svrhu njegove obvestitve o nalogi, ki mu je bila poverjena. Smrt fašizmu — svoboda narodu! Za CK KP Slovenije: Krištof (Kardelj).

V posebnem pismu pa mi je tov. Kardelj sporočil: Dragi Cene! V prilogi Ti pošiljam Izjavo, ki jo Ti izkoriščaj med potjo. Kolikor je v PK Primorja nimajo, jim jo pusti.

Poleg tega Ti pošiljam pismo za PK KPS za Primorje, ki ga izroči nekemu od njih, ter propustnico in pooblastilo zate. Srečno pot! S tovariškim pozdravom Krištof.

Kljub temu da sem odhajal iz pekla, sem se težko ločil od teh krajev, kjer sem prvi začel v svojem rajonu organizirati partijsko organizacijo in organizacijo Osvobodilne fronte in katerih sekretar sem bil od začetka do svojega odhoda na Primorsko.

Ko sem prišel na Primorsko, sem prišel v novi svet: iz pekla bratomorne vojne sem prišel med narod, ki je živel in trpel s svojimi borci. Tu izdajstva ni bilo, ni bilo bele garde, tu ni bilo bratomornega sovraštva. S tovarišem Jakom Avšičem sva bila poslana na Primorsko prav za formiranje prvih dveh brigad na Primorskem. Jaz sem šel na Tolminsko, kjer naj bi ustanovili Gradnikovo brigado. Prav na dan ustanovitve smo bili napadeni in utrpeli najhujše žrtve: vsak tretji je padel; od skupine pa, ki sem jo vodil, je padel vsak drugi. Toda ob teh žrtvah ni bilo na terenu škodoželjnega zasmehovanja, pač pa je vse Bovško jokalo.

Borci Dolomitskega odreda pa so večinoma prešli v Šerčerjevo brigado, s katero sem se ponovno srečal, ko smo se prebijali s XIV. divizijo prek Hrvaške na Štajersko in Koroško v hudi zimi januarja in februarja 1944. Če so bili Dolomiti težki, če sem doživel ognjeni krst Gradnikove brigade, pa so bili ti boji še neprimerno hujši in bolj krvavi. V nekaj tednih je bilo pobito skoraj dve tretjini divizije, ki je bila naša najboljša. Med temi borci so bili tudi borci Dolomitskega odreda, ki so se prav tako junaško borili in padali kot v Dolomitih, kjer so nekaj dni za mojim odhodom iz Dolomitov doživeli še eno, poslednjo ofenzivo 12. in 13. aprila 1943. Tedaj jih je vodil že novi komandant odreda Rado Pehaček, ki je aprila in maja vojaško izvedel izpraznitev Dolomitov.

Tako se je končala dramatična bitka v Dolomitih in za Dolomite, kjer sem ves čas deloval politično tako na terenu kot v partizanskih enotah. Začasno smo vojaško Dolomite izgubili, nismo pa jih politično. Pod najhujšim terorjem okupatorja in bele garde so prikrito še gorele simpatije naših namučениh družin za nas, za naš boj, za osvoboditev, za boljši družbeni red. V internacijah pa so izgorevala življenja naših aktivistov in somišljenikov, toda niso vsa izgorela.

Niti boj niti žrtve, ki so jih v toliki meri dali Dolomiti za osvoboditev, pa niso bile zaman. Ne le da so prispevale častno k naši osvoboditvi, pač pa, in to predvsem, je ta boj dvignil visoko zavest teh ljudi: danes tem ljudem ne more več vsakdo ponujati rog za svečo, kot so to delali pred vojno klerikalci in liberalci; gledanje na svet in življenje se je pri teh ljudeh ravno v tem boju visoko dvignilo: na življenje in politiko ne gledajo več skozi religiozna očala, pač pa skozi realne

interese. Danes ti ljudje ne bi več umirali za Kristusa kralja in za boga, za vero. Tudi to je uspeh tega boja.

Seveda pa ti uspehi nikakor ne pogasijo bolečin žrtev, ki so jih dale posamezne družine, katerim so popadali najdražji svojci. Tem ljudem smo dolžni izkazovati stalno pozornost in spoštovanje. Če že oni sami nimajo od svobode toliko, da bi odtehtalo in pogasilo bolečine za mrtvimi, pa imajo vsaj njihovi svojci, otroci od svobode veliko. Saj se je vsa horjulska dolina po vojni tako spremenila in napredovala, da je ne bi spoznal, kdor jo je poznal le izpred vojne. Vemo tudi, da je ta napredek velikokrat prešel ravno tiste borce-kmete, ki so doprinesli največ žrtev. Toda tolažiti nas more to, da so vse te naše spremembe in napredek še vedno v sredi vzpona.

Testament

Marija Mencinger

*Počakajte še toliko, da
si skopljem grob in vam
napišem testament, da se
ne boste pobili zaradi
teh nekaj stvari; samo prosim
vas ne natakните mi papirnatih
copat in ne uprizarjajte prav
nobenega cirkusa in sploh
počakajte še toliko, da se
podpišem, ker prej me pa
res ne smete pokopati.*

Tri žanjice

Črtomir Šinkovec

*Srebrni curek vode se lovi v koritu,
nebo je kot pahljačasto razkošje pava.
Škržati v borih. Murnov je vesela trava,
namaka veter vesla v zrelem žitu.*

*Na njivi tri žanjice v črni ruti
si žalost vežejo v pšenične snope —
o, koliko je takih po ravneh Evrope,
ko orli vojne so pobesili peruti.*

*Med upanjem in strahom fante so čakale
vsa dolga, težka, temna vojna leta,
da vrnejo se in jim srečo prineso.*

*In ko brez njih se iz Trsta vrne četa,
v cvetoče nageljne so zajokale,
od mrtvih, dragih fantov vzele so slovo.*

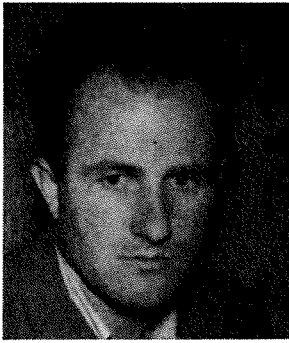
Popotna pesem

Janez Menart

*Dva mlaja nosita napis čez most:
SPOMINSKA PARTIZANSKA VESELICA
Skoz vas gremò. Kot zgrbljena starost
za nizkim zidom sklanja se ženica.*

*Na rjavo prst je šopek položila
iz belih rož in maka in plavic,
zagrebla vtiske mačkinih nožic
in s prsti sivi pesek pograbila.*

*Večer je vse, kar jo, mogoče, čaka.
Kot zgrbljen kip odet v pogrebno svilo
se sklanja nad ožarjeno gomilo,
kjer z lesom križa gnije petokraka.*

Gradivo **Znanilec oboroženega boja z Ostrožnega brda**

Pričevanje **Franci Strle**

Ime Ostrožno brdo daje slutiti, da se je vas razvila na kraju staroveškega vojaškega tabora. Najsi je tako ali drugače, Ostrožno brdo je dandanes pojem za ponosne, trdožive in bojevite Brkince, ki se niso strašili žrtev v boju za svobodo.

Pravijo, da so se brkinski kmetje upirali Italijanom od prvega dne. Znan je upor Ostrožanov in Ostrožank proti italijanski vojski leta 1919. Brkinski ljudje so prihujene zavojevalce šteli za hinavce in verolomneže, za lakomne mevze in goljufe, nevredne zaupanja. Ti pa so zlasti po podpisu rapalske pogodbe vse bolj omejevali pravice Slovencev in Hrvatov, po nastopu fašizma pa razpustili vse njihove politične, kulturne, strokovne in gospodarske organizacije. Najhuje so trpeli revni brkinski kmetje in sezonski delavci zaradi visokih davkov in brezposelnosti, najhujši udarec pa jim je bil prizadejan s postopno popolno odpravo slovenskega pouka v šolah in s prepovedjo slovenskega jezika po uradih in v javnem življenju. Končni namen vseh teh ukrepov je bil: gospodarsko uničiti slovenskega kmeta, ki je bil najštevilnejši sloj na Primorskem, ga izgnati z zemlje in naše kraje poitalijančiti...

Formalno pravno in finančno je ta umazani posel delala banka za obnovo (Ente per la rinascita agraria delle tre Venezie), ki je posojala denar za oderuške obresti in poganjala kmetije na boben. Tako so bile prodane mnoge slovenske kmetije v Harijah, na Turnu, v Bitnjah in drugod, na stoletna ognjišča naših ljudi pa so bili naseljeni italijanski koloni. Trge in mesta so preplavile družine italijanskih uradnikov, oficirjev, podoficirjev in vojaških uslužbencev, v vasi so postopoma prodirali progovni delavci, prometno osebje, čuvaji, oglarji. Brkinski in pivški kmetje so vse to zrlis s solznimi očmi, v prsih pa se jim je nabiral bes.¹ Hujše kot je bilo zatiranje in hujska ko je bila ljudska stiska, močnejši je bil odpor.

Sprva se je odpor kazal v pripovedovanju zgodob na račun požrešnih in strahopetnih tujcev, pa s petjem slovenskih pesmi in s šolsko neposlušnostjo, širil in krepil pa se je s prepovedano slovensko tiskano besedo in z napadi na italijansko osebje. Odpor je dobil krila v splošni državljanski neposlušnosti ob fašističnem osvajalnem pohodu v Etiopijo. Takrat je mnogo slovenskih fantov z vseh koncev Primorske pobegnilo v Jugoslavijo. Z Ostrožnega brda so ušli: Franc Medved (Gujev), Miha in Karlo Kaluža (Paškova), Franc Krebelj (Baštucov), Viktor Krebelj (Lukov), Janez Vatovec (Andrejčev), Karlo in Frane Maslo (Bečanova) in morda še kateri.²

Karlo Maslo je prešel nekdanjo državno mejo septembra 1935 s skupino najmanj tridesetih ubežnikov. Vodil jih je Tone Gržina z Vrvice, ki je tista pota dobro poznal.³ Mejo so prekoračili vzhodno od Gomanjcev in se napatili v Čabar. Tam so bili lepo sprejeti, ko so prišli v Zagreb, pa so bili zelo razočarani, Proustaško usmerjeni mešča-

nje so jim očitali, da so jim prišli odžirat kruh, oblastem, ki so se tedaj že začele nagibati k osi Rim-Berlin, pa so bili tudi odveč. Zato si je Karlo iskal zatočišče pri sorodniku dr. Leopoldu Boštjančiču, odvetniku v Mariboru, ki mu je dal delo na svojem posestvu v Limbušu. Tja se je zatekel po pobegu čez mejo tudi Karlov brat, Frane Maslo.

Karlo in Frane Maslo z delom na posestvu v Limbušu nista bila zadovoljna. Dobivala sta le malo denarja, bila sta pravzaprav hlapca. Ni bilo nobene perspektive. Karlo je poizkušal priti v kmetijsko šolo v Šentjurju, pa je bil prepozen za vpis. Če bi dr. Leopold Boštjančič ubežnikoma želel dobro, bi jima moral omogočiti, da bi se izučila kakega poklica, kar bi bil kot odvetnik lahko storil. Tako pa ju je spravil le v novo razočaranje.⁴ Frane se ni mogel sprijazniti s hlapčevskim odnosom. Hotel je postati delavec, dela pa tiste čase ni bilo.⁵

Take razmere v predaprilski Jugoslaviji so mnoge primorske begunce privedle do tega, da so nasedli lažni italijanski amnestiji in se spet tajno vrnili čez mejo na domove. Med temi je bil tudi Karlo Maslo. Karlo je bil kot najstarejši od enajstih otrok leta 1932 oproščen vojaške službe. Ker pa je bila družina narodno zavedna, kar je mladi Karlo javno izkazoval, pa tudi oče Franc je raje vrnil gostinsko obrt, kot da bi se vpisal v fašistično stranko, so ga 1935 kljub temu vpoklicali. Za beg čez mejo se je odločil že po sprejemu poziva. Na to pa ni polagal pozornosti, saj se nekaterim povratnikom ni nič žalega zgodilo, npr. Poldetu Boštjančiču iz Smrj. Toda to je bila le zvijača. Ko se je Karlo aprila 1937 odpeljal z vlakom do Rakeka in od tam z avtobusom v Loško dolino, tajno prešel mejo in se vrnil na Ostrožno brdo, so ga že čez kakih 14 dni karabinjerji pozvali v Košano in ga zaprli. Potem je bil v zloglasni via Coroneo v Trstu obsojen na 14 mesecev zapora, ki ga je moral prestati v Gaeti pri Neaplju, nakar so ga brez dopusta vtaknili v 113. polk gorskega topništva v Bologno.⁶

Za razliko od Karla, ki si je domišljjal, da mu fašistične oblasti pravzaprav nič ne morejo, saj tako rekoč ni bil vojaški obveznik, pa je bil Frane Maslo pravi vojaški begun. V Jugoslavijo je pobegnil kot pripadnik italijanske vojske, zato na vrnitev kljub razglašeni amnestiji sploh ni pomislil. Ker pa v Limbušu ni imel obstanka, je odšel v Loško dolino. Nastanil se je v vasi Podcerkev. Najprej se je zadrževal pri Baragovih in Andretovih, potem pa se je udomil pri Rihtarjevih, kjer sta z Ludvikom Gregoričem postala kakor brata. Tudi vaška fantovska skupnost ga je sprejela medse kot sebi enakega. Tu pa se začne Franetova revolucionarna šola.

Med revolucionarnimi kmeti in delavci

Pri Rihtarjevih v Podcerkvi je gospodaril Tomaž Sterle, ki ni imel otrok. Bil je zelo dober človek, poštenjak in naprednjak kakor vsi Rihtarjevi. Vnet je bil za javno dobro in z bratom Janezom posebno prizadevno deloval v gasilskem društvu od ustanovitve do svoje smrti. Naglušna sestra Reza je kmalu po poroki ovdovela, zato je Tomaž njenega sina Ludvika Gregoriča imel kot za svojega. Ludvik je bil delavec na žagi v Podcerkvi, vse dokler je še kaj ostalo od nje. Igral je pri godbi hornet, bil član gasilskega društva, sicer pa je bil na daleč znan kot veseljak, ki je imel vedno dosti prijateljev. K Ludviku so zahajali mali bratrance zlasti Lojze in Jakob Sterle (Potoškini) iz Viševka, ki so bili vsi glasbeno nadarjeni in levo usmerjeni. France Sterle-Nino je bil član partije od 1932 in ognjevit komunistični agitator. Vsi štirje so odšli k partizanom med prvimi v Loški dolini. Dalje je k Ludviku zahajal bratranec Vencelj Sterle, ki je bil tudi delavec na žagi. Ta je imel pomembno vlogo pri spravljanju primorskih vojaških begunov čez mejo, ob obeh zmagah kmetov in delavcev v občini pa je bil član volivne komisije, imenovan s strani delavcev.

Rihtarjev Tomaž, njegova žena Terezija in sestra Reza so bili že v letih, Ludvik pa je delal pri podjetniku Žagarju in se za delo na kmetiji ni dosti brigal, zato so

Trije prijatelji emigranti, ki so našli zatočišče v Loški dolini. Z leve proti desni so: Franc Sedmak je živel v Vrhniki, Frane Maslo v Podcerkvi in Frane Trenta v Starem trgu

pri Rihtarjevih radi jemali v hišo koga, da jim je kaj pomagal. Grunt je bil velik in hrane ni nikoli manjkalo. Tako so radi vzeli k sebi tudi Franeta Masla. Pravzaprav ga je v hišo privedel Ludvik in Frane je pri Rihtarjevih imel prav take pravice kot njegov gostitelj. Imel je tam svojo omaro in posteljo,⁷ kmečke hrane mu ni manjkalo, delal pa je lahko le toliko, kolikor se mu je ljubilo.

Iz Podcerkve je Frane vzdrževal zvezo z domačimi na Ostrožnem brdu. Prav tiste čase je bilo tihotapstvo v Loški dolini na višku. Tihotapci so bili odlično organizirani, podkupovali so oblastva in obmejne stražnike, tako da jim nihče ni mogel do živega. Seveda je treba med tihotapci razlikovati tiste, ki so v rokah imeli denar in vse niti, kapitaliste, in tiste, ki so z vodenjem konj čez mejo nosili le glavo na prodaj in so bili v tej družini pravzaprav proletarci. Ti zadnji so skoraj brez izjeme sovražili Italijane in so se pozneje skoraj vsi brez razlike opredelili za osvobodilni boj. Zvečine so bili odlični partizanski borci. S konji čez mejo, mnogokrat so jih gnali tudi po sto in več, so hodili navadno v najslabšem vremenu, v dežju, sneženju in viharju, ko so italijanske obmejne straže, financarji in fašisti čepeli lepo na toplem. Zato so bili skoraj redno premočeni, enkrat pa so v globokem snegu celo opešali in sta dva zaradi tega umrla. Dom Bečanovih na Ostrožnem brdu je bila ena od hiš, kjer so se vedno lahko okrepčali, posušili in odpočili brez skrbi, da bi jih kdo izdal in da bi prišli v roke Italijanom. Bečanova hiša je bila močno obzidana kakor nekakšna trdnjava. Preden bi Italijanom uspelo priti vanjo, bi morali povzročiti dosti hrupa, tako je bilo vedno dovolj časa, da se nezakoniti »turisti« pravočasno umaknejo na varno.

Po svojih tovariših, podcerkovskih fantih, ki so gonili konje čez mejo, je bil Frane Maslo na tekočem o vsem, kar se je dogajalo v domačem kraju in domači družini. Nekajkrat je tudi sam skrivoma prišel domov, s tem pa je veliko tvegala.⁸ Sicer pa je Frane poizkušal dobiti delo na žagi. Stanko Truden (Hlepinov) je šel dvakrat vprašat na Korletovo žago, če bi se za Franeta našlo kako delo, pa ni bilo nič. Več sreče sta imela Franetova begunska tovariša Franc Sedmak, ki se je poročil v Vrhniki pri Baštkovih⁹ in dobil delo na žagi v Markovcu in Frane Trenta (Kislanov iz Nadanjega sela), ki se je zaposlil na žagi Karla Kovača v Starem trgu. Seveda so bili ti trije beguni dobro med sabo povezani in dobri prijatelji. Razume se, da so bili vsi trije protifašistično usmerjeni, brez vpliva na Franeta pa tudi ni ostalo tedanje revolucionarno vrenje med delavci in kmeti v Loški dolini.

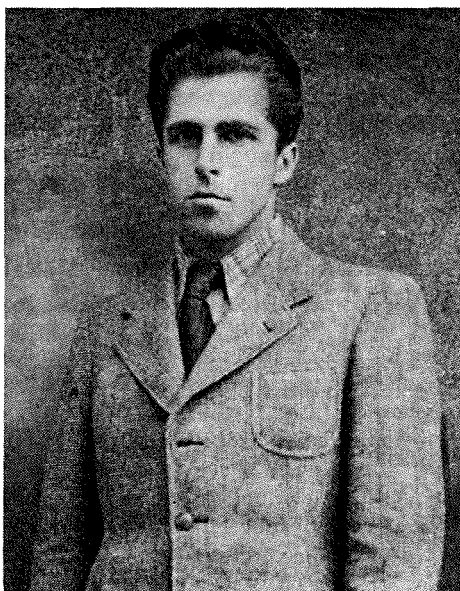
Loška dolina je znana po svoji »rdeči republiki« iz novembra leta 1918, ko so nezadovoljni vojaki po vrnitvi z razsule fronte pregnali žandarje in odpravili osvraženo oblast. Pobudniki tega upora so bili udeleženci oktobrske revolucije, ki jih

Francelj Sterle, Rihtarjev iz Podcerkve, odbornik kmečko-delavske občine, aktivist in organizator vstaje v vaseh Podcerkev, Dane, Klance in Gorenje Jezero, ki so ga Italijani ustrelili 29. julija 1942

ni bilo malo, in levo usmerjeni socialisti. Iz volilnih rezultatov za konstituanto je razvidno, da so komunisti v Ložu, kjer je za poslanca kandidiral udeleženec oktobrske revolucije Franc Zabukovec, dobili veliko privržencev. Še večji uspeh so dosegli na občinskih volitvah 28. aprila 1920, ko je bil za župana v Ložu izvoljen komunist Ivan Bravec-Žan, ki pa je moral po desetih dneh na pritisk okrajnega glavarstva odstopiti. Po izglasovanju zakona o zaščiti države so začeli žandarji hudo preganjati komuniste in njihove somišljenike. Tako jim je uspelo revolucionarno gibanje zatreti za dobrih deset let. Toda leta 1932 je France Sterle-Nino po navodilih novega pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo organiziral partijsko organizacijo v Loški dolini po sistemu trojk. Prvo trojko je vodil sam, člana pa sta bila še Andrej Švigelj in Franc Jernejčič iz Loža. Drugo je vodil Franc Jernejčič, člana pa sta bila še Janez Prevec iz Loža in Janez Žnidaršič iz Podcerkve. Tretjo celico je vodil Andrej Švigelj. S Sterletom pa je bil povezan tudi Ivan Bravec-Žan, ki je tudi imel nalogo, da organizira svojo trojko.¹⁰ Bravec je redno zahajal k Franceljnu Sterletu (Rihtarjevemu) iz Podcerkve. Bila sta velika prijatelja in nedvomno je bil tudi ta povezan v organizaciji prvih komunistov v Loški dolini. Za to govori zlasti njegovo marksistično in komunistično delovanje, vse dokler ga Italijani niso ustrelili na Ulaki 29. julija 1942, ko so se hvalili, da so dobili v roke in usmrtili človeka, ki je bil komunist 10 let. Po njegovi zaslugi so imeli klerikalci v Podcerkvi le malo pristašev.

Seveda je bila partijska organizacija v Loški dolini z znanim notranjskim procesom razbita. Franceta Sterleta-Nina so zaprli in obsodili, članstvo pa je ostalo brez povezave z vodstvom v Ljubljani še tudi potem, ko se je Nino vrnil iz zapora. Začenja pa se tedaj predvsem ideološko delo. Namesto trojk so v Ložu ustanovili marksistični krožek, ki se je vse bolj širil in pridobival na veljavi. Temu se je pridružil tudi napredni Janez Hribar. Za politično akcijo so izrabljali zlasti izbruh

Frane Maslo, Bečanov z Ostrožnega brda, neposredno pred začetkom aprilske vojne 1941

španske revolucije, tekstilno stavko v Kranju in Mariboru in drugod. V okviru rdeče pomoči so zbirali prispevke za pomoč republikanski Španiji, za pomoč stavkajočim in za pomoč zapornikom v Sremski Mitrovici. Nadvse pomembna pa je bila usmeritev na kmečko-delavsko gibanje. Za njegovo uveljavitev je bila še zlasti pomembna stavka delavcev na Korletovi žagi septembra 1936. Stavkajoče so podprli delavci drugih žag in večina kmetov. Po temeljiti razčlembi stavke je vodstvo kmečko-delavskega gibanja ugotovilo, da ima opozicija možnost za zanesljiv uspeh na občinskih volitvah tako v Ložu kot Starem trgu.

Občinske volitve so bile razpisane za 25. oktober 1936. V občini Lož so kmetje in delavci zmagali brez večjih težav. Pomembnejša od te pa je bila zmaga v občini Stari trg pri Ložu, kjer so klerikalci poprej imeli v rokah občinske vaje neprenehoma 42 let, dasiravno je bila zmaga kmetov in delavcev zelo tesna (le za 30 glasov večine). Kmetje in delavci so tako dobili svojega župana Jožeta Mlakarja, v občinskem odboru pa so imeli dvetretjinsko večino (16 odbornikov, klerikalci 5, liberalci 3). Iz Podcerkve je bil v odboru Matevž Hace. Ljudstvo je bilo navdušeno in je ob spremljavi loške godbe pelo marsejezo. Žandarjem je uspelo povorko zaustaviti in ljudi pripraviti, da so se razšli, šele na pudobskem mostu.

Klerikalci pa se s porazom niso hoteli sprijazniti. Najprej so govorili, da so volilni rezultati nezakoniti, češ da so kmetje in delavci dosegli prepričljivo večino (30 glasov). Tu pa se ni dalo nič iztržiti, zato je klerikalna bančna uprava 1. septembra 1937 izvedla komasacijo (združitev) občin Stari trg in Lož. S tem manevrom ji je bilo mogoče predčasno razpisati nove občinske volitve. Klerikalci so s to potezo hoteli kaznovati zlasti meščane Loža za njihovo tolikokrat izraženo revolucionarnost, ker pa so novi občini pridodali nekaj izrazito klerikalnih vasi iz cerkniške občine, so se nadejali tudi zanesljive zmage. Toda ušteli so se. Novi župan in občinski odbor, v katerem so imeli kmetje in delavci dvetretjinsko večino, je izvajal program socialne pravičnosti ter si tako še bolj pridobil naklonjenost ljudstva.

Na volitvah 27. marca 1938 so klerikalci znova doživeli poraz. Kmetje in delavci so kljub volilnim goljufijam dobili 519 glasov in s tem premagali klerikalce za 27 glasov. Poslej so imeli kmetje in delavci v občinskem odboru 25 odbornikov, klerikalci pa samo 5. Župan je bil še naprej Jože Mlakar, blagajnik Franc Plos, ki je

postal član partije leta 1941, vas Podcerkev pa je zastopal v občinskem odboru Francelj Sterle.¹¹

Ob obeh volitvah, zlasti pa zadnjih je prišlo do tako imenovanega preštevanja. Agitacija in politično delo z volivci sta bili tako intenzivni, da je vodstvo kmetov in delavcev natančno vedelo, na koga lahko računa, kdo se še utegne premisliti ali vzdržati glasovanja in kdo bo volil za klerikalce. Vse to ni moglo ostati brez vpliva na Franeta Masla, ki je ta drugi volilni boj sodoživljal v osrčju dogajanja, v eni izmed vasi, ki so odločile volilno bitko.

To pa ni bilo še vse. 3. septembra 1939 so delegati ljudske fronte, zbrani v Celju, svoje gibanje preimenovali v zvezo delovnega ljudstva Slovenije. V pozivu »Kaj hočemo?« so se zavzeli za svobodo in enakopravnost slovenskega naroda, za demokratske pravice, za boljše življenjske razmere, proti vojni in vojnim hujskačem, za trdno in miroljubno zvezo balkanskih narodov in za naslonitev na Sovjetsko zvezo. Policija je novembra 1939 zaprla 92 podpisnikov tega poziva, med njimi Janeza Hribarja, ki je bil en mesec interniran v Ivanjici. Janez Hribar in Franc Sterle-Nino sta bila od leta 1934 povezana z vodilnimi komunisti v Ljubljani, Hribar pa je bil avgusta 1939 tudi formalno sprejet v KPS. 30. decembra 1939 se je že udeležil partijske konference v Joštovem mlinu pri Celju. V začetku leta 1940 sta bila sprejeta Matevž Hace in Feliks Razdrih, v začetku leta 1941 pa še Franc Plos in Franc Levec. Z vodstvom v Ljubljani so vzdrževali redne zveze. Tako so si zagotovili predvsem stalen dotok marksistične literature.

Anton Prevec-Dimač pa je v Ložu organiziral aktiv SKOJ. Člani so bili: Zgoncevc Rafeln, Ivan in Jože Vidmar (Kutežova), Tone Repež, vsi iz Loža, Ivan Paternost in Ivan Mlakar iz Starega trga, dve dekleti iz Vrhnike pri Ložu, neki fant iz Kozarišč, ki ni redno hodil na sestanke, najbrž pa tudi Vinko Hace-Točkov iz Podcerkve, ki se je v Starem trgu izučil za kovača, in morda še kdo. Na sestanke aktiva je hodil Ervin Dolgan-Janez, inštruktor pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo, ki ga je leta 1940 v KPS sprejel Pavle Zibelnik-Pajo. Dimač pravi, da je Ervin Dolgan na njihove sestanke leta 1940 prišel dvakrat, Ervin pa mi je opisal en sestanek na Križnem vrhu, enega blizu Knežje njive, enega pa pri Sv. Ani. Iz njegovega opisa se da sklepati, da je na sestanke skojevcev v Lož prišel še tudi po italijanski zasedbi, ker omenja Smelega.¹²

Tako je Loška dolina pripravljena pričakala usodne dni, z njo vred je velike dogodke pričakal tudi vojaški begun Frane Maslo z Ostrožnega brda. Njegovo pripravljenost na oboroženi boj pa ni mogoče pripisati le vplivu revolucionarno osveščenega okolja v Loški dolini, ampak jo je deloma prinesel že tudi iz Brkinov. V te kraje je v tridesetih letih zahajal s starši njegov vrstnik Pinko Tomažič. Vpliv tega mladega komuniste v Brkinih je bil zelo močan. Na Sp. Bitnjah pa je bil doma jurist in pisatelj Ivan Grahor, ki je bil Regentov kurir, pa tudi bratje so bili napredni in zelo ugledni. Še posebej pa je nanj vplival kovač Jože Urh-Garžon iz Posrtvice, ki ga je Frane rad hodil poslušat, z Garžonovim sinom Jožetom, svojim vrstnikom, pa sta bila velika prijatelja.¹³

Čas velikih odločitev

Na cvetno nedeljo v zgodnjih jutranjih urah (6. aprila 1941) so nemški bombniki brez vojne napovedi napadli Beograd, tovarne, mostove in druge cilje. Temu je sledil napad suhozemne vojske iz Avstrije, Madžarske in Bolgarije. Italijanska vojska je zasedla obrambne položaje in do bojev na italijansko-jugoslovanski meji ni prišlo, če izvzamemo nekatere samovoljne sunke okrepljenih jugoslovanskih mejnih straž. Tako so graničarji z Ostrega vrha vdrli čez mejo, zavzeli neko vojašnico in si nabrali italijanskih bomb.

Zaradi hitrega nemškega prodiranja, delovanja pete kolone ter odredbe štaba 7. armade z dne 9. aprila 1941, naj se triglavska divizija, triglavski planinski odred

in vse druge enote dravske divizijske oblasti umaknejo na jug proti Karlovcu, ki je povzročila pravo malodušje, je prišlo do razsula. Rezervisti so v noči na 10. april zapustili bunkerje, se preoblekli in odšli na domove. Istega večera je vojska razstrelila borovniški viadukt, v Loški dolini pa pudobski in nadleški most, zažgala skladišča in podobno.¹⁴

Janez Hribar, ki je po nalogu CK KPS zbiral prostovoljce, je 10. aprila 1941 sporočil sklep, naj prostovoljci odrinejo proti Novemu mestu. Ta akcija pa ni uspela zaradi vsem očitnega razkroja v vojski. Na to pot je krenil menda le on sam.¹⁵ Istega dne je iz Ljubljane odšlo tudi devet članov CK KPS, ki so bili kot prostovoljci namenjeni v Novo mesto, a so že pri Trebnjem naleteli na znake notranjega razsula jugoslovanske vojske ter izvedeli za razglasitev NDH. Že naslednjega dne (na veliki petek) je bila pod vodstvom Franca Leskoška blizu Trebnjega kratka seja, na kateri je bilo sklenjeno: 1. da je treba takoj začeti zbirati orožje, ki ga je odmetavala razpadla vojska, 2. takoj začeti razkrinkavati politike in generale, ki so izdali domovino, 3. da se morajo takoj vrniti vsi člani CK na svoja mesta in se v politični akciji spopasti z okupatorjem in 4. da morajo vsi kompromitirani člani takoj v ilegalo.¹⁶ Za delovanje komunistov v Loški dolini je bil najpomembnejši prvi sklep.

Menda se je Janez Hribar še tega dne (11. aprila 1941) vrnil v dolino in hitro s kolesom obletal vse zanesljive ljudi: komuniste, kandidate, skojevce in njih somišljenike, naj začno zbirati orožje, strelivo in vojaško opremo.¹⁷ Slišal sem očeta, ki je fantom, pravkar došlim iz razpadle vojske, priporočal, naj orožje spravijo, ker bo prišlo še prav. Jakob Kotnik (Andreto) je na prigovor mojega očeta, če je orožje skrnil, odgovoril, da je na varnem, takoj drugi dan pa sta šla s Potonovim Francetom s Klanc na vozičku proti Travni gori v neko vas. Tam je Jakob vzel skrito puško in puško svojega vojaškega tovariša, Potonov France pa je naložil puškomitraljez in še eno puško. Nazaj grede sta na Bloški polici zašla med italijanske vojake. Da sta se rešila hude nevarnosti in zagate, sta z vozičkom zapeljala v neki skedenj ter skozenj po vrtu proti Šteberku. Tako sta srečno prelisčila Italijane.¹⁸ Na veliko soboto me je oče vzel s seboj v Vrhniko pri Ložu, kjer se je bil ob razsulu preoblekel in si izposodil civilno obleko. Tam mi je v nahrbtnik naložil vojaško uniformo, vzel pas in konzerve, Štorovemu iz Vrhnike pa dejal: »Puško pa spravite! Čisto nova je, samo cev sem prečistil od vazeline. Odlično orožje je. Prišlo bo še prav...« Jaz, ki bi bil puško rad vzel, sem moral domov z dolgim nosom, oče pa je ostal v Vrhniki, kjer je imel važne dogovore s komunističnimi somišljeniki.

Akcija za zbiranje orožja je bila izvedena predvsem s prigovarjanjem, da bo orožje prišlo še prav. Dasiravno ni bila posebej organizirana, je dala lepe rezultate. Tako sta Anton Prevec-Dimač in Ivan Gornik (Pavličkov) iz Loža odnesla na varno 21 zabojev municije in nekaj defenzivnih bomb, brata Tone in Milan Janežič sta v Markovem hribu skrila 3 mitraljeze, 2 puški in nekaj zabojev municije, Vinko Potecin iz Starega trga mitraljez, 2 puški in municijo in podobno. Orožje so zbirali zlasti mladinci.¹⁹ Naše ljudstvo je s svojim naravnim čutom za to, kaj je prav in potrebno, rešilo veliko večino orožja, streliva in vojaške opreme.

Čeprav so enote generala Romera zasedle Ljubljano že na veliki petek zvečer (11. aprila 1941), pa so v Loško dolino previdno in bojzljivo pritipale šele na veliko soboto okoli poldne. Vzrok za to je bilo splošno streljanje, ki se je začelo, kakor hitro je mladina prišla do orožja. Vencelj Sterle in Tone Pavlič, ki sta streljala na Grabnarjevem dvorišču, sta na vprašanje, zakaj streljata, odgovorila: »Zato, da bova preplašila Italijane...« Pavlič je Italijane še posebno sovražil, ker so ga bili kot tihotapca ujeli, ga dolgo držali v zaporih in z njim grdo ravnali. Ko jih je videl prihajati v koloni, jih je hotel kar sam napasti, kar so mu sosedge komaj preprečili.

Italijanska vojaška beguna Frane Maslo in Frane Trenta nista smela čakati italijanske vojske. Zato sta se na veliki četrtek zvečer (10. aprila 1941) skupaj s Katico Ilenič napotila proti Beli krajini. Iz Starega trga pri Ložu čez Novo vas do Ribnice

Katica Ilenič, po prihodu iz zapora v septembru 1943. Italijansko vojaško sodišče jo je 6. septembra 1943 obsodilo na dosmrtno ječo

na Dolenjskem jih je z vozičkom potegnil Knavsov Slave iz Podcerkve. V Ribnici so prisedli k umikajočim se žandarjem do Kočevja, v Kočevju pa so poiskali nekega prebežnika s Primorske, ki jih je z vozom odpeljal do Brezovice pri Starem trgu ob Kolpi. Na poti so jih ustavljali oboroženi Kočevjarji. Na vsakih deset metrov je bil en oborožen petokolonaš, v vsaki desetini so imeli po dva puškomitraljeza, postavili pa so tudi dvojne vislice za Slovence, ki so se jim zamerili. Naši trije beguni so si pomagali z lažmi, češ da hočejo živeti pod nemško zasedbo. K temu je največ pripomogla Katica, ki je znala nemški. Tako so se srečno prebili do Bele krajine in na veliko soboto zvečer prišli na dom Katice Ilenič v Kvasico pri Črnomlju.²⁰

Frane Maslo je iz Kvasice nazaj v Loško dolino odšel že čez osem dni. Kmalu za njim se je na delo v gostilno Miloša Benčine v Stari trg pri Ložu vrnila tudi Katica, Frane Trenta pa je ostal na Katičinem domu v Kvasici ter se tam skrival do odhoda v belokranjsko četo. Že maja meseca 1941 je bil oborožen z mavzerico, bombami in s pištolo efenko. Spal je največ po zidanicah in v gozdu ter izvajal razne akcije.²¹

O tem, kje se je Frane Maslo skrival po vrnitvi iz Bele krajine, s kom se je sestajal in kaj se je pogovarjal, ni natančnih podatkov. Dokazano pa je, da so Italijani takoj po zasedbi Notranjske in Dolenjske za njim razpisali tiralico. Na tekočem je bil tudi glede gesla, da je treba zbirati orožje, saj so o tem podcerkovski fantje in Franetovi prijatelji tako rekoč javno razpravljali. Dokazano je tudi to, da je Frane kmalu po povratku v Loško dolino odšel na Ostrožno brdo. Ko je prišel tja, so se begunci iz pivških vasi, ki so jih italijanska vojaška oblastva izselila s področij domnevnih vojaških operacij, ravno začeli vračati na domove. Pri Bečanovih se je še mudil Frane Volk, Polovnikov iz Bača, ljudje pa so takrat sadili krompir. V pogovoru o hitrem zlomu Jugoslavije je Frane dejal, da ni več daleč čas, ko se bo treba proti Italijanom boriti z orožjem in zato se je treba na to takoj pripraviti.²² Ta njegova izjava je bila popolnoma v skladu s takratno oceno komunistov. Kaže, da jo ni izrekel le v svojo tolažbo, ampak je prenesel tisto, kar je bilo med naprednimi ljudmi v Loški dolini že splošno znano.

Pivčanje so takrat na veliko kupovali puške po Loški dolini. V začetku so za mavzerice dajali po 500, kasneje pa je bilo treba zanje odšteti po 1000 lir. Tone Hace (Točkov) je ob kapitulaciji Italije v Ilirski Bistrici dobil popolnoma novo mavzerico, kar pomeni, da so jo tja prenesli protifašistično razporejeni Brkinci.²³

Frane Maslo je kupil steyer pištolo od Uleta z Goričic. Stalno je imel pri sebi tudi malo četniško bombo. Eno puško (mavzerico) mu je dal Jože Hace (Točkov), ki jo je našel na smreki v nadleški gmajni, eno (tudi mavzerico) je dobil pri Baragovih, eno pa mu je dal (manlicherico) Vencelj Sterle (Rihtarjev).²⁴ Franca Žnidaršič (Samper-tova) ga je videla v Sampertovi kolnici, ko je čistil puško. Šla pa je z njim tudi na Jerančetovo gmajno in tam sta pretaknila vse grme, ker je bil neki bivši žandar povedal, da je tam pod neki brinov grm spravil dve puški. Vendar pa sta iskala zaman.²⁵

Frane Maslo se je tedaj skrival po skednjih. Velikokrat je prenočil na Bločenovi kašči, sicer pa je svoja prenočišča pogosto menjal. Javno se ni kazal več. Videvali so ga le njegovi zvesti prijatelji.

Po italijanski zasedbi je bila partijska organizacija v Loški dolini še številčno šibka, a imela je široko podporo v ljudstvu. Vseh 25 odbornikov kmečko-delavske liste in brezštevilni preizkušeni agitatorji iz dveh uspešnih volilnih bojov so bili tolmači in izvrševalci njenih idej. Zraven tega so na plano stopali mladi ljudje-skojevci, ki so delovali neustrašeno. Po njihovi zaslugi sta 1. maja 1941 na velikih lipah v Starem trgu in Igavasi zavihrali dve zastavi, na razvalinah loškega gradu pa so visele velike rdeče črke SSSR. Partija pa je bila tudi dobro organizirana. Imela je stalne in hitre zveze z vodstvom v Ljubljani. Šofer Pečnikarjevega avtobusa, ki je vozil iz Ljubljane prek Lašč, Nove vasi in Loža v Prezid in Gerovo, je bil prekaljeni komunist Nace Voljč-Fric, znan tudi kot robijaš iz Sremske Mitrovice. Ta je skrbel za redno dostavo literature, propagandnega gradiva in osebne zveze. Tiskovine je prevažal v kantah za olje z dvojno stransko steno ali pa kar v poštnih vrečah. Tisto, kar so tajne tehnike in tiskarne natisnile v Ljubljani, je prišlo v Loško dolino še isti dan. Tako so bili komunisti in njihovi somišljeniki o vsem hitro obveščeni pa so tudi za ustanovitev protiimperialistične fronte izvedeli še pred 1. majem 1941.²⁶

Protiimperialistična fronta, poznejša OF, je bila osnovana 27. aprila 1941 s temeljno usmeritvijo na boj proti okupatorju, za osvoboditev in združitve vseh Slovencev. Konec aprila 1941 je CK KPS izdal proglas, v katerem je bilo zapisano, da se mora združiti vse slovensko ljudstvo v skupno narodno fronto proti imperialističnim okupatorjem in zatiralcem. V 1. točki je nastopil proti razkosanju in zasužnjenju Slovenije, za neodvisnost in združitve slovenskega naroda. To pa je bil tisti del programa KPS, ki je Franeta Masla, primorske rodoljube, kar so bili italijanski vojaški beguni prav gotovo, in 20 let zatirano primorsko ljudstvo še posebej privlačeval. Ni pomembno to, ali je Frane Maslo bil ali ni bil neposredno povezan z revolucionarno avantgardo slovenskega naroda, važno je le to, kako je sprejemal njena gesla in jih dalje širil. Da pa je to zares delal, je izpričano z mnogimi njegovimi junaškimi dejanji in naposled tudi z njegovo junaško smrtjo.

Frane Maslo je bil tistikrat v nemajhni osebni stiski. Prvič se je moral skrivati kot preganjana zver, drugič pa je bil v tistih letih, ko moški začno misliti na družinsko skupnost. Katica Ilenič je imel zelo rad. Govoril je, da jo bo odpeljal na Ostrožno brdo. Prijatelj Frane Trenta ga je rotil, naj tega ne stori, ker je na vidiku vse kaj drugega kot ljubezen. Ta bi bila v takratnih razmerah za italijanskega vojaškega beguna lahko usodna.²⁷ Toda prav zaradi vsega tega je spoznal, da brez narodove svobode ne more biti osebne sreče ne zanj in ne za druge.

Lahko bi rekli, da takrat ni imel pravega obstanka. Bil je razpet med Ostrožnim brdom, Loško dolino in Belo krajino. Katica pravi, da je v Belo krajino prišel še nekajkrat, že sredi maja pa je prišel drugič na Ostrožno brdo. Vsa ta pota pa je naredil peš ali na konju, saj ni smel uporabljati javnih prometnih sredstev.

Kolikokrat je prišel na Ostrožno brdo, dandanes ni mogoče natančno ugotoviti. Kristina in Lojze vesta povedati, da je že kmalu po prvem prihodu prinesel s seboj tudi letake in vest o ustanovitvi Osvobodilne fronte. Prinesel je tudi puške in v gmajni vadal mlajše brate v streljanju. Nekaj pušk je imel skritih v Suhorskem zvoniku, kamor jih je vzel v hrambo zavedni duhovnik Milko Margon. V gmajni na Ogencah je hranil nekaj samokresov, mavzerk in avstrijskih pušk.²⁸

Nemogoče je verjeti, da je bilo zbiranje orožja, predvsem pa prenašanje v Brkine s strani Franeta Masla naključno, četudi nimamo natančnih dokazov o njegovih zvezah s tistimi, ki so pripravljali oboroženi boj. Frane je vendar tvegat življenje, življenje pa se tvega samo za velike skupne koristi, ne pa za kakšno osebno zabavo.

Dokazano je, da so bili komunisti in njih somišljeniki v Loški dolini hitro obveščeni o ustanovitvi OF. Dobili so tudi prvo številko Slovenskega poročevalca, ki je izšla kmalu po 10. maju 1941, potem pa redno vse nadaljnje in vso drugo literaturo. Iz Loža je šlo to gradivo po osebnih zvezah na vse strani. Zanimivo je, da sta Ivan Vidmar in Tone Prevec-Dimač že iz časov pred italijansko zasedbo literaturo dostavljala k Tonetu Šraju-Aljoši v Novo vas in celo h Gačniku v Velike Lašče, sedlar Ivan Čepon pa jo je spravljat v Hotederšico pri Logatcu, Franc Kordiš s Poljan jo je nosil v Loški potok, veliko literature pa je šlo tudi v Podcerkev. Za ta okoliš je Francelj Sterle takoj po italijanski zasedbi na Klancah ustanovil vojni komite. Sestajali so se pri Potonu.²⁹

Janez Hribar in Franc Levec sta se 27. maja 1941 udeležila partijske konference KPS v Borovnici. Na njej je Miha Marinko podal smernice za popularizacijo programa OF, za ustanavljanje odborov OF, za zbiranje orožja in za hitrejšo pripravo na oboroženo vstajo, za zbiranje podatkov o okupatorju, njegovi oborožitvi, morali itd. Na tej konferenci je bil ustanovljen okrožni komite KPS za Notranjsko in okrožni odbor OF za Notranjsko. Posledica vsega tega je bila organizacijsko širjenje partije in intenzivno delo pri postavljanju odborov OF.³⁰ Nedvomno pa so bili v času po tej konferenci in do nemškega napada na Sovjetsko zvezo storjeni tudi prvi koraki kot priprava (sondiranje) terena za organiziranje partije in razvoj osvobodilnega gibanja onstran nekdanje državne meje in to v propagandnem smislu. Dokazano je namreč, da je Frane Maslo prvo literaturo na Bač in na Ostrožno brdo prinesel že precej pred prihodom Ervina Dolgana-Janeza na to področje.³¹

Prihod Ervina Dolgana in Maslovi

Pred vojno Komunistična partija Slovenije ni vzdrževala zvez s komunisti na Primorskem. Kar je teh zvez obstajalo, si jih je pridržal neposredno organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič. Z zasedbo in razkosanjem matične Slovenije pa so nastali pogoji za uresničitev gesla o osvoboditvi in združitvi vseh Slovencev, torej tudi za organiziranje KPS na vsem slovenskem narodnostnem ozemlju. Glede tega je dalo posebno jasno usmeritev posvetovanje KPJ, ki je bilo v začetku maja 1941 v Zagrebu, ko je KPS dobila naslednjo nalogo: »Zbirati slovenski narod v vseh okupiranih področjih, in to tudi v tistih, ki so bila v prejšnji imperialistični vojni ugrabljena Sloveniji, za borbo proti okupatorju in okupatorskim zločinom... Slovenski komunisti morajo biti tista vez, ki bo povezovala borbo slovenskega naroda z borbo vseh drugih jugoslovanskih narodov za njihovo nacionalno in socialno osvoboditev...«³² Pristojnost Komunistične partije Slovenije kot sestavnega dela KPJ se je tako razširila na primorsko in koroško ozemlje in to še pred napadom fašistične Nemčije na Sovjetsko zvezo. To zelo lepo dokazuje Dedova (Georgija Dimitrova) brzojavka CK KPJ z dne 23. avgusta 1942, v kateri je rečeno: »Sporočite skupini KPS na območjih, kjer stoletja živijo Slovenci in Hrvati — Istra, Trst in druga, da je tam razvijanje partizanske vstaje ne samo pravilno ampak tudi nujno...«³³

Ervin Dolgan-Janez, organizator vstaje v okolici Pivke, Ilirske Bistrice in Brkinov

Tako je bilo dokončno razrešeno vprašanje o pravici do samoodločbe slovenskega naroda med Komunistično partijo Slovenije in Komunistično partijo Italije, ki je to pravico načelno priznala že v moskovski izjavi 1934, dejansko pa ni naredila nič za praktično uresničitev te pravice, predvsem pa je bila taka razrešitev velikega pomena za razvoj osvobodilnega gibanja na Primorskem in za njegovo organiziranost. Tu pa za Brkine oziroma južno Primorsko stopa v ospredje Ervin Dolgan, s partizanskim imenom Janez.

Ervin Dolgan-Janez je bil rojen 13. aprila 1923 v Ilirski Bistrici, leta 1937 pa se je prišel v Ljubljano učiti mizarske obrti, kjer se je vključil v napredno mladinsko gibanje. Stanoval je pod Šišenskim hribom pri Kolmanu, ki je bil komunist. Tu ga je obiskoval Tone Tomšič, ki je mlada leta preživel na Baču pri Knežaku, tako da sta bila pravzaprav rojaka. Tako je bil Ervin zelo zgodaj vključen v pokrajinski komite SKOJ za Slovenijo in povezan s CK KPS. Ta okoliščina pa je pomagala, da ga je Tone Tomšič predvidel in pridobil za politično in organizacijsko delo na Pivki, Brkinih in v Istri. Ob istem času je Tomšič poslal na Primorsko še Oskarja Kovačiča-Tonija, člana CK KPS, in njegovega brata Leva Kovačiča-Pepija, ki naj bi pripravil upor v južni Primorski in Trstu, potem pa še Toneta Veluščka-Matevža in Janka Kovača za Goriško. Javko za vse je določil v Renčah pri zidarskem mojstru Vižentinu.³⁴ Za zvezo naj bi skrbel neki železničar, ki je stanoval v Postojni pod Sovičem.

Tomšič je Dolgana oskrbel z odlično ponarejeno osebno izkaznico, mu dal naslove nekaterih zanesljivih ljudi v Postojni, Ilirski Bistrici in na Reki.

V Ljubljani se je založil še s precejšnjo količino tiskanega revolucionarnega gradiva ter se s Pečnikarjevim avtobusom odpeljal v Lož. Za varno zvezo in osebno udobje je poskrbel šofer Nace Voljč-Fric. V Ložu se je javil na javki pri sedlarju Ivanu Čeponu, ki ga je poznal že iz predvojnega revolucionarnega dela. Tu je prenočil, nato pa ga je skojevaska organizacija napotila v Podcerkev, odkoder naj bi ga nekdanji tihotapci prepeljali prek nekdanje, deloma še vedno zastražene državne meje na pivško stran.³⁵ Tu se je seznanil z nekaterimi fanti in se jim pridružil, ko so šli s konji

čez bivšo mejo. Literaturo so naložili na konje in šli.³⁶ O tem, kdo je bil Ervinu Dolganu za vodnika in pomočnika, lahko le domnevamo.³⁷ Vsekakor je bil na svetega Petra dan, 29. junija 1941 že v Trnovem (Ilirski Bistrici). Tu se začelja njegovo uspešno revolucionarno in organizacijsko delo, ki je privedlo do prve partizanske enote na Primorskem.

Opombe

- ¹ Spomini Karla Masla. Po njegovem pripovedovanju zapisal Maks Zadnik.
- ² Lojze Maslo, ustna izjava.
- ³ Tone Gržina z Vrbece je bil od Italijanov obsojen na smrt in ustreljen prav zaradi organiziranja in vodenja begunov. K. Maslo, ustno.
- ⁴ Karlo Maslo, magnetofonski zapis.
- ⁵ Stanko Truden, pismo z dne 6. januarja 1973.
- ⁶ Spomini Karla Masla, str. 4.
- ⁷ Frančiška Znidaršič (Sampertova) in lastni spomini.
- ⁸ Kristina Maslo Fidel, ustna izjava.
- ⁹ Baškovi se pišejo Zigmund. Gre za Pepo Sedmak. Njeni bratje so bili že pred vojno napredni in so leta 1941 med prvimi postali člani KPS. Bili so organizatorji osvobodilnega gibanja s priznanim partizanskim spominskim znakom od 1941. Franc Sedmak se je udeležil pohoda 14. divizije na Štajersko. Umrli v prometni nesreči.
- ¹⁰ Diplomaska naloga prof. Antona Avsca.
- ¹¹ Prav tam in lastni spomini.
- ¹² Ervin Dolgan-Janez in Anton Prevec-Dimač, ustna vira. Stanko Kovač, poznejši partizan in komandant Slavko Smeli je bil mornariški podoficir na podmornici Smeli.
- ¹³ Lojze Maslo, ustna izjava.
- ¹⁴ Diplomaska naloga prof. Avsca.
- ¹⁵ Prav tam.
- ¹⁶ Dr. Metod Mikuz: Pregled zgodovine NOB v Sloveniji I, str. 47.
- ¹⁷ Matevž Hace, ustna izjava.
- ¹⁸ Jakob Kotnik (Andretov), ustna izjava.
- ¹⁹ Diplomaska naloga prof. Avsca.
- ²⁰ Frane Trenta-Jakša (Kislanov iz Nadanjega sela) in Katica Ilenič Klančar, živi v Cerknici. Ustna izjava in magnetofonski zapis.
- ²¹ Isto, Frane Trenta in Katica Ilenič.
- ²² Lojze Maslo, ustna izjava.
- ²³ Anton Hace (Točkov), sedaj živi v Markovcu pri Ložu, ustna izjava.
- ²⁴ Stanko Truden (Hlepinov) in France Znidaršič (Baragov), ustni izjavi.
- ²⁵ Frančiška Znidaršič (Sampertova), ustna izjava.
- ²⁶ Matevž Hace in Anton Prevec-Dimač. Tudi dipl. naloga prof. Avsca.
- ²⁷ Lojze Maslo, ustna izjava.
- ²⁸ S temi puškami so se oborožili prvi partizani v Brkinih in Franetovi bratje. Karlo je eno od teh pušk zlomil v boju pri Ambrožiču, ko je z njo mahnil karabinjerskega brigadirja.
- ²⁹ Anton Hace (Točkov) in lastni spomini.
- ³⁰ Dipl. naloga prof. Avsca.
- ³¹ To sta mi ločeno povedala Kristina in Lojze Maslo.
- ³² Mikuz, Pregled I, str. 96.
- ³³ Prav tam, str. 294 in 295 po prostem prevodu.
- ³⁴ Ervin Dolgan-Janez: Začetki na Primorskem, Spom. na part. leta, 5. knjiga (Školjka), str. 17 in 21; Počeci narodnooslobodilačke borbe u Primorju in ustna izjava.
- ³⁵ Dipl. naloga prof. Avsca po Dolganovih Začetkih in drugih dognanjih.
- ³⁶ V že omenjenih spominih v Spominih na part. leta Ervin Dolgan-Janez na str. 18 natančno opisuje družino na meji padlega tihotapca iz Podcerkve, ki je bil pokopan pred vojno v Ilirski Bistrici. To je bil France Modic. Vendar njegovi mlajši bratje niso gonili konj čez mejo, družina pa se med NOB ni dobro izkazala.
- ³⁷ Po osebnem opisu, češ da je bil vodnik visoke rasti, svetlih las in star kakih 26 let, bi to bil lahko Adolf Turšič (Jakopcov), ustreljen kot talec 29. julija 1942. Vendar se ta ni ukvarjal s tihotapstvom. Drugi, ki pride v poštev, je Jakob Kotnik (Andretov), vendar mi ta ni rekel, da bi takrat koga vodil čez mejo. Pravzaprav tihotapev takrat ni bilo več. Tekle so že naše zveze, pri katerih je bila poglavitna osebnost Frane Maslo. Javka je bila pri šivilji Frančiški Hace.

Književnost narodnoosvobodilnega obdobja in njeni stiki s tujino

Književnost

Kultura

Emil Cesar

Po bolj ali manj uspeh raziskavah književnega snovanja v obdobju slovenskega narodnoosvobodilnega boja, po antologijskih prikazih literarnih dosežkov v tem času in po prvih natančnejših prikazih njene kulturne fiziognomije, si moremo zastaviti, v želji, da dobimo čim bolj celovito podobo, tudi tako nalogo, kot smo si jo zastavili v pričujočem delu: Kakšni so bili stiki slovenske književnosti narodnoosvobodilnega obdobja s tujino v času njenega nastajanja? Pri tem ne bo odveč pripomba, da smo Slovenci v teh raziskavah napravili krepak korak pred podobnim delom drugih jugoslovanskih narodov. Temu se lahko samo čudimo, zlasti še, ker vemo, da le-ti po svojem literarnem deležu za nami ne zaostajajo, po svojih velikih vojaških akcijah pa nas celo močno prekašajo.

Pričujoči sestavek, prvi pri nas, skuša prikazati in ovrednotiti delo književnikov privrženecv Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilnega boja ter njihove različne stike s tujino. Če bi skušali najti odgovor na ozko zastavljeno vprašanje, kakršni so bili ti stiki, kot je to pravilo za mirnodobne oblike kulturnega poslanstva, bi bil tak prikaz kaj malo pomemben. Predvsem zaradi tega, ker ne bi zaobsegel problema v celoti, saj sodijo v tak okvir ne le taka vprašanja kot so na primer: ali je v tem obdobju slovenski književnik prevajal, kaj je prevajal v tem času, ali katere slovenske vojne stvaritve so posredovali drugim narodom, temveč sodijo v ta okvir tudi odgovori na vprašanja kot je na primer ta, kakšen je bil delež tujine v tem obdobju v literarnih delih slovenskih književnikov, saj se nikdar doslej, v vsej zgodovini slovenske književnosti kot objektom opesnjenja, tako močno ne srečujemo z njo. Nikoli doslej ne posega slovenski književnik v svojih izpovedih po tako različnih koncih sveta kot prav v obdobju književnosti, ki je rastle in spremljala prav narodovo trpljenje v razdobju od 1941. do 1945. Seveda pa je imelo to obdobje, skozi katero se vlečejo kot črna nit, vojna, trpljenje in boj, tudi nekatere specifične lastnosti, o katerih sicer ne bi mogli trditi, da ne bi bile mogoče tudi danes, za kar pa ni potrebe. Izjemno veljavo jim je dala vojna s svojimi tisočerimi obrazi gorja. Zato nam vsa nanizana vprašanja narekuje delo samo, zaradi česar tudi nekoliko širši naslov kot bi bil za problem v normalnih kulturnih razmerah nekega naroda, pri takem prikazu, potreben.

V začetku prikaza, četudi ne sodi v zajeti okvir, pa le omenimo, da smo že 1941 posegali iz več vzrokov po delavski revolucionarni pesmi drugih narodov, predvsem po ruskih, jugoslovanskih in španskih tekstih. Med prvimi pismenimi viri, ki to

omenjajo, je reportaža Vladimira Pavšiča-Mateja Bora V *partizanskem taboru*.¹ V njej Pavšič med drugim navaja, da so peli v partizanski skupini, kateri se je priključil, na povratku s pogovora v vasi, v bližini taborišča Grosupeljske čete, sibirsko partizansko pesem:

... Po dolinah in po gorah
šla je divizija v pohod...²

Skraja so tuje revolucionarne pesmi prepevali v originalu, pozneje pa so jih posamezniki prevedli, podomačili in dodali celo nove kitice, ki so govorile in kazale na naše, slovenske razmere. Po 1943. letu pa prihaja tudi do obratnih situacij. Slovensko revolucionarno pesem prepevajo v prevodih tudi drugi južnoslovanski partizani. Vladimir Pavšič-Matej Bor pa pripoveduje, da je svojo pesem *Hej, brigade*, slišal prepevati italijanski partizanski odred v Rimu.

I

Najmanj je bilo v tem času takega prevajalskega dela, ki nalikuje, kljub zgodovinsko svojski politični aktualnosti, še najbolj izrazito na podobna mirnodobna literarna prizadevanja. To področje so, po doslej znanih podrobnostih, zastopali poskusi Josipa Vidmarja, Mirana Jarca, Karla Destovnika-Kajuha in Mileta Klopčiča.

1942, tudi v času velike italijanske roške ofenzive, je prevajal Josip Vidmar Molierovega Ljudomrznika. Podrobnosti o tem sicer ne poznamo, kakor pa, kljub šaljivemu podtonu pripoveduje Edvard Kocbek, so prav to delo resno spremljali Vidmarjevi sodelavci izvršniki. Tako moremo tudi ocenjevati Kocbekovo sicer bežno podano posredovanje o nastajanju prevoda in drobne dogodke v zvezi z njim: Kot pripoveduje Kocbek, je kljub resnosti položaja, vsako Vidmarjevo nadaljevanje prevajanja budilo med člani izvršnega odbora Osvobodilne fronte nagajivo veselost, češ da je Vidmar s prevajanjem znanilec, — ker se je tako nekoč že zgodilo, — nenadnega sovražnikovega pritiska in premika.³ — Vidmarjevo prevajalsko delo dokazuje, da ga ni navdihovala želja po cenem in trenutno aktualnem. Zaradi prisotnosti boja in številnih drugih zgodovinskih problemov je to najbolj optimistična zamisel, ki odkriva tudi kulturni pomen in odprtost našega narodnoosvobodilnega boja. Kljub temu pa moremo ugotoviti, da si je to mogel privoščiti le posameznik, ne pa tudi večji ustvarjalni aktiv, saj bi v času, ko je bila potrebna aktualnejša podoba in prav taka beseda, s tem trpela bojujoča se celota. Književnik pa svojih poslanskih dolžnosti do ljudstva ne bi opravił; čeprav moremo po drugi strani spet le na ta način govoriti in prikazati vsestranost našega kulturnega boja v tem času.

Tudi Miran Jarc, ki je po svoji nenadni rešitvi zapel psalmično vzvišeno pesem hvalečnosti partizanstvu in njegovemu naravnemu zavezniku — gozdovom, bi prav gotovo — tako moremo trditi po presojanju njegove kratke, a izredno ustvarjalne sproščenosti v partizanih, — našel čas za prevajanje. Že nekaj dni (23. julija 1942) po naključni rešitvi iz železniškega transporta, namenjenega v italijansko taborišče, se je začel znova resno pripravljati, da nadaljuje z doma začetim prevajanjem romana B. Travna, *General iz džungle*. Jarc je delo prevajal iz nemščine.⁴ Prvič ga omenja v svoji partizanski korespondenci ženi 13. julija 1942, še določneje pa govori o svoji nameri isti 28. junija.⁵ Roška ofenziva, ki je kmalu nato sledila, je nadaljnje Jarčeve načrte, zaradi pesnikove smrti, dokončno pokopala. Menim, da se je v zaupščini nedokončani prevod ohranil.

Z vestjo o medvojnem prevajanju Karla Destovnika-Kajuha pa se menda prvič srečamo 1943. leta, ko se je v sili lotil prevajanja neznanega dela, za katerega je dobil, po njegovih besedah, tisoč lir honorarja.⁶ Vest je sicer preskromna, da bi mogli z gotovostjo odgovoriti, kakšno ali celo katero delo je prevajal. Kljub temu pa menim, da smo po poznavanju njegovega medvojnega življenja in sredine v kateri se je zadrževal, kaj blizu resnici, če trdimo, da je prevajal kako krajše delo iz področja

dramatike. Znano je, da je bil Kajuh tedaj dokaj blizu osrednji gledališki hiši. Vemo celo, da se je ob večjih nevarnostih zatekal vanjo in bival v njej kot ilegalec toliko časa, da je minila nevarnost aretacije. Vemo pa tudi, da je bil v izredno prijateljskih stikih z njenim upravnim vodjo pesnikom Pavlom Golio, ki ga je tudi povezal s kulturniško organizacijo, vključeno v ilegalno Osvobodilno fronto. Prav v Golievi pisarni sta se prvič sestala s tem v zvezi Kajuh in pisatelj Ignac Koprivec. Zato mu je moral prav Golia kot najvplivnejši med njegovimi ljubljanskimi znanci, priskočiti na pomoč in mu ponuditi prevajanje kakega manjšega gledališkega dela.

Ker so nam pota, da bi kaj več izvedeli o prevodu zaprta, si skušajmo vsaj približno predstavljati obseg dela po višini izplačanega honorarja! — Višina avtorskega honorarja med okupacijo v Ljubljani, v 1942. in 1943. letu, ko je nastajal Kajuhov prevod neznanega literarnega teksta, je bila kaj različna. Višina se je odločala tudi po tem ali je bil avtor znan ali začetnik, ali je bil rokopis prvič natisnjen ali je bil ponatis. Tako je dobil Alojz Gradnik za zbirko Pojoča kri 2000 lir za avtorsko polo, mlad pisatelj za polo svojega romana 580 lir, spet nekdo drug za ponatis proznega dela samo 270 lir. Po enakem ključu se je plačevala tudi poezija. Tudi tu je bilo izplačilo odvisno od tega, ali je bil avtor mlajši oziroma manj znan književnik ali ne. Razpon za prevode pa se je gibal od 200 do 250 lir. Honorar za libreto ali za dramsko delo, in ta nas v zvezi s Kajuhom najbolj zanima, je bil enak honorarju za poezijo. Ker se honorar za vezano besedo ni razlikoval od nevezane, bi sklepali, upoštevajoč honorar za prevod dela v prozi in ker je dobil Kajuh zanj tisoč lir, da je obsegal neznan Kajuhov prevod štiri avtorske pole ali celo pet. Ako je Kajuh prevajal libreto, katerega plačilo je bilo enako honorarju za pesem, je bil obseg prevoda še mnogo manjši, obsegal ni niti dveh celih avtorskih pol. Pavel Golia je zaradi prijateljstva z mladim pesnikom dokaj dobro poznal njegov nezavidljivi položaj in mu želel v skladu s svojimi skromnimi možnostmi, pomagati z zaslužkom. Prav tako bi mogel Golia posredovati tudi v operi. Morda je tak pesniški prevod potreboval pri kakem dramskem delu celo Golia sam, v kar pa dvomim. V previdnosti za svojo osebno varnost na kako izvirno pesniško delo Kajuh prav gotovo ne bi pristal, saj bi kaj lahko pesniški stil razkril okupacijskim oblastem njim neznanega avtorja silno učinkovitih patriotskih pesmi. Seveda pa se dokazu o obsegu tudi na ta način ne moremo približati, ker iz vseh nanizanih vprašanj predvsem ne vemo, kakšno je bilo delo, ki ga je prevedel. Zato naj zadošča za informacijo podatek o obsegu prevedenega teksta, do katerega moremo priti po Kajuhovi navedbi višine honorarja in po ceni, ki jo je v tem času imelo slovstveno delo.⁷ Ugibati moremo tudi o jeziku iz katerega je prevajal. Ako bi sodili po njegovih predvojnih poizkusih in po edinem resnejšem prevajalskem uspehu v tem času, prevajanju iz ruščine (in prav iz tega moremo izhajati), bi dejali, da so prišla v poštev za Kajuhovo prevajanje dela iz srbohrvaške, češke, ruske ali morda celo francoske književnosti.

Prevajati pa je nameraval tudi pozneje. Po vsej verjetnosti je vzrok njegovega zanimanja za prevajanje v tem času globlji. Domnevam, da je v zvezi z njegovimi predstavami o svojem literarnem poslanstvu in partizanih.

Že nekajkrat doslej sem ob raznih priložnostih opozoril, da je bil Karel Destovnik-Kajuh v času ljubljanske ilegale nekajkrat v večjih nevarnostih, iz katerih se je izvlekel ali zaradi izjemne prisebnosti ali po naključju, ne da bi ga to kaj posebno prizadelo. Tako bi sodili po videzu. Vendar bi vsaj po enem izmed dogodkov mogli sklepati, da ga je ilegalno življenje v z žico obdanem mestu, v resnici močno utesnjevalo. Morda je bila to nenadna hišna preiskava pri pisatelju Tonetu Seliškarju v večernih urah poleti 1943, pri katerem se je prav tedaj zadrževal Karel Destovnik-Kajuh. Pesniku je uspelo aretaciji izogniti se s tem, — Seliškar je stanoval v pritličju, — da je pobegnil skozi kuhinjska vrata, ki so vodila na dvorišče, na vrt in se tam skrnil. Beg mu je uspel le zaradi posebne gradnje stanovanja z dvema izhodoma. S tem pa še nikakor ni bil rešen. Tu bi ga Italijani prav gotovo dobili. Da ga na majhnem

vrtu, skritega v grmovju, obdanem v četverkotniku od strnjenih blokov, niso izsledili, se je imel zahvaliti italijanski površnosti. Pri preiskavi so se osredotočili le na stanovanja, ne pa tudi na dvorišča in vrtove. Ker je to edini znani primer nevarnosti, ki bi časovno odgovarjal v ezopovski govoricu sporočenemu dogodku v nedatiranem pismu Silvi Ponikvarjevi — (sporočil ji je, da bi ga kmalu »povozil avto«), bi sodili, da je prav na slednji dogodek, kot enega izmed vzrokov, opiral svoj sklep za odhod na osvobojeno ozemlje. Ker so Ponikvarjevo tedaj Italijani že drugič zaprli, ji je vest o svoji odločitvi, da se umakne iz Ljubljane na osvobojeno ozemlje, v pismu sporočil takole: »Od zunaj, izven bloka, kraja še ne vem točno, na Dolenjskem nekje, sem dobil povabilo, da lahko nastopim, če hočem, seveda, službo. Služba bo baje izredno lahka in nenaporna in bo čisto strokovna, v skladu z mojim poklicem.⁸ Prav to, da bo »služba ... čisto strokovna«, v skladu s »poklicem«, kar pomeni zanj, ki vseskozi stremi za tem, da postane pesnik, da bo v zvezi z njegovimi pesniškimi stremljenji izpričuje, da so mu s ponudbo za odhod v partizane, sporočili, vsaj okvirno, tudi področje njegove dejavnosti. Prav to pa ga je napotilo, da je začel tudi sam razmišljati, kako bi najučinkoviteje kot literat opravičil svoje bivanje med partizani. To ga je privedlo do tega, da je ponovno posegel po svojih prevajalskih načrtih. Nepoznavanje dejanskih možnosti in potreb po literarnih stvaritvah je vplivalo, da se je odločil za prevajanje Puškinovega *Evgenija Onjegina*. Ker je Kajuh še kot dijak sodeloval pri delavski knjižni zbirki Knjiga za vsakogar, ki jo je izdajal Cvetko Zagorski v Mariboru⁹ in zanjo prevedel iz ruščine dvoje krajših del Maksima Gorkega, se je, vsaj zaradi pasivnega znanja ruskega jezika, tem lažje odločil za prevajanje iz ruščine. Prav gotovo pa je na njegovo odločitev vplivala kot odraz časa še širša, politična želja po temeljitejšem seznanjanju slovenskega bralca z rusko književnostjo. Kljub temu pa pomeni taka pesnikova odločitev precejšnje svoje trenutnih sposobnosti. Tega pa se je Kajuh morebiti zavedal.

Tako kot sta že 1941. leta pisala z Bojanom Štihom dramo *Mati*, z neambicioznim namenom, da bi jo uprizorili šele po vojni, je tudi prevod Puškinovega *Evgenija Onjegina* nameraval Kajuh objaviti šele v povojnem času. V pripravah za delo je iskal pomoči tudi pri Silvi Ponikvarjevi, katera mu je skušala, kljub zaporu, priskrbeti po svojih zvezah slovar ruskega jezika, dobila pa mu je tudi slovenski prevod *Evgenija Onjegina* dr. Ivana Prijatelja. Ker pa niti Kajuh niti Ponikvarjeva ne omenjata ruskega originala pesnitve, bi domnevali, da si je Kajuh medtem tega že priskrbel. Mimo tega, kar smo že navedli za poglobljene vzroke njegove odločitve, da prevede *Evgenija Onjegina* pa s tem še nismo povedali vsega, predvsem nismo opozorili na skrite osebne nagibe. Kajuh je poznal Prijateljev prevod *Evgenija Onjegina* in je že pred aretacijo Silve Ponikvarjeve razpletal svoje načrte o tem, da se ob prvi ugodnejši priložnosti loti prevajanja. Tega načrta se je po aretaciji Ponikvarjeve, ko je želel čim bolj raztresti svojo žalost, še tesneje oklenil. Kako resni so bili njegovi nameni priča tudi dejstvo, da se je, po ustni izjavi Silve Ponikvarjeve, čutil dolžnega posredovati svoj sklep tovarišem iz okrožnega odbora kulturnih delavcev, vključenih v Osvobodilno fronto, da bi izvedel za njihovo sodbo in da bi morda njegovo odločitev potrdili.

Pred odhodom Karla Destovnika-Kajuha v partizane sta s Silvo Ponikvarjevo o tem še enkrat govorila in to ob njegovem obisku pri njej na bolniškem oddelku jetnišnice. Tedaj ji je sporočil svojo odločitev, da namerava zamisel o prevajanju Puškinovega *Evgenija Onjegina* za nekaj časa opustiti. Svoj sklep je utemeljeval s tem, da se je o tem posvetoval s priznanimi slovenskimi prevajalci in sprejel njihov dobrodušni nasvet, naj se kot mlad in obetaven pesnik prevajanja za sedaj ne loti. Ne bi pa bilo izključeno, da bi ga ne začel prevajati v zrelejših letih, ko bi si usvojil, — tako so mu svetovali, — že lastni pesniški izraz.¹⁰

Edini uresničeni uspeh med vsemi omenjenimi poskusi pomeni prevajalsko delo Mileta Klopčiča. Uspeh zaradi tega, ker je edini svoje delo zaključil in ker je edino od vseh našlo tudi stik z občinstvom. Pripomniti pa moramo, da je bil uspešen

predvsem zaradi tega, ker je delo narekovala potreba in ker je doseglo kulturno življenje v narodnoosvobodilnem obdobju določeno višjo stopnjo in tako postalo po svojih zmožnostih, ki so bile predvsem materialnega značaja, nosilec in ohranjevalec svobodoljubnega slovenskega kulturnega izročila. Klopčič, ki je v tem času prevedel z uspehom nekaj pomembnejših pesmi, je poslovenil za Slovensko narodno gledališče v Črnomlju dvoje krajših dramskih del Antona Pavloviča Čehova, *Medved* in *Snubač*. Kot zanimivost navedimo prevajalčeve spomine nanju, po katerih delci nista bili prevedeni iz ruskega izvirnika, kakor bi pričakovali, temveč iz nemškega prevoda, ki so ga, po Klopčičevih besedah, zasledili nekje v Črnomlju. Zategadelj je po vojni, ko je izšla v slovenskem prevodu knjiga z dramskim delom Antona Pavloviča Čehova, za to priložnost Klopčič obe deli ponovno prevedel, tokrat po izvirniku. — Hkrati pa je prevajal Klopčič literarno manj zahtevne tekste, tako množične partizanske pesmi, himne zavezniških držav, mnogo tega pa je pregledoval, popravljal in prirejal.¹¹

II

Obsežnejše je bilo posredovanje slovenskih literarnih del iz obdobja narodnoosvobodilnega boja drugim narodom. V domovini so bile v prvi vrsti posredniki partizanske enote. Na zanimanje za naše literarne stvaritve sta vplivala tudi ugled, ki si ga je pridobilo v tujini slovensko narodnoosvobodilno gibanje, in izkustvo. Zanimanje je bilo večje pri narodih, s katerimi potekajo naše narodnostne meje. Te vezi so bile še posebno močne pri tistih narodih, ki so enako kruto občutili nasilje sovražne okupacije in ki so se na podoben način zoperstavili brezdušni sili, ter jim je bil slovenski primer poučno in koristno dopolnilo pri njihovem osvobodilnem boju. Najtesnejši so bili ti stiki z narodi, s katerimi smo že dotlej živeli v prijateljskem sožitju. Take stike smo v letih narodnoosvobodilnega boja razvili s hrvatskim ljudstvom in to že v tretjem obdobju slovenske književnosti v vojnem času. V času, ki ga razmejujeta odhod Vladimira Pavšiča-Mateja Bora decembra 1941 v Grosupeljsko četo, ko je kot prvi slovenski književnik z živo besedo posredoval izvirno uporniško poezijo prvim partizanskim borcem (datum njegovega odhoda ni natančno ugotovljen), pa do italijanske kapitulacije 8. septembra 1943. leta, ko se obdobje zaključí. To obdobje označujejo vse določnejša hotenja, ki govorijo za premik literarnega ustvarjanja iz okupiranih mest v partizanske enote ali na osvobojeno ozemlje. Znanilci nove rasti obetavnega kulturnega življenja so že dokaj številna vojaška glasila, ki postopoma dobivajo s širšimi in ne samo strokovnimi sestavki, vse večji pomen. Začetnik takega dela je Partizanski vestnik, ki ga je začel nekaj dni po novem letu 1942, izdajati štab bataljona Ljuba Šercerja. V našem primeru pa zasluži večjo pozornost glasilo bataljona Miloša Zidanška, Partizan. Glasilo sta ustanovila Ferdo Godina-Marko in tedanji komisar bataljona Cveto Močnik-Florjan. Prva številka je izšla 28. marca 1942. Glasilo je bilo literarnozgodovinsko toliko bolj pomembno, ker je objavil v njem Godina svoja prva vojna pričevanja v prozi, ki so bila takrat tudi prve literarne stvaritve slovenskega pisatelja, vzete iz življenja slovenskega partizanskega borca, in iz problematike našega narodnoosvobodilnega boja. Do junija 1942 je imel Godina napisanih že pet črtic, naslova dveh izmed njih sta bila menda taka: *O padlem mladincu — borcu in njegovem hrabrem zadržanju v pomladanskih in poletnih borbah*, ter *Kako se vživlja izobraženec v domovinski vojni v notranjskih gozdovih*. — Oba naslova pa nas opozarjata prej na vsebino kot na resnična naslova črtic in nas silita v domnevo, da opisuje pisatelj v prvi dogodek, ki je, ne le v njem, temveč tudi v drugih, ki so dogodek poznali, zapustil močan vtis. Po naslovu druge črtice pa bi, zaradi nekaterih podčrtavanj v morebitnem naslovu (izobraženec, domovinska vojna, notranjski gozdovi) sklepali, da je bila avtobiografska. Življenje, ki je vedno pritegovalo njegovo pisateljsko pero, da je s tenkim poslušom posegal vanj in ga skušal razumeti, ga je

vedno znova vznemirjalo, toliko bolj v vojni, in mu potiskalo pero v roke. Že znanim spoznanjem so se priključila nova, zvezana z vojnimi nevarnostmi kot so: hrepenje in želje, iluzije in nova spoznanja. Godina pa omenja v svojih spominih menda še tretjo črtico (prav lahko bi bila to tudi zadnja črtica, ki jo omenja Matevž Hace, kako se vživlja izobraženec v domovinski vojni v notranjskih gozdovih, ali morda prva, O padlem mladincu...) — o *partizanu, ki je v zasedi pričakoval Italijane*.¹² Črtice so obsegale tri poldrugo tipkano stran, dve pa sta bili za stran daljši. Nekatere od njih je Godina objavil v že omenjenem Partizanu oziroma v Notranjskem partizanu, kakor se je glasilo preimenovalo s svojo drugo številko. Vse pa je njihov avtor bral; najprej borcem Zidanškovega bataljona v gozdovih Petelinjeka, nato oktobra v gozdovih Otrobovca, kot okrožni mladinski funkcionar pa jih je prebiral tudi mladini. Po pisateljevem zatrdilu, da so sledili prisotni branju z velikim zanimanjem, moremo sklepati o njihovi izpovedni moči, še posebej pa o aktualni vsebini črtic. Doslej, kljub prizadevanju nisem uspel priti do Notranjskega partizana, pravzaprav le do številke z Godinovimi prispevki, da bi mogel pregledati in oceniti pisateljev delež. To bi Godinovo delo vsekakor zaslužilo, ker sodim, kot smo že zapisali, da so po zdajšnjih raziskavah, prvi literarni prozni prispevki zajeti iz partizanskega življenja. Zato je zelo dragoceno pisateljevo dopolnilo prav v zvezi z njim. Godina sicer res pripoveduje le o eni izmed njih, toda z izredno majhnim zadržkom — z zadržkom le zaradi tega, ker jih ne poznamo, — moremo analogno sklepati tudi o uspelosti drugih črtic. Godina nam je uspeh črtice, ki govori o *partizanu, ki je v zasedi pričakoval Italijane*, opisal z naslednjim dogodkom, katerega je doživel med ljudstvom, ki jo je kot partizansko literaturo bralo: Po objavi teh črtic je pisatelj nekoč prisedel k moškimi pred gostilno v Igavasi in prisluhnil živahni gostilničarjevi pripovedi o fantu, ki je skupaj s tovariši napadel Italijane. Godina se spominja živega gostilničarjevega besednega slikanja stiske tega mladega borca, ki ni hotel pred drugimi pokazati strahu, ker bo streljal na človeka. Pomislil je tudi na to, kako bo materi in očetu, ko bosta izvedela za njegovo smrt.¹³ Ljudstvo je torej proti dotedanjim običajem, zaradi aktualne vsebine, razpravljalo o delu. Prav tako aktualne pa so bile druge črtice. — Zanimiva je tudi Godinova izjava o njihovem vsebinskem in idejnem strženu. Pisatelj pripoveduje, da ga je pritegovalo predvsem notranje doživljanje dogodkov, ki so se vrstili, kot pravi sam, s filmsko naglico. V strahotnem kotlu doživetij ga je zanimal predvsem človek in njegovo trpljenje. Zavedal pa se je tudi, da je njegovo delo brez predhodnika, zato je poskušal v delu, v zvezi s pomembnim družbenim procesom odgovarjati na vprašanja, kam je krenil človek. Tako, razširjeno podobo življenja je torej skušal, z vsemi, dotlej deloma neznanimi problemi, zajeti v svoji črtici.

(Nadaljevanje prihodnjič)

V zvezi s knjižico »Praznik neke vasi«, ki je izšla 1972. leta v Prvačini (Nova Gorica) ob 25-letnici priključitve, je bilo dokaj pripomb in hude krvi predvsem med domačini.

Ni dvoma, da je bila knjižica ob tako pomembni obletnici potrebna in vsestransko zaželena. Prvačina namreč sodi zaradi svoje kulturne in narodne preteklosti (bralno društvo, godba na pihala, sokolsko telovadno društvo, dramska skupina, pevski zbor itd.) ter zaradi privrženosti njenih prebivalcev OF in NOB med najbolj napredne in zavedne vasi na Goriškem.

V ne majhni zadregi so se znašli najprej pobudniki publikacije, ki so se morali v množici tako bogatega in pestrega gradiva omejiti na sintetične povzetke, skoraj na suhoparno naštevanje različnih dejavnosti, odborov, datumov in ljudi, če niso hoteli prekoračiti obsega knjižice, ki je bila predvsem odvisna od finančnih zmogljivosti družbeno političnih organizacij »neke vasi« in občinske dotacije.

Avtor, ki je delo napisal, zasluži posebno pohvalo, saj je vložil veliko truda, da je tako različne niti povezal v zaključeno celoto. Njegovo pripovedovanje je zanimivo in razpleta bralcem v glavnih obrisih dolgo zgodbo iz življenja ljudi, ki gledajo radi in s ponosom na svojo slavno preteklost.

Po vsem tem sem mnenja, da bi se morala knjižica ponatisniti v nekoliko večjem obsegu in izpopolnjena predvsem s podatki iz naše družbene revolucije in legendarne NOB, ki ne sme priti v pozabo. Samo rekriminacije zaradi ugotovljenih pomanjkljivosti publikacije glede dogodkov, datumov in ljudi ne služijo pravemu namenu ter ne pripisujejo k pomirivni duhov.

Vsi smo dolžni posredovati svoje pripombe, svoje zgodovinsko gradivo iz NOB in delati z namenom, da bi v ponatisu knjižice »Praznik neke vasi« našli svoje mesto tisti

ljudje, ki to zaslužijo, in tisti dogodki iz NOB, ki jim je prva izdaja zaradi pomanjkanja prostora posvetila le nekaj zgoščenih strani.

Ponatis knjižice »Praznik neke vasi« naj bi torej bil skupna stvar, skupna skrb, skupno preverjeno in dokumentirano sporočilo prebivalcev »neke vasi«. Nova publikacija »Praznik neke vasi« bi tako zaživela kot kulturni spomenik sloge, prizadevnosti in tovarištva vseh vaščanov v daljni preteklosti kot tudi med NOB in danes.

OF JE POGNALA GLOBOKE KORENINE V DOBRI ZEMLJI

Kot sem že povedala, posveča knjižica »Praznik neke vasi« premalo prostora NOB v primerjavi s preostalo vsebino, ki se nanaša na bralno društvo, na sokolsko telovadno društvo itd. Prispevek Prvačine v NOB je tako pomemben, tako veličasten, da bi ga bilo treba obdelati v posebni knjigi.

Mnenja sem, da bi knjižica morala dati poseben poudarek političnemu in revolucionarnemu vzdušju, ki je vladalo med našimi ljudmi 1941 ob aprilski okupaciji Jugoslavije s strani nacistične Nemčije in fašistične Italije. 25 let fašističnega nasilja, raznarodovanja, ustrahovanja naših ljudi po zaporih in konfinacijah je tako spremenilo sleherno primorsko vas, da so naši kmetje in delavci že kar čakali na organizirano borbo proti sovražniku.

Kako zamolčati vero in zaupanje naših ljudi v svojo moč, njihovo pripravljenost na lastne žrtve, na bojkot ter neizprosni boj proti okupatorju? Višja stopnja zavesti in borbene sposobnosti je bila lastna, razen redkih izjem, vsem ljudem širom po Primorskem.

OF je našla v naših vaseh že čvrste za-
rodke svojega narodnega, političnega in re-
volucionarnega programa; našla je že pre-
kaljene pristaše in borce za brezkompro-
misno izvajanje tega programa.

Poleg klasičnih revolucionarnih gesel:
»Proletarci vseh dežel, združite se!« »Smrt
fašizmu, svoboda narodu!« so si naši ljudje
izoblikovali in uporabljali svoja domača ge-
sla, ki so bila približno enaka v vseh vaseh,
saj so povsod nastala kot odraz njihove bor-
bene zavesti. Naj navedem le nekatere: Vsi
in vse za OF! Pridobivajmo nove člane in
krepimo OF! Vzgajajmo mladino v revo-
lucionarnem duhu! Neizprosno boj proti oku-
patorju in domačim izdajalcem! Nobenega
kompromisa s sovražnikom! Vsi v partizane!
Ne nasedajte osvajaalcem in njihovi propa-
gandi! Skrivajte hrano in naše knjige pred
sovražnikom! Hočemo priključitev k Jugo-
slaviji! itd.

Nimamo veliko napisanih virov, mnogo
ljudi je padlo v boju, mnogo jih je umrlo po
vojni, vendar tisti, ki smo še živi, lahko pri-
čamo, da se je osvobodilno gibanje v Prva-
čini širilo istočasno in približno tako kot na
Vogrskem, v Renčah, v Ozeljanu, v Brdih,
na Krasu in drugje. Krožili so ljudje in in-
formacije, delovale so sugestije, samoinicia-
tive in medsebojni vplivi, politična navodila
in raznovrstne akcije. V naših vaseh se je
odporniško gibanje krepilo iz dneva v dan.

Med nami so se najprej pojavili domači
politični voditelji, ki sodijo med domače
prvororce in revolucionarje. Eden izmed ta-
kih je bil naš mejak, pokojni Oskar Gor-
jan-Petruškin, ki je redno držal zvezo med
Prvačino in Vogrskim. Bil je plemenit, od-
ločen in požrtvovalen tovariš. Z njim so se
sestajali in sodelovali pokojni Ernest Gre-
gorič (Znidarjev), Jožef Černe, Franc Zorn,
Vlado Sulič, Tonček Mozetič, pokojni Jožef
Gregorič (Pepi-pek), pokojni Alojz Gregorič,
Koštantin Vodopivec in neki »čevljar«, ki
se je s Krasa preselil v Prvačino ter je pre-
živel v Rusiji celo obdobje Oktobrske revo-
lucije. Še in še bi lahko naštevala. Menda so
vsí iz Prvačine.

K vodilnim domačinom oziroma sosedom
sodi predvojni komunist Julij Beltram-Jan-
ko, doma iz Vogrskega. V Prvačini nas je
obiskoval pogostoma, posredoval nam je vse,
kar nas je zanimalo o našem gibanju, poma-
gal nam je kot izkušen organizator. Njegova
politična odgovornost, njegov vpliv in glas
so segali mimo Prvačine in najbližje okolice
daleč naprej prek Krasa do Tržiča itd. Zelo
znan je postal meseca avgusta 1942, ko so
mu goriški fašisti zažgali hišo na Vogrskem.
Od tedaj naprej je bil povsod doma. Povsod
ga je tudi iskala policija. Vsakdo izmed nas
je poznal svoje področje dela, svoje sode-
lavce in osamljene primere ljudi, ki so stali
ob strani ali sodelovali s sovražnikom. Vsa-
kdo izmed nas je imel določene naloge in
jih je izvrševal z odgovornostjo.

Tako je bilo naše osvobodilno gibanje še
pred aprilom 1942, ko je prišla prva skupina
partizanov v gozdnati Turjak, ki leži med
Vogrskim in Šempasom. Glas tega dogodka
se je bliskovito razširil po naših vaseh. Za
Prvačino in vse okoliške vasi je pomenil
silno važno prelomnico v narodnoosvobo-
ditnem gibanju. Kar pogrelo nas je. Od ta-
krat dalje so se naše besede prelile v kon-
kretne akcije. Naša partizanska vojska je
bila v naši bližini. Bilo jo je treba oskrbo-
vati z vsem potrebnim in krepiti z novimi
borci.

Pohiteli smo z delom. V začetku poletja
1942, ko smo le formalno ustanovili odbor
OF, smo že imeli vse organizirano. Vaščani,
razen redkih izjem, so bili tudi poimensko
vključeni v OF.

Akcije so se vrstile druga za drugo. Od
avgusta 1942 dalje smo redno pobirali poso-
jilo svobode in narodni davek. Le moč OF
je lahko organizirala naše ljudi za to drzno
akcijo, ki je pomenila vseljidski upor in na-
rodno nezaupanje fašistični vladi Italije ter
trdno vero v zmago partizanske vojske. Po
robu smo se postavili sovražniku. Bili smo
že država v državi.

Nekje prej, nekje pozneje so fantje začeli
odhajati v partizane. Sovražnika je pred-
vsem skrbel 1923. letnik, ki bi moral v itali-
jansko vojsko. Toda doživel je presenečenje
in razočaranje. Septembra 1942 so se prvi iz-
kazali fantje iz Ozeljana. Bilo jih je 18 in vsi
so šli v partizane. Sledili so jim drugi fantje
iz Volče drage, Vogrskega in Gradišča.

Prvačina naj bi pripravila svoje fante za
odhod v partizane v zimi 1942-43. V vasi sta
delovali dve skupini mladih fantov. Prva
skupina je bila oborožena z orožjem, ki si
ga je morala sama preskrbeti. Izvajala je
napisne in oborožene akcije, spremljala je
aktiviste, ko so nosili hrano na določena
mesta, stražila je kraj, kjer so bili sestanki,
povezovala je Spodnjo Vipavsko s Krasom.
Drzne akcije te skupine še danes pomnijo.
Naj omenim le eno: napad na Opekarno v
Bukovici pri Renčah. Akcija je nastala po
zamisli mladega delavca Davida Škrļa-Deč-
ka, ki je bil zaposlen v opekarni. Napad je
bil bliskovit. Fantje so na en mah odnesli vse
usnjene jermene strojev in jih namenili za
obutev borcev bataljona Simona Gregorčiča,
ki je taboril nekje pri Vitovljah. Sovražnik
je bil hudo oškodovan. Stroji brez jerme-
nov so stali in opekarna je prekinila z de-
lom.

Prvačina je bila ponosna na svoje fante.
Pokrajinsko mladinsko vodstvo z narodnim
herojem Ivanom Kosovelom na čelu je na-
gradilo mladince s kosom usnja. Iz tega
usnja si je pokojni Karel Gregorič-Vlado
napravil pred odhodom v partizane vojaško
opasnico, ki jo še danes hranijo v muzeju
NOB v Novi Gorici v trajen spomin na
akcijo.

V drugi skupini so se zbirali naborniki
1923. letnika. Sporazumno s PK KP in OF so

se ti fantje pod vodstvom Ivana Kosovela pripravljali na odhod v partizane.

Mislím, da je moja dolžnost, da posvetím narodnemu heroju Ivanu Kosovelu nekaj več besed, saj je letos 30. obletnica njegove junške smrti. Doma je bil iz Sela. V Prvačino je prišel na ukaz PK KP in OF nekje meseca maja 1942, kot dezertér italijanske vojske, z Oskarjem Gorjanom, ki mi ga je predstavil kot tovariša Borutina. Bila sem njegova stalna sodelavka in sem ga dobro poznala. Našim ljudem je bil zelo priljubljen zaradi drznih akcij, ki jih je on sam zasnoval in izvajal med sovražniki.

Veliko bi se dalo napisati, kako se je znal ob takih prilikah preobleči, kako je bil eleganten v zeleni uniformi, kako si je resno pritrjeval na uniformo različne čine italijanske vojske. Blago in kroj zelene uniforme mu je preskrbela sama Prvačina. V Prvačini je tudi dobil naziv »sergente«. Na naših skupnih poteh, v trenutkih odmora med delom, nam je znal kar tako preliti svoje misli in čustva v verzé, ki so sodili bolj v ljudsko narodno poezijo. V posebnem notesu jih je imel celo zbirko. Tukaj naj navedem le zadnjo kitico poezije brez naslova, ki jo še hranim kot drag spomin:

Dovolj je b'lo trpljenja,
dovolj je temnih ječ!
Zdaj hočemo veselja
fašizem mora preč.

Narodnoosvobodilno gibanje v Prvačini je v svojem nenehnem razvoju naletelo na pomoč še drugih pomembnih voditeljev KP in OF. Pokojna tovariša Anton Velušček-Matevž in Tomo Brejc-Lojze sta prisostvovala kot voditelja KP in OF za Slovensko Primorje ter govorila na naših prvih masovnih oziroma ožjih sestankih. Leti so bili takrat v Petrovi dragi, o kateri bom spregovorila pozneje. Tovariš Anton Velušček-Matevž, doma iz Ločnika pri Gorici, se je vrnil na Goriško poleti 1941, od koder je zbežal pred fašizmom v Jugoslavijo. Tovariš Tomo Brejc-Lojze, doma iz Spodnjih Novakov pri Cerknem, je prav tako moral bežati pred fašizmom. Zatekel se je v Jugoslavijo že 1927. leta. Na Primorsko se je vrnil meseca maja 1942. Na Goriškem je delal do aretacije 28. novembra 1942.

Tovariša Aleš Bebler-Primož iz Idrije in Bojan Štih iz Ljubljane sta tudi imela stike s Prvačino. Aleš Bebler-Primož je prišel na Goriško menda oktobra 1942 kot inštruktor KP in IOOF Slovenije. Prvič sem ga srečala v Vipavski dolini nad Šmarjami. Tu je vodil sestanek primorskih aktivistov, ki sem se ga udeležila tudi jaz. Na sestanku sem mu izročila pošto PK KP in OF kot kurirka teh dveh organizacij. Živeči aktivisti znajo povedati, da je bil tovariš Aleš Bebler-Primož že kmalu po prihodu na Goriško v Prvačini, kjer se je osebno zanimal za delo OF.

Tovariš Bojan Štih, ki je pobegnil iz Gonarsa skupaj z Borisom Kraigherjem, Maksom Percem, Ivanom Bratkom in drugimi septembra 1942, je prišel na Goriško nekje novembra 1942 in je bil na Goriškem okrožnem komiteju od 1. partijske konference KPS, to je od začetka decembra 1942. Njegovo sodelovanje s Prvačino je tesno povezano z večernim masovnim sestankom na Lažnivi poti v kleti pri Malki, ki je bil sredi novembra 1942. Ta kraj na skrajnem robu vasi je vodstvo OF določilo za namenom, da bi se laže izognili vojaški patrulji in da bi s posebno točko partizanske propagande pomagali tamkajšnjim ljudem, ki so bili nekako osamljeni in najbolj oddaljeni od središča vasi. Tovariša Bojana Štaha je pripeljal na sestanek tovariš Julij Beltram-Janko. Glavni govor o nalogah in praktičnem delu OF je imel tovariš Štih. Tovariša sta tudi poskrbela za presenečenje. S seboj sta namreč pripeljala mlado, plavalso dekle v partizanski uniformi, oboroženo s puško. Vse oči so kar zrle vanjo. Po sestanku se je zanimanje in občudovanje za simpatično partizanko spremenilo v navdušenje za našo partizansko vojsko. Začeli smo peti partizanske pesmi: »Bratje, le k soncu svobodi«, »Nabrusimo kose«, »Za vasjo je čredo pasla« itd.

Sestanek je dosegel svoj namen. Glas o srečanju naših ljudi s prvo partizanko, ki je prišla v vas, je še isti večer prodril v vse družine. Najmočneje je vplival na ženske, mlade in starejše. Postale so še bolj požrtvovalne pri zbiranju živil, obleke, obutve in zdravil za borce v gozdovih. V svoji sredi so imele tudi poklicno bolničarko, ki je še posebej skrbela za zdravila in sanitarni material ter je bila vedno pripravljena nuditi pomoč ranjencem. Svoje može, sinove in brate so nagovarjale, naj ne bi šli v italijansko vojsko, pač pa v partizansko. Nekateré, mlajše, so se kar same odločile za odhod v partizane. Veliko bi se še dalo povedati o kurirskem omrežju, ki je imelo svoje središče v Prvačini. Organizirali smo ga poleti 1942. Kurirske poti so vodile iz Prvačine na Vogrsko, kjer je bil sedež Pokrajinskega komiteja KPS, pozneje pa še okrožnega in okrajnega komiteja KP in OF, na Gradišče, v Ozeljan in Sempas, v Batuje, Selo in Vrtovin, v Rihemberk, Spodnjo Brnico in Šmarje, v Dornberk in na Kras (Škrbina). Odposlano in vrnjeno pošto so v glavnem prenašala mlada dekleta.

Ob koncu leta 1942 smo že imeli veliko dela za seboj. Toda niti sovražnik ni miroval. Karabinjerska postaja v Prvačini je povečala svojo pozornost in kontrolo nad ljudmi. Pregarjati in zatreti je bilo treba vsako protinarodno in protidržavno dejavnost. Požigi hiš in aretacije aktivistov so bile vse pogostejše. Našo partizansko vojsko je sovražnik imenoval »bande di ribelli« ali »tolpe upornikov«. Krvavi spopadi med policijo in italijansko vojsko ter partizani

so si sledili drug za drugim. V spopadu v gozdovih nad Dornberkom je oktobra 1942 padel tudi poveljnik karabinjerske postaje v Prvačini.

Terensko delo je postalo vsak dan težje. Bližal se je januar 1943, ki je bil določen za odhod naših fantov v partizane. Vendar ga nisem dočakala. Zvečer 29. decembra 1942 sem morala skupaj z mlajšim bratom Karlom zbežati z doma, ker naju je iskala posebna policija iz Gorice. Brat je imel komaj 17 let in je takoj vstopil v bataljon »Simona Gregorčiča«, ki mu je bil prvi komandant tovariš Martin Greif-Rudi. Mene pa je tovariš Anton Velušček-Matevž odpeljal v ilegalo v Goriška Brda. Iz dopisa poveljstva karabinjerske postaje v Prvačini št. 38/1 z dne 1. januarja 1943, ki ga je podpisal poveljnik postaje Amadio Mutti, je razvidno, da je le-ta obvestil goriško kvesturo in poveljstva karabinjerskih postaj v Gorici, Renčah, Sempasu, Sempetru, Komnu, Rihemberku ter Črničeh, da naj poiščejo in aretirajo Ljudmilo ter Karla Gregorič, »ki sta se oddaljila od svojega bivališča zvečer 29. decembra 1942 minulega leta baje z namenom, da se pridružita tolпам upornikov«.

Ze leto dni pozneje namreč 29. novembra 1943 je brat Karel podlegel smrtni rani. Zadela ga je esesovska krogla v rojstni vasi, kjer je padel pri izvrševanju svoje vojaške dolžnosti kot obveščevalec 3. bataljona Kosovelove brigade.

Moja usoda pa je bila drugačna. Po poldrugem mesecu ilegalnega dela v Brdih sva skupaj s tovarišem Ludvikom Vitezom-Slavkom iz Povirja na Krasu padla v zasedo policije in vojakov. Bila sem ranjena in zajeta. Kot mnoge druge so me izročili zloglasni skupini krvnikov, ki sta jo vodila Miani in Collotti v ulici Bellosguardo v Trstu. Sledilo je osem hudih dni in noči zasliševanja v mučilnici »Villa Trieste«, narkar so me prepeljali v zapore Pri jezuitih.

Moje mesto kurirke je po mojem odhodu prevzela Ernesta Sušmelj-Magda, ki je prav tako zbežala aretaciji že po nekaj mesecih aktivnega dela. Postala je borka in je žal že naslednje leto podlegla hudi bolezni. Na tovarišico Magdo me še vedno spominja pismo, ki mi ga je poslala iz goriške bolnišnice 27. maja 1944.

PRVI ODBOR OF, CELICA KP IN MLADINSKA ORGANIZACIJA

Glede odborov in organizacij med NOB v Prvačini, o katerih je govor na drugi strani knjižice »Praznik neke vasi«, bi navedla nekatere podatke, ki se nanašajo na prvi odbor OF, na celico KP in na mladinsko organizacijo oziroma dejavnost, še preden je bil formalno postavljen kak njen odbor.

Prvi odbor OF je bil ustanovljen zgodaj poletja 1942 po končanem množičnem se-

stanku v Petrovi dragi, na meji med Vogrskim in Prvačino. Zaradi samote in varnosti nam je ta kraj že prej služil za razne politične pomenke.

Množični sestanek v Petrovi dragi je bil sklican na skupno pobudo vodstva KP in OF za Goriško. Pismo obvestilo za sklicanje sestanka je podpisal član okrajnega komiteja KP in OF, Oskar Gorjan-Petruškin, v Prvačino pa ga je prinesla še zelo mlada in pridna kurirka Zvezda Gorjan. Sestanka sta se udeležila tovariša Tomo Brejc-Lojze in Oskar Gorjan-Petruškin. Oba sta tudi govorila.

Po končanem sestanku so se na poziv tovariša Toma Brejca-Lojzeta zadržali v Petrovi dragi Andrej Zorn, Jožef Gregorič-Marjan, Peter Furlani-Postrava, Jožef Koc, Milka Gregorič-Anica in Jože Krpan-Sabotin. Ko je le-ta zvedel, da gre za odbor OF, je zaprosil tovariša Toma Brejca-Lojzeta, da ga ne bi vzeli v poštev za člana odbora. Za predsednika odbora je bil izvoljen pokojni Andrej Zorn, za namestnika predsednika pokojni Jožef Gregorič-Marjan, za tajnico in blagajničarko Milka Gregorič-Anica. Peter Furlani-Postrava je prevzel posle vojaškega referenta in pokojni Jožef Koc pa posle referenta za preskrbo. Razdelitev funkcij je bila formalnost. Praktično smo delali sporazumno in si pomagali po potrebi.

Čutim dolžnost, da tukaj napišem vsaj nekaj vrstic o pokojnih tovariših.

Jožef Gregorič-Marjan (Pepi-pek) je bil rodoljub in politično zelo zaveden. Sebe in številno družino je preživljal s skromnim zaslužkom male pekarnice na vasi. Požrtvovalen, poln optimizma in vere v zmago partizanske vojske je delal neutrudljivo za OF. Se danes si ga predstavljamo, kako je v poletni noči 1942 hotel s tovariši proti Mandriji pod težkim bremenom živil za našo vojsko. Nekaj ni bilo v redu. Med potjo se je namreč od časa do časa oglašal, češ da še nikoli ni imel na hrbtu tako težkega bremena. Na javki se je ugotovilo, da so si nosači v naglici in pomotoma zaradi zatemnitve naložili na hrbet vreče cementa namesto vreč moke, ki so bile v istem skladišču, vendar na drugem mestu.

Andrej Zorn je bil kmet. Za OF je delal z izrednim veseljem. Njegovo geslo je bilo: Malo govoriti, veliko delati. Glavni cilj mu je bil osvoboditev naroda izpod jarma fašizma in priključitev k Jugoslaviji.

Velik Andrejev prijatelj je bil Jožef Koc prav tako kmet. Za OF je najprej aktiviziral vse člane svoje družine. Silno rad je sodeloval z mladino, ko je le-ta organizirala napisne akcije. Sin mu je padel v bojih tik pred osvoboditvijo. To ga je hudo prizadelo.

Bilo je na predvečer obletnice Oktobrske revolucije 6. novembra 1942. V okviru možnosti in stroge konspiracije smo proslavili ta zgodovinski datum z ustanovitvijo celice KP v Prvačini. S tem smo

hoteli tudi opozoriti sovražnika, da mu bomo, strnjeni okrog KP in OF, zadajali vedno hujše udarce do končne zmage.

Na pismeni poziv vodstva KP za Goriško, ki ga je podpisal tovariš Tomo Brejc-Lojze, je bil sklican množični sestanek OF. Določili smo tudi, da naj bi bil sestanek v Prvačini. Sporazumeli smo se z lastnikom hiše, ki je bila takrat prazna in za taka zborovanja zelo primerna. Ko je nastopila zatemnitev, so fantje oborožene skupine zastražili hišo. Sestanka se je udeležilo kakih 15 ljudi. Na sestanek sta prišla tovariša Julij Beltram-Janko, sekretar OK KPS za goriško okrožje, in član OK KPS tovariš Bojan Štih.

Za prijetno presenečenje prisotnih je poskrbel tovariš Bojan Štih, ki je bil oblečen v partizansko uniformo. Med zborovanjem sta govorila oba tovariša. Najprej je prišla na vrsto Oktobrska revolucija in njen pomen za vse zatirane narode in ljudi. Nato je bil govor o OF, o konspiraciji, o zadržanju pred sovražnikom, o nabiranju hrane in drugih potrebščin za borce ter končno o mobilizaciji naših fantov za odhod v partizane.

Po končanem sestanku sta tovariša Julij Beltram-Janko in Bojan Štih zadržala v hiši Petra Furlanija, pokojnega Jožefa Gregoriča in mene. Povedala sta tudi, zakaj sta to storila. Postali smo zelo pozorni in čakali v vzdušju posebne resnosti in slovesnosti. Oba tovariša sta se pohvalno izrazila o delu prvega odbora OF. Smatrala sta, da smo vsi trije zadovoljivo opravili čas preizkušnje in zadane naloge ter da zaslužimo zaradi svoje predanosti OF, da nas KP sprejme v svoje vrste. Po sprejemu v KP smo se še pogovorili o nalogah celice. Za sekretarko celice so postavili Ljudmilo Gregorič-Anico.

O politični dejavnosti mladincev in mladink v Prvačini sem že marsikaj povedala. Mladina obeh spolov je bila zaradi konspirativnega dela organizirana v majhnih skupinah takoj po aprilski okupaciji Jugoslavije 1941. Kot zavedna in borbena ni hotela zaostajati za odraslimi. Usposobila se je predvsem za akcije. Napisnih akcij je bilo največ. Za 1. maj 1942 je v spodnjem delu vasi, na Runku, razobesila slovensko zastavo. Opravljala je kurirske posle. Nabirala je orožje za borce in za lastno obrambo. Opravljala je sabotaže, s katerimi je povzročila škodo in sramoto sovražniku. Izdelala si je mlinček po modelu, ki ga je napravil Albert Stanič, kapelnik. Le tako so lahko mleli koruzo in žito ter pekli kruh za vojsko. Pomagala je pri nabiranju hrane in drugih potrebščin.

Konec avgusta 1942 je bila mladinska konferenca v Petrovi dragi. Teritorialno območje te zgodovinske konference je bilo zelo široko. Na konferenco so prišli zastopniki mladine iz Vogrskega, Volčje drage, Gradišča, Renč, Prvačine, Ozeljana, Šempasa, Sela, Dornberka, Zalošč, Spodnje Branice, Šmarij, Rihemberka, Oševljeka, Vrtovina, Batuj, Črnič itd. Prevladovale so ženske. Konferenco je organizirala in sklicala KP in OF za Goriško na pobudo tov. Julija Beltrama-Janka in Oskarja Gorjana-Petruškina. Namen konference je bil, da bi se mladina iz raznih krajev povezala, da bi bila enotna v akcijah proti sovražniku in da bi si vsestransko pomagala. Sestanka se je udeležil tudi pokojni Ivan Kosovel. Mlad med mladimi, borben antifašist in izkušen aktivist je s preprosto besedo navdušil navzoče za skupne ideale in akcije, za partizansko vojsko, za cilje OF.

Cudovito je delo, ki ga je naša mladina opravljala. Brez nje ne bi uspela naša socialna revolucija, ne bi slavili zmage nad fašizmom in nacizmom.

Naše ognjišče

Marija Mencinger

*V meni je bilo mnogo
plamenčkov, majhnih in
velikih. Čim manjši so bili,
tem lepši je bil njihov lesk,
kot bi slutili, da bo kmalu
konec vseh lepih večerov,
ko je bilo ob ognjišču še
toplo in se je njihov plamen
živahno pozibaval zdaj
levo, zdaj desno, kot bi hotel
povedati, da nas še ne želi
zapustiti. Morda bi rad ostal
pri nas, ker je tako lepo
dišalo, a ni mogel videti,
kako smo trepetali ob pogledu
na njegov svetel lesk, zakaj
predobro smo se zavedali, da
plamenčki nikoli ne bodo
postali plameni. Veliki. Taki,
ki bi lahko rešili naše
ognjišče.*

Razsipen čas

Črtomir Šinkovec

*Dajva do dna, draga, izpiti
zvrhano čašo pelina —
nama razsipno natočil je čas:
da bova ljubezen mogla ubiti,
v žolto svilo spomina
skriti obraz.*

*Tudi slavec gostoli
s cvetočih njiv,
pa ga črni trn umori . . .
Jaz ne bi ljubezni ubil!*

Likovna **Kmečki upori v slovenski likovni umetnosti**

umetnost **Dr. Ivan Sedej**

Slovenska likovna umetnost se je večinoma izogibala monumentalnim temam in formatom. Sicer pa lahko ugotovimo, da je večji del spomenikov, velikih dekorativnih ali pripovednih kompozicij in podobnih nalog nastal po osvoboditvi. V dokaj skromni beri monumentalnega slikarstva in plastike so najmanjši odmev dosegli prav kmečki pulti, eno najbolj tragičnih in hkrati heroičnih dogajanj v slovenski zgodovini, čeprav so bili kmečki upori v času NOB zgodovinski vrelec, iz katerega so borci črpali pobude in moč. Gubčeva in Gradnikova brigada nista svojih imen dobili po naključju, saj sta imeni puntarskih voditeljev pričali o stoletni kontinuiteti socialnih bojov na Slovenskem.

Krivde za tako stanje prav gotovo ne moremo iskati pri umetnikih. Teme, kot so opisi bitk ali velikih uporov, zahtevajo posebno obravnavo, poseben prostor, predvsem pa veliko prostega prostora. Umetnik ne more samoiniciativno poslikati dvorane ali fasade javne zgradbe. To so povsod po svetu in tudi pri nas naloge, ki jih sproža in financira družba. Do konca 18. stoletja so se posamezni slovenski umetniki in obrtniki — podobarji udeleževali pri krašenju cerkva, tu so pač morali streči željam naročnikov. Tudi 19. stoletje ni bilo bistveno drugačno — morda je bilo za umetnika v tem času še slabše poskrbljeno. Drugod so v okviru nacionalnih držav cvetele pompozne slikarske in kiparske zvrsti, ki so slavile slavno preteklost, zmage itd. Slovensko meščanstvo pa je namesto heroičnega sklicevanja na preteklost tonilo v bidermajerskem malomeščanstvu. Premožni trgovci in advokati so sicer naročali tudi slike — vendar večinoma le družinske portrete salonskih formatov. Vladajoča klika na Slovenskem, tista, ki je v svojih rokah držala vse nitke javnih naročil pa prav gotovo ni bila naklonjena upodabljanju uporov zoper dinastijo in razred, ki je bil še vedno na oblasti. Tanka plast zavednih Slovencev pa ni imela denarja za financiranje takih podvigov. Bogati slovenski meščanje so svoje mošnjičke trdo zavezovali. Bolj varno se jim je zdelo naročiti neškodljive alegorične podobe matere Slovenije v prelestni »narodni« noši, ki drži lovorjev venček njegovi cesarosti.

Po svojem bistvu puntarski impresionizem, ki je razburkal mlako slovenske la-godnosti in konservativnega pojmovanja umetnosti in njenega poslanstva, se za take teme ni odločal. Svoje poslanstvo je opravljal na drugih ravneh in z drugimi sredstvi. Tudi njihovi sopotniki — Vesnani — so kljub intenzivnemu poglobljanju v kmečko življenje to poglavje prezrli. Njih je zanimal bolj etnografski vidik ljudske kulture.

Šele kipar Lojze Dolinar, tvorec monumentalnih kompozicij v kamnu in bronu je zasnoval eno od prvih izrazitejših in kvalitetnejših podob vezanih na kmečke upore. Podoba Matije Gubca na prestolu (1913) kaže vse značilnosti izrazitega Dolinarjevega stila, ki se je navdihoval ob delih velikega Ivana Meštroviča. Upor, njegove dimenzije in posledice je umetnik strnil v figuri voditelja, v simbolni podobi človeka, ki je v njegovi interpretaciji tragični kmečki voditelj — simbol upora. Lahko rečemo, da je šlo Dolinarju za negacijo podedovane zablode o Gubcu — kralju, kljub temu ni poudarjal demokratičnega bistva kmečkih uporov. Srečujemo se predvsem s heroičnim likom žrtve. Fevdalci in njih letopisci so Gubca proglašali za kralja upornih kmetov. S to interpretacijo so skušali potencirati bogoskrunsko obnašanje kmečkih voditeljev. Možnost, da hočejo uporni goloriti kmetje pravzaprav svobodo

*Lojze Dolinar:
Matija Gubec,
patni-mavec, 1913*

in celo enakost, so namenoma prezrli. Upor so skušali po tej plati diskreditirati in pripisati kmetom težnje po čisto formalni menjavi ene avtokracije z drugo. Seveda je Dolinarjeva interpretacija drugačna, gre za prizadeto slikanje heroizma, ki je vzplamtel v času, ko na nebu zgodovine ni bilo niti prvih žarkov sonca.

V tem oziru je naredil velik korak naprej slovenski slikar, akademik Anton Gojmir Kos, ki je veliko oljno kompozicijo *Boj pri Krškem* (krasi dvorano slovenskega Izvršnega sveta) zasnoval kot podobo bojnega meteža, kot obupen in krčevit spopad dveh gmot. V trdo gmoto zbite postave kmetov, med katerimi se ježe ročaji sulic, kose, vile in meči se podajajo, upogibajo in vstajajo kot žito pod udarci nevihte. Tu je že v polni meri prisotna zavest, da je bil kmečki upor izrazito kolektivno dejanje, tako po metodah bojevanja, kot po metodah agitacije in vodenja. Vse je prežeto z enotno voljo, z eno samo mislijo, ki je polna krčevitega sovraštva do tlačiteljev. Tu ni ne generalov ne vojščakov, marveč le borci, morda neenaki po telesni moči ali oborožitvi, vendar enaki in v krvavem boju nenadomestljivi.

Umetnik je upodobil vrhunec bitke, ko so vse moči napete do skrajnosti. V oblikovnem pogledu se je Kos naslonil na znamenite podobe bitk iz preteklosti, uporabil je dinamične diagonale (sulice, nagibi teles), razgibane like bojevnikov, orožje itd. Po drugi strani pa je ostal zvest svojim likovnim nazorom, tako v uporabi zamolklih, zastrtih barv, kot v virtuoznem menjavanju dekorativnih, nasičenih ploskev, ki druga ob drugi sestavljajo učinkovit barvno nasičen organizem.

Ob Dolinarjevem Gubcu na prestolu in Kosovi bitki je sicer nastalo še nekaj manj pomembnih del, večinoma gre za naključne knjižne ilustracije, vendar ni dela s to tematiko, ki bi lahko z njima kakorkoli tekmovalo. Tako imamo pravzaprav do leta

Gojmir A. Kos: Boj pri Krškem, olje, 1940

1945 le nekaj dokumentarično-fantazijskih podob iz starejših časov (recimo bakrorezne podobe obračuna nad upornimi kmeti pri Valvasorju), nekaj ilustracij ter dvoje polnokrvnih umetniških del.

Po osvoboditvi, ko je družba pričela podpirati večje umetniške podvige, predvsem gradnjo spomenikov, je nastalo precej velikih kompozicij s tematiko iz NOB; vendar smo spet pogrešali avtentične, umetniško prepričljive upodobitve kmečkih puntov. Tako kot pred vojno je tudi v tem času nastalo precej dobrih ilustracij (Maksim Sedej, Ive Šubic itd.), le malo pa samostojnih slikarskih ali kiparskih stvaritev. V kontinuiranem ciklu podob *Zgodovina slovenskega ljudstva*, ki je nastal za veliko dvorano slovenske Ljudske skupščine leta 1958, je slikar in freskant Slavko Pengov upodobil tudi prizor kmečkih uporov. V nasprotju s Kosom, ki je historične kostume le nakazal in je poudarjal predvsem slikarsko plat motiva, je Pengov bolj natančen in hkrati splošnejši. Razjarjene kmete s klasičnim kmečkim orožjem je odel v stilizirane historične noše, upodobil pa jih je tako, da je v enoto povezal vrsto prizorov, ki kažejo na okoliščine in vzroke punta, z ognjem in krvjo, gorečim gradom in plemstvom.

Podoba, ki je le del v enoto povezane kompozicije, predstavlja prvi vrh dramatične pripovedi. Umetnik je namreč uporabil princip pripovednega nizanja prizorov, ki se spajajo drug z drugim, ki so hkrati ilustracija in alegorija. Prizorišče ni prepisano iz realnega sveta, marveč je stilizirano, večinoma nakazano le s simboli in s samovoljo, vendar vsebinsko izredno funkcionalno perspektivno.

Bistveno drugače je z veliko oljno podobo; ki krasi arkadni hodnik ljubljanskega Magistrata, zasnoval arhitekt in slikar Boris Kobe, ki mu historične teme in barviti spektakli vzbujajo stalno radovednost (spomnimo se le njegovega Loškega pasijona). Kot motiv si je izbral v krvi zadušeni upor in napad kmetov na Ljubljanski grad leta 1515. V kolikor je pri Kosu in Pengovu v ospredju ideja o monolitnosti in množičnosti gibanja, je pri Kobetu v ospredju zanimiv posameznik, tip. Slikar je pred močno obzidje postavil skupino kmetov, ki je v rezkem nasprotju z nepremakljivo trdnostjo gradu, ki simbolizira takrat še trden fevdalni sistem. Sestradani kmetje s spačenimi obrazi, oblečeni v historično verne noše, nas spominjajo na znane brueghelovske figure. Vsak zase pa predstavljajo simbole, od kmečkega bojevnika, ki hrabri obupanega tovariša, do patetične postave, ki s koso dvignjeno nad glavo prisega maščevanje nečloveški sili, ki jo predstavlja grajsko obzidje. Prizor se dogaja kot na odru, v bistvu gre za prizor pred tragičnim koncem.

Nekoliko bogatejša bera je bila v lanskem in posebej še v letošnjem jubilejnem letu. Nastalo je nekaj kiparskih pa tudi grafičnih del, ki skušajo tematiko kmečkih

Boris Kobe: Napad na Ljubljanski grad 1515, olje, platno

uporov obdelati na bolj sodoben način, manj z upodabljanjem historičnih detajlov in bolj s simboli, ki naj bi prerasli čas in prizorišče ter postali občečloveški klic in opomin. V mejah tradicije je pravzaprav le Matija Gubec Toneta Kralja, ki je nastal na kiparskem simpoziju v Kostanjevici. Figura iz hrastovega lesa v nadnaravni velikosti in spomeniški portret z vsemi atributi, ki opredeljujejo Gubca kot mučenika za Veliko stvar. Po konceptu in ideji je soroden Dolinarjevemu, le s to razliko, da je Kraljev Gubec bolj kmečki in da v eni osebi združuje poteze kralja Matjaža in Petra Klepca, poteze dveh mitoloških figur, ki se stapljajo z zgodovinsko osebnostjo. Bistveno drugače so zasnovali svoje kiparske osnutke Stojan Batič, Slavko Tihec in Drago Tršar, ki so sodelovali na natečaju za postavitve spomenika na Ljubljanskem gradu. Batič je izdelal skupino figur v obliki rezko obtesanega bloka z nakazanimi postavami upornikov, nad katerimi se pobliskava snop sulic. Drago Tršar je sorodno idejo, množico kot monolitno skupino, radikaliziral. Kmečki punt je simboliziral z obliko bronastega vala, ki ves naježen buta v grajske zidove. Tako je poudaril predvsem idejo enotnosti in množičnosti, hkrati pa mu je tudi dal širše časovne dimenzije. Slavko Tihec je bil bolj abstrakten. Idejo vrenja in gibanja kmečkih množic je simboliziral v obliki skoraj geometrijske kompozicije, s koncentričnimi kovinskimi ploščami na trdnem podstavku.

Seveda smo omenili le del umetniških kompozicij, ki so nastale pri nas na temo kmečkih puntov. Pred kratkim je bila prireditev likovnega značaja na Hrvaškem, tu so s svojimi deli, posvečenimi kmečkemu uporu 1573 sodelovali tudi slovenski tvorci (Janez Bernik), kljub temu pa lahko ugotovimo, da so kmečki panti še vedno nekje na robu naše zgodovinske zavesti, premalo so prisotni tudi v naši umetnosti. Sicer bi se lahko potolažili z mislijo, da je naša umetnost bolj nagnjena k slikanju poetičnih tem in osebnih doživetij, vendar ne moremo mimo ugotovitve, da je tudi v tej tematiki neizčrpen vrelc idej za osebno angažiranost in opredelitev. Saj je prav v kmečkem puntu prisoten heroizem brez patosa, brez privzdignjenih besed, tudi poezija. Včasih se nam zdi, da smo čas velikih zgodovinskih kompozicij že zamudili — čeprav nam razvoj umetnosti v smer socialnega in družbenega angažmaja drugod po svetu priča tudi o nasprotnem. Morda bo prav letošnje jubilejno leto dalo novih pobud?

Sodobni norveški publicist in pisatelj Per Hansson sodi v svoji domovini v zadnjih letih brez dvoma med najbolj priljubljene in priznane avtorje. Kakor je namreč mogoče zvedeti iz kratke spremne besede na ščitnem ovitku pričujoče knjige, so doživljala njegova dela na Norveškem izreden uspeh in bila ponatiskovana v za ta maloštevilni skandinavski narod nenavadno visokih nakladah. Prav tako so vse njegove knjige — Čeprav nam vzamejo življenje, Največja igra, Vsak deseti mož je moral pasti in Mama Karašok — vzpodbudile tudi vrsto prevajalcev, ki so jih približali domala vsem večjim evropskim narodom.

Pri nas spoznavamo Hanssona — po zaslugi prizadevnega prevajalca Janka Modra — to pot prvikrat. Toda kolikor je prišla ta prva Hanssenova obsežnejša knjiga, ki je nastala pred desetimi leti, k nam torej razmeroma pozno, pa se bomo zaradi vrste lastnosti, ki odlikujejo pisanje tega norveškega pisatelja, vsaj s katerim izmed njegovih najnovejših del po vsej verjetnosti še imeli priložnost srečati.

Med temi lastnostmi velja omeniti tako pisateljev prirojeni pripovedni dar, kakor njegovo prizadevanje, da bi ostal kolikor mogoče zvest resnici in da bi v usode svojih junakov vpletal čim manj poveličevanj in olepševanj (kar pa mu, žal, od časa do časa ne uspeva docela), ter predvsem dejstvo, da so bile okoliščine, v katerih se je po okupaciji znašla njegova domovina v marsikaterem pogledu presenetljivo podobne tistim, ki so po nemškem napadu nastale pri nas. Da se je namreč majhna (v tem primeru le glede na število prebivalcev) dežela kaj kmalu in s čedalje večjim uspehom postavila po robu veliko močnejšemu sovražniku in njegovim pomagačem ter da so v tem neenakem boju padali prav najpogumnejši in najodločnejši in da nji-

hova nemalokdaj mučeniška smrt kakor tudi vse grožnje okupatorjev, ki niso izbirali sredstev, s katerimi bi lahko zatrli odpor, domoljubnih rojakov niso zastraševale, marveč jih le še bolj utrdile v boju za svobodo.

Pričujoča knjiga je tako pravzaprav dokumentarno poročilo o tragični usodi, ki je zadela družino učitelja in zvonarja Pedra Morseta iz Selbuja v bližini velikega pristanišča in v času vojne izredno pomembnega nemškega oporišča Trondheima. Je prepričljivo pričevanje o udarcih, ki so zadeli ponosnega in neuklonljivega očeta — skoraj bi ga lahko imenovali norveškega Šarha —, njegovo zvesto ženo Marit in sedmero pogumnih sinov.

Pripovedovanje sodobnikov, pravi v uvodu avtor, se bo spremenilo v sago in saga bo postala legenda; oblika se lahko menja, zgodba pa bo živela naprej v ljudskih ustih, dokler bo kaj moških in žensk, ki so pripravljene na boj za resnico in svobodo in ki se zavedajo, da ni večjega greha kakor pasivno se ukloniti zatiralcu in stopiti k trinogu v službo zaradi lastnega dobička.

Marit in Peder Morset s sinovi sta stopila v boj tako rekoč še isti dan ko so Nemci napadli Norveško. Ti ljudje so bili rojeni za življenje v miru, vendar niso poznali miru brez svobode, zato pa so tudi morali plačati več kakor večina drugih norveških družin, dokler ni bilo barbarstvo Nemcev in domačih kvistingovcev strto.

Že kmalu po začetku okupacije je domačija Morsetov, Klagsset, zaradi svoje težko dostopne lege in odličnega razgleda visoko v hribih nad trondheimskim fjordom postala oporišče za člane prvih odporiških skupin. Svoj delež k boju so razen najmlajšega Tronda, ki pa se je kot majhen deček v odločilnih trenutkih pred nemškimi zasliševalci tudi dobro izkazal, dali vsi Morseti.

Pomagali so pri zbiranju in pošiljanju za vezavnike nadse pomembnih podatkov o premikih nemških vojnih ladij, ki so pomenile veliko nevarnost za angloameriške konvoje proti sovjetskim pristaniščem in severnemu polarnemu bojišču.

Kljub vsej previdnosti in varnostnim ukrepom pa so Nemci s pomočjo domačih izdajalcev kaj kmalu zvedeli za dejavnost Morsetove družine. Na srečo pa so bili še pravi čas posvarjeni tudi Morseti; v majhnih skupinah so se na smučeh in s sanmi še zadnji hip odpravili proti švedski meji, kjer bi lahko na oni strani brez nevarnosti pričakali konec vojne. Štirim sinovom se je beg kljub številnim nevarnostim, ki so nanje prežale vso pot, posrečil, očeta, mater ter tri mlajše sinove pa so Nemci vendarle presenetili. Najprej so na kmetiji pri nekih sorodnikih zajeli Marit in njenega najmlajšega, nato pa so po kratkem boju prijeli še Pedra in ranjenega Helgeja, ki je pozneje izgubil roko, pogumnega Oddmunda pa ustrelili. Oba ujeta so nato še dolgo mučili in zasliševali zatem pa ju vrgli v ječo. Ker niso od njiju izvedeli nič pomembnega, so vsi pobesneli obsodili na smrt še neuklonljivega Pedra Morseta ter ga ustrelili.

Prav ti tragični in obenem odločilni trenutki so v tej Hanssenovi knjigi najlepše

opisani. Spretno vkomponirani sta tudi obe pretresljivi Pedrovi pismi ženi, ki ju je uspel pretihotapiti iz zapora tik pred usmrtnitvijo. Razkrivata vso preprosto življenjsko modrost tega ponosnega človeka, ki mu je dajala nezlomljivo moč zavest, da njegova smrt ne bo zamen, da bo tako z njegovo kot z vsako drugo smrtjo nacizem le še za korak bliže svojemu porazu.

Preživeli sinovi so avtorju dovolili zapisati zgodbo o boju in tragediji svoje družine, vendar so postavili dva pogoja: poročilo naj bo resnično in brez heroiziranja. Zapisali smo že, da se pisec v tem pogledu ni znal vselej izogniti patetičnosti patriotskega zanosa. Zal! Omeniti pa velja naposled tudi to, da je glede na informativni uvodni in izredno prepričljiv osrednji del, zaključni del, nekaka sinteza vseh dogodkov in opis usod preživelih do konca vojne in po njej, veliko šibkejši, bolj raztresen in nepovezan. Vendar pa to dejstvo skorajda ne meče sence na pripoved v celoti, ki ostaja živa in prepričljiva in se bo kot taka brez dvoma priljubila tudi našim bralcem, za katere je to Hanssenovo knjigo v lični opremi Radmile Novak-Ciuha, vezane v platno in opremljene s ščitnim ovitkom, izdal ljubljanski zavod Borec.

Skupinska slika z gospo

Iztok Ilich

Vselej dinamični in zlasti v zadnjem času tudi politično angažirani ugledni sodobni zahodnonemški književnik Heinrich Böll je vrsto let dober znanec tudi naših bralcev, saj imamo prevedena že štiri njegova krajša pripovedna dela: Klonovski pogledi, Kruh zgodnjih let, Biljard ob pol desetih in Konec službene vožnje. Toda kolikor te knjige v minulih letih niso vzbujale kakšne izjemne pozornosti, je bila usoda njegovega najnovejšega (1970), doslej najobsežnejšega in, kakor zatrjuje večji del kritikov, tudi najboljšega romana, »Skupinska slika z gospo«, že od vsega začetka docela drugačna. Najbolj burne razprave — za in proti delu oziroma avtorju — je ta knjiga seveda izzvala v Zvezni republiki Nemčiji, saj je izšla tako rekoč na predvečer velike predvolilne kampanje, ko so bile politične strasti že dodobra podžgane in se je Böll večkrat javno opredelil za Brandta in njegovo politiko, kakšen pa je bil odmev romana v Evropi in drugod v svetu, pa dovolj zgovorno priča dejstvo, da je dobil pisatelj zanj leta 1972 Nobelovo nagrado za književnost.

Glavna junakinja pričujočega Böllovega romana, »gospa« sredi skupinske slike, je približno osemindesetletna, razmeroma še »dobro ohranjena« Leni, predstavница tako imenovane nižje meščanske plasti, medtem ko sestavlja »skupino« kakšnih petdeset ljudi — moških in žensk različnih starosti in narodnosti ter še bolj različnih položajev, interesov in političnih prepričanj — ki so se tako ali drugače kdaj v življenju srečali z Leni ali z njo celo dalj časa živeli.

Sama življenjska zgodba »gospo« Leni je opisana v prvi osebi, kakor jo pripoveduje avtor ali kakor jo je, kot nekakšen pisan mozaik, pomagalo pisatelju s svojimi navedbami in izjavami, posredno ali neposredno, sestaviti teh petdeset ljudi. Poleg tega si je »pis.« pri svojih poizvedovanjih pomagal z različnimi citati iz dokumentov in zapisov, da je skorajda videti kot bi mu šlo v resnici le za to, da ustvari kolikor mogoče natančen in prepričljiv portret neke osebe, v tem primeru ženske, ki je živila ali nemara še živi, in ki je, glede na zunanjo nepomembnost svojega življenja, iz

potemtakem težko razumljivih razlogov, vzbudila tako izredno pisateljevo pozornost, da se je z reportersko natančnostjo, v novinarskem slogu in s pravo nemško pedantnostjo, zavoljo katere naj ne bi prezrl niti najmanjše podrobnosti, lotil slikanja tega nenavadnega portreta.

Težko je sicer reči, ali je šlo Böllu ob vsem skupaj naposed tudi za portret po živi predlogi — vsaj do neke mere —, vsekakor pa ta plat njegovih ustvarjalnih naporov v tem primeru še zdaleč ni bila najpomembnejša. Kajti kaj kmalu se izkaže, da ga v resnici veliko bolj zanimajo nekatere osebnosti iz »skupine« poizvedovalnih oseb okrog Leni, ki jih obiskuje in se z njimi pogovarja, da bi zbral čim več podatkov o svoji skrivnostni junakinji, o domala slehernem dnevu in uri njenega življenja, kako in s kom jo je prebila, o njenih ne ravno pogostih izjavah in namigih, o njenih navadah, razvadah, strasteh itn.

Tako se pred bralcem polagoma razgrinja kaj pisana in zanimiva galerija ljudi, med katerimi si vsaj nekateri, kot predstavniki sodobne ter hkrati medvojno in predvojno stvarnost preraščajoče Nemčije, zaslužijo še posebno pozornost, nemara celo večjo kot sama Leni. Zato lahko šele na tej ravni, ko se nekoliko razodenejo spretni avtorjevi literarni prijemi, prihaja do pravega izraza Böllova prodorna in neizprosna

kritičnost tako do teh nekaj posameznikov kot še zlasti do sodobne nemške družbe — katere razvoj spremlja na ta način v knjigi vse do zatona vilhelminske dobe do danes, torej dobrih 50 let — ki so jo ti in takšni ljudje zgradili. In kolikor se proti koncu knjige Leni čedalje bolj umika v ozadje, toliko bolj se v pravem mrgolenju najrazličnejših pozitivnih podatkov, prerivajo v ospredje avtorjeve temeljne ideje in njegova aktualizirana in angažirana kritičnost do te in tako razslojene pridobitniško-potrošniško programirane družbe, do vseh oblik duševnega in fizičnega nasilja — pod takšno ali drugačno krinko. Ali, skratka, proti eksponentom tako zaznamovane družbe, ki, po pisateljevih besedah, počejo ali tudi ne morejo več razumeti, »da je nekemu stara reč ljubša od nove in da ni mogoče gledati na vse v tem svetu z zavarovalno-tehniškega stališča...«

Böllovo »Skupinsko sliko z gospo«, ki pomeni v sodobni besedni umetnosti v več pogledih resnično mojstrovino, zanimivo tudi zaradi svoje nenavadne etike in svojevrstnega principa človečnosti, je prevedel in pospremil med bralce z izčrпно študijo o pisatelju in njegovem delu Drago Grah. Knjigo sta za naš knjižni trg izdali Mladinska knjiga v Ljubljani in murskosoboška Pomurska založba, opremil jo je Julijan Miklavčič, tehnično uredil pa Borut Kovše.

Kritike in eseji Mateja Bora

Slavko Rupel

Za šestdesetletnico Vladimirja Pavšiča-Mateja Bora je Cankarjeva založba pripravila izdajo Borovega izbranega dela, ki naj bi izšlo v štirih knjigah. Medtem ko naj bi Mitja Mejak uredil Borovo poezijo in prozo, je bila skrb za kritiko, esejistiko in dramatiko poverjena Lojzetu Filipiču. Ta je za tisk pripravil tudi prvo knjigo izbranega dela, ki prinaša Borove kritike in eseje.

Knjiga je prišla na slovenski knjižni trg precej iznenada, brez posebnih napovedi. Če pa vemo, da gre za predstavitev sodobnega slovenskega umetnika, ki je, kot je zapisano v uvodu »izrazito samosvoja, viharna, vitalna, pokončna, svobodnjaška, na vse strani polemična in kritična ustvarjalna osebnost,« nas na eni strani to niti ne preseneča. Hkrati pa nas spričo pomena in vloge Mateja Bora v slovenski književnosti vendarle navdaja zadovoljstvo, da smo dobili izdajo, ki obeta dostojno predstavitev Mateja Bora, kot pesnika, pisatelja, dramatika, esejista in prevajalca.

Prva knjiga, ki je zdaj pred nami, prinaša urednikov uvod, ki predstavlja Mateja Bora in poudarja, da je Bor prvo pesem napisal že leta 1929, da pa je bila njegova poglavitna literarna usmerjenost obrnjena predvsem h gledališču in dramatiki. Bor je bil zato med prvimi, ki so na Slovenskem začeli pisati pravo in resnično gledališko kritiko. Ta pa je bila za njegov čas na izjemni strokovni ravni. Filipič nato razčlenjuje Borovo izvirno dramatiko in ugotavlja njegov prispevek k slovenski dramatiki. Borova dramatika kaže namreč razveseljiv napredek, zrelo obvladanje odra, učinkovite dramatične preobrate in močne nosilne prizore in zelo okreten in zaostren dialog. Za Borovo kritično in esejistično delo pa Filipič ugotavlja, da se po tehtnosti, izčrpnosti in zaokroženosti kot sklenjen sistem slovenske socialne estetike uvršča med najpomembnejše prvine še vedno žive klasične misli na Slovenskem.

S to Borovo kritiko in esejistiko se bo torej slovenski kulturni potrošnik seznanil

iz prve knjige izbranega dela. Ta torej ne bo namenjena širšemu krogu, temveč, predvsem tistim, ki se kakorkoli ukvarjajo z gledališčem, literaturo in kritiko.

Urednik je na začetek knjige uvrstil Borovo razpravo o slovenski dramatik po Cankarju, ki je bila pred vojno objavljena v Ljubljanskem zvonu. Kdor bo danes prebral te Borove ugotovitve, bo moral dati prav urednikovim ugotovitvam o tehtnosti in točnosti Borovih ugotovitev. Posebne pozornosti sta vredna še dva Borova spisa izpred vojne, Jermanov problem, v katerem je Bor odkril docela nove vidike na vodilni motiv

vsega dotedanjega pisanja in razglabljanja o slovenski dramatik, in esej Igralec v sodobnem gledališču. Sledi vrsta Borovih gledaliških kritik, deloma tudi iz povojnega časa, čeprav se Bor po vojni kritiki in esejistiki posveča le bolj priložnostno. Zato pa najdemo razpravljanje o problemih slovenskega umetniškega filma, govor o problemih slovenske kulture, danes že programatično Bohinjsko pismo, posvečeno mladim pesnikom. In pa še razprave o Grudnovi, Gradnikovi in Jarčevi liriki. Na koncu knjige je še bibliografija avtorjevih del, ki jo je pripravil Jože Munda.

Kronika stare Streharjeve družine

Slavko Rupel

Nedavno je Cankarjeva založba posredovala bralcem še drugo knjigo najnovejšega dela Matevža Haceta, KRONIKO STARE STREHARJEVE DRUŽINE.

Matevž Hace je začel svojo literarno pot z opisovanjem doživetij v partizanih. Oslobojilnemu boju in tudi usodi človeka v njem, so bila posvečena prva njegova dela. Ko se je po končani vojni vrnil v svojo domačo notranjsko vas, je pisateljsko pero posvetil domačim krajem in ljudem. Dobili smo nekaj dobrih knjig, v katerih je predstavil rodno Notranjsko in njene ljudi. Kot je bil v partizanskih zgodbah pristen pa tudi objektivnen prikazovalec spopadov in človeških usod v boju, tako je tudi v svojih pripovedih iz domačih krajev ostal pristen, neposreden pa tudi iskren. Dostlej je izšlo izpod njegovega peresa štirinajst knjig, ki so tehten prispevek slovenski povojni literaturi posebno tisti, ki se je ukvarjala s človekom v naši revoluciji, kot tisti, ki se v današnjem času bega v mesto in zapostavljanja kmečkega človeka, ukvarja s tistimi ljudmi, ki žive ali so živeli na podeželju. Med Hacetovimi knjigami pa gotovo zasluži svoje posebno mesto kronika o Streharjevi družini, ki se nam v zaokroženi podobi dveh knjig predstavlja kot simpatično branje.

Matevž Hace je, kot je to sam povedal, napisal kroniko po izvornih virih svoje družine. Kronika Streharjeve družine je kronika njegove lastne družine, njegovega pradedna in potomcev. Pisatelj začne povest s pripovedjo o pradedu Tomažu, ki so ga kot avstrijskega vojaka ujeli Napoleonovi vojaki in ga kot ujetnika odpeljali v Francijo. To je bil začetek podjetne rodovine, ki ji je mladi Tomaž, potem ko se je vrnil domov,

dal svojstven pečat. Znal je namreč pintariti, izdelovati čebrice in škafe, znal pa je tudi umno kmetovati, saj za pametnega mladega fanta večletno bivanje v tujini ni bilo zaman. Kronika nato pripoveduje o Tomaževem sinu Luki, ki se mu je rodil sin Matija. Ta je zaradi hude žene Mice odšel v Ameriko in se od tam ni več vrnil, niti se javil ženi in otrokom. Toda za njim v Ameriko je odšel najstarejši sin Jože, doma pa je ostal Matija, ki je vzgojil nov rod, v vrsti katerega je tudi pisatelj sam kot to lahko razberemo ob koncu povesti. Pisateljevo pero nam torej zanimivo prikazuje skozi očala treznih in naprednih kmečkih ljudi dogajanja po svetu, pa tudi dogodke v domači vasi in bližnji okolici. Tako podoživljamo čas skoraj stopenetdesetih let, čas, ki je bil močno usoden za naše kraje in naš rod. To je bil čas Napoleonovih vojn, prekucij v Italiji, revolucije 1848 in kmečke odveze, uvajanja naprednega kmetijstva, obveznega šolanja, bega naših ljudi v Ameriko; čas prve svetovne vojne in povojne krize. Ves ta čas je predstavljen jasno, plastično in zanimivo, čeprav v pripovedi ni zapletov ne razpletov. Vse teče mirno, enakomerno, tudi ne more biti posebno razburljivo, zlasti če knjigo prebiramo z očmi današnjega bralca. Življenje, ki nam ga Hace prikazuje, se nam zdi bolj patriarhalno, zlasti ker pisatelj najpomembnejšega dogajanja, prve svetovne vojne, ni izkoristil in mu ni posvetil velike pozornosti. Vsaj ne take, kot bi to dogajanje zaslužilo in kot bi lahko nazorno prikazalo usodo domačih ljudi v prvi vojni.

Morda nekoliko moti tudi to, da se kronistično zapisovanje, ki je v prvi knjigi dosledno, v drugi umika pripovedi v tretji

osebi. Nekateri dogodki tedanjega časa so preveč gledani in ponazorjeni z očmi današnjega človeka, medtem ko hoče pisatelj nekaterim z uporabo arhaičnih izrazov, dati pečat pristne kronike iz starih časov.

Kronika stare Streharjeve družine je originalna po zamisli in po izvedbi. Lahko jo označimo kot delo, ki je napisano s pristnim poslušom in z ljubeznijo do domače zemlje in človeka.

Salon Kitty

Slavko Rupel

V času ko beremo o raznih prisluškovnih aferah v svetu, bo še posebno zanimiva knjiga nemškega novinarja in publicista, Petra Nordena, SALON KITTYY.

Knjiga o nacističnem salonu, tj. bordelu Kitty, sredi nacističnega Berlina, nas bo poučila, da se danes ne dogaja ničesar novega in da se je nekaj podobnega dogajalo že v prvih vojnih letih, le da je bila takrat tehnika bolj okorna in ne tako popolna. V bistvu pa je vse ostalo isto. Oblast prisluškuje, kaj govore njeni nasprotniki, kaj govore njeni funkcionarji in tuji gostje. Jasno je, da taka oblast, kot jo je predstavljal nacizem, ni mogla biti brez take ustanove. Ne samo zato, da bi preverjala, kaj govore letalski oficirji, ki se vračajo s fronte, ne samo, da bi zvedela, kaj mislijo tuji diplomati, temveč tudi zato, da bi ugotovila, kaj mislijo lastni funkcionarji o stranki, o politiki vojne, o Hitlerju in o bodoči zmagi nad svetom. Po zamisli Heydricha in njegovega sodelavca Schellenberga, (ta visoki nacistični funkcionar je ostal živ in je po vojni celo napisal svoje spomine) je gestapo organiziral v bordelu Kitty prisluškovanje, ki mu tedaj ni bilo para na svetu. Posebni specializirani tehniki gestapa so v vse sobe bordela napeljali mikrofone in jih povezali s prisluškovalno napravo v kleti, kjer so vse pogovore snemali na plošče, in jih sveže dostavljali centrali gestapa, ki je neprestano bdela ne samo nad

vsem dogajanjem, temveč tudi nad vsem govorjenjem in mišljenjem svojih ljudi in tujcev. Okoli 120 mikrofona je tri leta beležilo razgovore, ki so jih agentke gestapa, delujoče v bordelu kot prostitutke, imele s svojimi potrebneži. Te skrbno izbrane aktivistke so imele posebno nalogo izvajati od svojih gostov skrivnosti in jih posredovati najprej v posebnih poročilih, ne da bi same vedele, da pogovore snemajo in ne da bi vedele, da so tako tudi same skrbno nadzorovane. Skratka, obstajal je do podrobnosti izpeljan načrt, ki se je očitno odlično obnesel. Deloval je, dokler niso zavezniške bombe podrle pol Berlina in tudi hišo z bordelom. Sledovi salona Kitty so ostali živi do današnjih dni, saj obveščevalna služba Nemške demokratične republike še danes hrani v Berlinu kakih 25 000 plošč o pogovorih izpred tridesetih let.

Salon Kitty je knjiga, napisana kot pravi kriminalni roman, pa je v resnici le dokumentarna pripoved o resničnih dogajanjih. Avtor pravi, da je skrbno preveril vse gradivo, obdelal dokumente, se pogovarjal z ljudmi in zapisal vse, kar je dognal. Sicer pa nam pri takih knjigah niti ne gre toliko za to, kako je delo napisano, bolj važna je vsebina. Ta pa je pri tej knjigi naravnost vznemirljiva. Knjigo je v prevodu Mirka Napasta izdala založba Lipa v Kopru.

Prejeli smo v oceno

Rudi VOGRIČ: *Boj Belokranjcev*. Opremil Andrej Verbič. Izdala in založila Partizanska knjiga ter sklad za financiranje zgodovinske monografije NOB Bele krajine občin Črnomelj in Metlika ob podpori kulturne skupnosti Slovenije. Ljubljana 1973.

Jože VIDIC: *Zločin pri Lenartu*. Opremil Ernest Krnaič. Izdal in založil zavod Borec. V Ljubljani 1973.

Leksikon Cankarjeve založbe — prirejen po leksikonu »Volksbrockhaus« in drugih leksikalnih delih založbe F. A. Brockhaus, Wiesbaden, ZRN; prevzeta je večina slik. Uredniški odbor: Stane BERNIK (likovna umetnost), dr. Adolf BIBIČ (politologija, sociologija, etnologija), dr. Lavo ČERMELJ (matematika, fizika, astronomija), dr. Božidar DEBENJAK (filozofija, religija), Ivan GOGALA (vojaške stroke), Borut INGOLIČ (geografija), Zoran JERIN (šport, razvedrilo), dr. Janko KOS (književnost), dr. Gorazd KUŠEJ (pravo), dr. Miha LIKAR (medicina), Jože LIPOVEC (tehnika), Borut LOPARNIK (glasba), dr. Jakob MEDVED (geografija), Janek MUSEK (psihologija, pedagogika), dr. Janez OREŠNIK (jezikoslovje), Albin ORTHABER (ekonomija), Franc ROZMAN in Janko PRUNK (zgodovina), dr. Boris SKET (biologija), dr. Andrej ŠMALC (kemija). Z uredniškim odborom je sodelovalo še kakih 160 slovenskih strokovnjakov iz posameznih področij. V delovni skupini uredništva CZ so bili še: Marjan KRUSIČ, urednik; Ksenija DOLINAR, pomočnica urednika in Cveto JERAŠA, likovni urednik. Leksikon obsega 1080 strani, okrog 52 000 gesel, 4100 ilustracij, 800 barvnih slik in 20 barvnih zemljevidov. Ljubljana 1973.

Jevgenija Semjonovna GINZBURG: *Podvojite stražo*. Prevedel Milan Apih. Opre-

mila Metka Krašovec. Založil in izdal zavod »Borec«. V Ljubljani 1973.

Stane TERČAK: *Ukradeni otroci* (druga izpopolnjena izdaja). Opremil Ernest Krnaič. Založil in izdal zavod Borec. Ljubljana 1973.

James Dean SANDERSON: *Sovražniku za hrbtom*. Prevedel Jože Prešeren. Izdal in založil zavod Borec. Ljubljana 1973.

Janez MENART: *Srednjeveške balade*. Ilustriral in opremil Boris Kobe. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1973.

Tita KOVAČ: *Spomini barona Valvasorja*. Opremila Nadja Furlan. Izdala Cankarjeva založba. V Ljubljani 1973.

Matevž HACE: *Kronika stare Streharjeve družine*. Drugi del. Opremila Metka Krašovec. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1973.

Veno TAUFER: *Prigode*. Pesmi. Opremil Zmago Jeraj. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1973.

Janez MENART: *Pesmi o naših dneh*. Spremno besedo napisal Mitja Mejak. Opremil Vladimir Lakovič. Izdala in založila Partizanska knjiga. V Ljubljani 1973.

Kajetan KOVIČ: *Pesmi*. Spremno besedo napisal Mitja Mejak. Opremil Vladimir Lakovič. Izdala in založila Partizanska knjiga. V Ljubljani 1973.

Tone PAVČEK: *Iskanje sveta*. Spremno besedo napisal Mitja Mejak. Opremil Vladimir Lakovič. Izdala in založila Partizanska knjiga. V Ljubljani 1973.

Ciril ZLOBEC: *Dve žgoči sonci*. Spremno besedo napisal Mitja Mejak. Opremil Vladimir Lakovič. Izdala in založila Partizanska knjiga. V Ljubljani 1973.

